

Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Національний університет цивільного захисту України
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв
Чорнобиля

Факультет цивільного захисту
Кафедра суспільних наук

ФЕДОРЕНКО ЯНІНА АНАТОЛІЇВНА

**ГЕНДЕРНІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ТА ТРУДОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ: КУРС ЛЕКЦІЙ**

Черкаси 2022

УДК 37
Ф 36

*Рекомендовано до друку методичною радою
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
(протокол №5 від 20 травня 2022 року)*

Рецензенти:

Т. Д. Чубіна – завідувач кафедри суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, доктор історичних наук, професор;

Д. М. Стицюк – фахівець з гендерної рівності Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

Навчальний посібник містить виклад матеріалу з курсу «Гендерні основи безпеки та трудової діяльності», а також плани семінарських занять, питання для підготовки до заліку та список використаної літератури. Матеріал викладено у систематизованій зручній для засвоєння здобувачем вищої освіти формі з урахуванням сучасних підходів до вивчення курсу. Значна увага приділяється розкриттю поняття гендеру як соціального феномену, а також висвітленню різноманітних гендерних аспектів у секторі безпеки життєдіяльності.

Гендерні основи безпеки та трудової діяльності: курс лекцій [Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти спеціальності 263 «Цивільна безпека», ОПП «Охорона праці»] / [Я. А. Федоренко] – Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, НУЦЗ України 2022. – 112 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ЛЕКЦІЯ 1. ГЕНДЕР І ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА КОНЦЕПЦІЇ	6
1. Поняття біологічної і соціальної статі та гендеру.....	6
2. Методологічні засади гендерної теорії.....	9
3. Фемінізм як боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків	10
ЛЕКЦІЯ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ТА РІЗНОВИДИ ФЕМІНІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ	13
1. Виникнення феміністичних ідей.....	13
2. Рух за права жінок і ліберальний фемінізм	14
3. Соціалістичний (марксистський) фемінізм	17
4. Радикальний фемінізм	19
5. Психоаналітичний фемінізм.....	23
6. Постмодерністський фемінізм	24
ЛЕКЦІЯ 3. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРУ В ЧОЛОВІЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	26
1. «Криза маскулінності» і чоловічі рухи	26
2. Чоловічі дослідження і парадигми маскулінності	28
3. Константи і зсуви маскулінності.....	30
ЛЕКЦІЯ 4. ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ	33
1. Гендерна ідентичність.....	33
2. Гендерна соціалізація індивіда, агенти гендерної соціалізації	34
3. Теорії гендерної соціалізації.....	37
4. Гендерні дисгармонії.....	38
ЛЕКЦІЯ № 5. ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ	39
1. Поняття гендерної дискримінації	39
2. Форми дискримінації, ксенофобія, дискримінація за гендерною ідентичністю та статтю	42
3. Протидія світової спільноти дискримінаційним проявам.....	45
ЛЕКЦІЯ 6. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	48
1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок	48
2. Рекомендація № 30 до Конвенції ООН про ліквідацію всїх форм дискримінації щодо жінок	53
3. Резолюція РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та суміжні резолюції.....	54
4. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод.....	57
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбі із цими явищами (Стамбульська конвенція).....	57
6. Інструкція Генерального секретаря ООН з репарацій, пов'язаних з сексуальним насильством під час конфліктів.....	58
ЛЕКЦІЯ 7. СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ	60
1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».....	60

2. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»	62
3. Національний план дій України з виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека»	65
4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»	65
5. Відповідальність за скоєння гендерно зумовленого насильства	68
ЛЕКЦІЯ 8. ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СЕКТОРІ МВС УКРАЇНИ. ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ДСНС УКРАЇНИ	71
1. Інституційний механізм формування та реалізації гендерної політики в Україні	71
2. Впровадження гендерної рівності в системі органів виконавчої влади України	75
3. Проблеми реалізації гендерної рівності та її переваги для сектору безпеки	77
4. Особливості реалізації гендерної рівності в діяльності органів системи МВС України, в т.ч. в ДСНС України	79
5. Інституалізація гендерної політики в секторі безпеки	82
ЛЕКЦІЯ 9. ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА	87
1. Надання допомоги постраждалим від гендерно зумовленого насильства	87
2. Ідентифікація випадків гендерно зумовленого насильства	89
3. Основні суб'єкти надання допомоги особам, які постраждали від гендерно зумовленого насильства та їх повноваження	96
4. Практичні питання організації надання допомоги постраждалим від насильства	98
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	103
СПИСОК ЗАПИТАНЬ З КУРСУ «ГЕНДЕРНІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ТА ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ	106
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	108

ВСТУП

Сучасні політичні орієнтири України, спрямовані на демократичні традиції світового співтовариства та бажання стати частиною Європейського Союзу, вимагають від керівництва держави більш радикальних кроків у напрямку забезпечення одного із основоположних загальнолюдських принципів – принципу рівності людей, невід'ємною складовою якого виступає поняття ґендерної рівності. Власне саме поняття ґендерної рівності в житті суспільства є досить об'ємним і стосується різноманітних галузей державної політики, мета якої наразі полягає у створенні механізмів дієвого гарантування рівноправ'я усім групам українського суспільства, що є необхідним для уникнення всіх форм дискримінації та самореалізації кожної особистості незалежно від віку та статі, соціальних чи політичних передумов.

В першій третині ХХІ століття перед керівництвом держави постало невідкладне завдання – впровадити основні принципи ґендерної політики в роботу усіх державних установ та створити діючі інституціональні структури. Саме Міністерство внутрішніх справ одним із перших в Україні забезпечило дієве гарантування принципів ґендерної рівності у всіх своїх структурних підрозділах, а саме в Національній поліції, Державній службі України з надзвичайних ситуацій, Національній гвардії, Державній прикордонній службі, тощо.

Наразі професія працівника або працівниці служби цивільного захисту є рівно доступною як для жінок, так і чоловіків. Адже доведеним залишається факт, що якщо жінки та чоловіки представлені паритетно в органах Міністерства внутрішніх справ, перші мають більшу довіру населення, а їхня робота є ефективнішою через доступ до ширшого кола навичок і досвіду. Жінки часто привносять у роботу кращі комунікаційні навички, їм притаманна здатність ефективніше знижувати рівень напруги в надзвичайних ситуаціях тощо.

Метою посібника є озброїти здобувачів вищої освіти теоретичними основами знань з питань ґендерних основ безпеки та трудової діяльності, щоб на цій основі сформувані у них компетентності недискримінаційної поведінки, протидії ґендерно зумовленому насильству, які є важливим та ефективним сучасним інструментом становлення професійної свідомості, впровадження гуманістичних органічних взаємин в секторі безпеки загалом та в органах і підрозділах служби цивільного захисту зокрема.

Навчальний посібник спрямований на засвоєння базових основ теорії ґендеру; вивчення міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів із забезпечення ґендерної рівності в роботі працівників сфери безпеки загалом та служби цивільного захисту зокрема, аналізу ґендерних особливостей роботи, що здійснюється в межах функціональних обов'язків; визначення шляхів реагування на факти ґендерно зумовленого насильства у роботі з колегами/колежанками та населенням, дослідження змін, які відбуваються в сучасному українському суспільстві й пов'язані з утвердженням ґендерної рівності.

ЛЕКЦІЯ 1

ГЕНДЕР І ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА КОНЦЕПЦІЇ

1. Поняття біологічної і соціальної статі та гендеру.
2. Методологічні засади гендерної теорії.
3. Фемінізм як боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків.

1. Поняття біологічної і соціальної статі та гендеру.

У сучасній науці для позначення статі вживаються два поняття: «біологічна стать» (в англ. – sex), що вбирає в себе власне біологічні відмінності між жінками і чоловіками, і гендер (від англ. Gender – рід) – соціальна стать.

Біологічна стать людини складається з чотирьох основних компонентів:

- 1) генетичний (набір хромосом – жіночий 46XX, чоловічий 46XY);
- 2) гонадний (репродуктивна функція – у жінок яєчник-яйцеклітина; у чоловіків – яєчка-сперматозоїди);
- 3) гормональний (статеві гормони – у жінок естроген, у чоловіків – андрогени);
- 4) морфологічний (статеві органи і вторинні статеві ознаки).

Усвідомлення суспільством того факту, що чоловіки і жінки відрізняються не лише біологічно, але і соціально, привело до виникнення у науковому дискурсі нового поняття – «гендер», яке було введено в обіг американським психоаналітиком Р. Столлером в другій половині 20-го ст.

Гендер – змодельована суспільством і підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя, ролей і стосунків жінок і чоловіків, придбаних ними як особистостями в процесі соціалізації, яка визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами суспільного життя. У сучасному суспільствознавстві прийнято вживати прикметник статевий лише в тому випадку, якщо ми хочемо підкреслити біологічні відмінності між жінками і чоловіками (статеві особливості). У всіх інших випадках коректним вважається вживання прикметника гендерний (гендерні ролі, гендерна нерівність, гендерна соціалізація, тощо).

Уявлення про гендер як соціальний конструкт засноване на запереченні біологічного детермінізму в розумінні стосунків статей. Відома соціологічна теза «все в світі соціально сконструйовано» використовується для вивчення соціальних стосунків між статями. Статеві ролі сконструйовані; і чоловіки, і жінки створюються, ними не народжуються. Теза Симони де Бовуар «жінкою не народжуються, жінкою стають» (рівним чином, не народжуються і чоловіком) – символ віри даного напрямку. Таким чином, стверджується, що не існує ні жіночого, ні чоловічого ества. Біологія не є долею ні для чоловіка, ні для жінки, немає заданих спочатку жіночого/чоловічого страждання і жіночої/чоловічої

депривації (всупереч ствердженню З. Фрейда). Все чоловіче і жіноче, молоде і старе створено в різних контекстах, має різні обличчя, наповнено різним вмістом досвіду і різними сенсами.

У гендерній теорії існує декілька поглядів на співвідношення понять «стать» і «гендер»:

1. Парадигма відповідності розглядає гендер як вираження біологічної статі індивіда, що соціально детермінується.

2. Парадигма аналогій заперечує прямий зв'язок між статтю і гендером, акцент ставиться на символічній природі гендеру.

3. Парадигма неоднорідності вважає стать і гендер явищами різної природи і всіляко заперечує ідею про те, що стать виступає фундаментом, на якому зводиться гендер.

Причини введення терміну «гендер» в науковий обіг:

- необхідність відійти від терміну «sex» при інтерпретації проблем рольового розподілу праці за статтю;

- зсувом аналізу стосунків між статями з біологічного на соціальний рівень;

- відмовою від постулату про «природне призначення статей»;

- необхідністю показати, що поняття «стать» належить до таких же сенсоутворюючих категорій як: клас, раса, нація.

Гендер як соціальний феномен проявляється на двох рівнях (по Н. Лавріненко):

1. Соціетальному;

2. Індивідуальному.

На соціетальному рівні гендер включає наступні елементи:

1. **Гендерні статуси** – соціально закріплені позиції гендерів у соціетальній системі з відповідними їм ролями.

2. **Гендерний розподіл праці** – розподіл продуктивної і домашньої праці між членами суспільства відповідно до їх статі. Так, жінкам відвіку приписувалася роль хранительки домівки, чоловікам – роль добувача. Протягом цього розділення виникла гендерна сегрегація праці – розділення професій на чоловічі і жіночі, причому жіночими професіями стали ті, які пов'язані з функціями жінки в сім'ї (вихователька, вчителька, медсестра, соціетальний працівник, тощо).

3. **Гендерні ідеали** – усталені в суспільстві уявлення про те, якою має бути жінка і яким має бути чоловік. Найбільш поширеними гендерними ідеалами є ідеали фемінності і маскулінності.

Фемінність – модель поведінки, яка нав'язується суспільством представницям жіночої статі, вона асоціюється із залежністю, невпевненістю, пасивністю, емоційністю, сентиментальністю, тощо.

Маскулінність – модель поведінки, яка нав'язується суспільством представникам чоловічої статі, вона асоціюється з незалежністю, активністю, самовпевненістю, раціональністю, емоційною стриманістю.

З точки зору гендерного підходу, зовсім необов'язково жорстко прив'язувати буття чоловіка до маскулінної поведінки і буття жінки до фемінної поведінки, бо модель поведінки не програмується біологічно, а обумовлена цінностями тієї або іншої культури. Вищий рівень близькості рис фемінності і маскулінності, досягнутий індивідом, свідчить про андрогінність (від andro – чоловік, gune – жінка). Андрогінний індивід має

більший вибір варіантів поведінки, є гнучкішим в плані соціального пристосування.

4. **Гендерно приписана родинність** – права і обов'язки кожного гендерного статусу в структурі родинних стосунків.

5. **Гендерні біологічні сценарії поведінки** – нормативні зразки сексуального бажання і сексуальної поведінки, що приписуються згідно з біологічною статтю. В українському суспільстві як норма розглядаються гетеросексуальні контакти.

6. **Гендерний соціальний контроль** – формальне або неформальне схвалення і винагорода поведінки, що відповідає статі, і соціальна ізоляція, презирство і медичне лікування поведінки, що не відповідає статі.

7. **Гендерна ідеологія** – система ідей, що виправдовує існування в суспільстві гендерної нерівності. В українському суспільстві поширена ідеологія патріархату, з точки зору якої, центром суспільного життя є чоловік, він виконує функції управління, жінкам властиві функції підтримки.

8. **Гендерні образи** – культурні репрезентації гендеру в символічній мові і творах мистецтва, які репродукують і легітимізують гендерні статуси.

На індивідуальному рівні гендер надбудовується над біологічною статтю індивіда і включає наступні компоненти:

Біологічна стать.

Гендерна ідентичність – усвідомлення і прийняття індивідом своєї приналежності до певної статі і відповідних їй моделей поведінки.

1. Гендерна особистість – інтерналізовані (тобто включені у внутрішню структуру індивіда) моделі поведінки, відчуттів і емоцій, які сприяють зміцненню родинних структур та інституту материнства і батьківства.

2. Гендерний шлюбний і репродуктивний статус – виконання або відмова від шлюбу, дітородіння, родинних ролей.

3. Гендерні сексуальні орієнтації – соціально і індивідуально прийняті зразки сексуальних відчуттів і бажань.

4. Процеси з виробництва гендеру – практики навчання гендерній «правильній поведінці».

5. «Створення гендеру» як гендерного статусу у взаєминах з гендерно забарвленими іншими.

6. Гендерна презентація – демонстрація себе як індивіда, що належить до певної статі, за допомогою одягу, косметики, прикрас та інших символів.

Гендер існує в рамках трьох І:

- Ідентичності (гендер виявляється як базова складова людської особистості);

- Інтерації (гендер проявляється і відтворюється у взаємодії індивідів);

- Інститути (гендер виявляється вбудованим в різні соціальні інститути і структури).

Суспільство чекає гармонійності і узгодженості між біологічною статтю індивіда і чотирма компонентами гендеру, тобто очікується, що

індивід, що має чоловічі геніталії, відчуває себе чоловіком, одягається в чоловічий одяг, поводиться відповідно до ідеалу маскулінності, виконує ролі чоловіка і батька. Але життя набагато різноманітніше. Зустрічаються ситуації, коли гендерна ідентичність не відповідає біологічній статі людини, або коли чоловік демонструє фемінні моделі поведінки, а жінка – маскулінні. Гендерний підхід стоїть на позиціях толерантного ставлення до всіх можливих поєднань гендерних компонентів.

Гендер:

- будучи продуктом розвитку культури і суспільства, інституалізований і ритуалізований;
- має відносний, а не абсолютний характер, будучи конвенціональним, нестабільним і мінливим в часі конструктом;
- плаваючий параметр, який актуалізується за певних обставин і повністю нівелюється за інших;
- допускає множинність як в інтерпретації, так і в існуванні;
- виступає природно-соціальною цілісністю, системою, якій притаманні особливі механізми самоорганізації, самозбереження і саморозвитку.

Самозбереження і самовідтворення гендеру забезпечується:

- біологічною детермінацією статі;
- стереотипізацією як побічним продуктом нормального процесу мислення індивіда;
- гендерною соціалізацією;
- інституціалізацією гендеру, традиціями культури;
- груповою солідарністю.

2. Методологічні засади гендерної теорії.

Одна з найбільших методологічних помилок – трактування гендерного підходу як такого, який ототожнюється із статеворольовим: кожній статі відповідає «своя» роль, яку повинні виконувати чоловік або жінка. Наприклад, дівчаток навчають бути вправними господинями і люблячими матусями, а хлопчиків – захисниками країни і матеріальними «годувальниками» родини.

Доцільно зазначити, що гендерна теорія чи гендерні студії – це критичний підхід, який заперечує подібні думки про «винятковість» біологічного (або біологічний детермінізм). Біологічні відмінності між чоловіками і жінками не заперечуються, але підважуються як єдино можливі для пояснення гендерних ролей.

Відомим словам Зігмунда Фрейда «Анатомія – це доля» пропонується альтернативний вислів французької філософині Сімони де Бовуар із праці «Друга стаття» «Жінкою не народжуються – жінкою стають». Подібне можна сказати і про чоловіків.

Адже ми приходимо у світ, де вже існують певні очікування до наших ролей та сценаріїв поведінки; у процесі виховання або соціалізації ми навчаємося «правильним» ролям, які відповідають традиційним уявленням про маскулінність і фемінність.

Дійсно, ще із малечку нас вчать бути хлопчиком чи дівчинкою. Наприклад, купуючи відповідні іграшки. Саме дівчинка повинна гратися посудкою. А якщо хлопець просить у батьків таку іграшку – то це часто пояснюється як «нежіноча справа готувати їсти». Але чи уміти приготувати їжу собі та близьким – зайва навичка? Та ще й маркетологи постаралися – часто дитячі кухні – яскраво рожевого кольору. Вони ніби підказують для батьків – купіть мене саме для дівчинки, яка – майбутня господиня. Коли ми критично оцінюємо цей приклад, то послуговуємося гендерними студіями.

Гендерні студії базовані на соціально-конструктивістських методологічних засадах, які передбачають такі основні ідеї:

1. Гендерні відносини – це відносини влади, які містять нерівності, що «вбудовані» у соціальні інститути. Тобто, гендер – це не просто роль, яку ми граємо залежно від нашого бажання чи небажання. Гендер – це радше базова ідентичність, за якою люди визначають та позиціонують одні одних, відповідно до якої очікується наша діяльність у суспільстві.

Гендеру «навчаються» шляхом соціалізації і гендер конструюють протягом усього життя.

2. Гендерна нерівність у суспільстві передбачає нерівномірний розподіл основних ресурсів – влади, грошей, а також часу.

3. Жінки і чоловіки – різні. Вони відрізняються за віком, економічним становищем (класом), національною приналежністю, сексуальністю, станом здоров'я, регіоном проживання тощо. Тому не слід ототожнювати усіх чоловіків і жінок. Низка досліджень засвідчили, що внутрішньогрупових відмінностей значно більше, ніж міжгрупових.

4. Гендерні відносини змінюються із часом, ситуацією, залежно від обставин.

5. Гендерну нерівність, яку вважають несправедливістю, можливо подолати шляхом боротьби за рівні права і можливості.

3. Фемінізм як боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків.

За останні століття статус жінок помітно змінився. Те, що ми зараз сприймаємо як данність для жінок – можливість навчатися в університеті, право на спадок, виборче право, працевлаштування на ринку праці, репродуктивне планування тощо – виборювалося протягом довгих років у різних країнах світу. Якраз фемінізму – явищу малознаному і «страшному» для більшості суспільства – слід завдячувати у такому прогресі.

Фемінізм – соціальна теорія і критика патріархату як несправедливого суспільного устрою та рух, який бореться за подолання гендерної дискримінації та несправедливості. Фемінізм – це боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків.

Нічого радикального як для сучасного часу – 21 століття, типовий ліберальний напрямок суспільної думки.

Водночас фемінізми бувають різні – це не тільки ліберальна течія. А й соціалістична (або марксистська), психоаналітична, радикальна, сепаратистська та інші. Є «чорний» фемінізм, латиноамериканський, екофемінізм, мусульманський, фемінізм третього світу тощо. Фемінізм

розглядають, беручи до уваги різноманітні культурні контексти, економічні, політичні і соціальні умови. Тому слід говорити радше про фемінізми, а не про одне явище.

Прийнято (зокрема, на Заході) виділяти так звані три хвилі фемінізму – етапи боротьби жінок за свої права. Важливо зазначити, що фемінізм – не лише для жінок і про жінок, він також зачіпає чоловіків і не відбувся би без участі чоловіків, особливо на початку боротьби. Наприклад, британський економіст і філософ Джон Стюарт Мілль у праці «Про підпорядкування жінки» (1861) писав, що «законодавча підтримка підпорядкування однієї статі іншій – шкідлива і є однією з головних перешкод на шляху до загальнолюдського удосконалення». А у 1867 році він представив у парламенті петицію на користь виборчих прав жінок. Чоловіків, які борються поряд із жінками за гендерну рівність, називають феміністами або профеміністами.

Профеміністичний чоловічий рух – явище, яке існує не один десяток років у західних країнах. Активісти та інтелектуали переконані, що патріархат і жорсткі гендерні ролі – це те, що гнітить усіх незалежно від статі.

Перша хвиля – це боротьба жінок за базові права – право голосу, право на освіту, успадкування власності тощо. Вважається, що перша хвиля тривала до 2 світової війни.

У історичному аспекті фемінізм розглядають переважно з кінця 18 ст. Як організований рух він виник в 19 столітті в Європі та США. У 20 столітті активно поширився на усі континенти. Але так званий «протофемінізм» сягає корінням аж 15 століття. Так, у 1405 році з'явилася праця Кристини Пізанської «Книга про Град Жіночий», у якій описувалося так зване ідеальне місто – притулок жінок, які відчувають гніт і несправедливість у суспільстві. За такі емансипативні погляди авторку вважають «протофеміністкою».

Більш критичні праці стосовно патріархатного суспільного устрою датуються кількома століттями пізніше. Часи французької революції надихнули Олімпію де Гуж написати знаковий твір – «Декларацію прав жінки і громадянки» (1791), яка містила аж 17 статей і мала форму суспільного договору між жінкою і чоловіком. У Британії паралельно висловлювалися подібні думки. Не менш критичною виявилася праця Мері Уолстонкрафт «На захист прав жінки» (1792). Освіта і просвіта жінок змінить світ – стверджувала британська активістка, полемізуючи із відомими на той час думками Руссо з приводу сегрегованого виховання дівчаток і хлопчиків. Відомі жінки не раз користалися із свого статусу, аби бути почутими. Дружину другого президента США Ебігейл Адамс вважають першою американською феміністкою. Активістка заявляла: «Ми не почнемо підкорятися законам, у прийнятті яких не брали участь, і владі, яка не представляє наших інтересів». Суфражистки цієї країни після довгих років боротьби аж в 1921 році добилися поправки до Конституції із правом голосу для жінок.

Такі праці та сміливі думки не могли не спонукати до боротьби із несправедливим устроєм. Перша хвиля фемінізму бере свій початок від суфражизму (боротьбі за право голосу, 1830-ті роки), приблизно до другої світової війни, коли жінки так званого західного світу добилися свого.

Нова Зеландія першою у світі надала жінкам право голосу в 1893 році. Через рік відзначилася Австралія. В Європі першою була Фінляндія – 1905 р. Далі пішли інші Скандинавські країни, решта Європи.

Право на власність, вищу освіту та професійну зайнятість – інші нагальні питання першої хвилі фемінізму. Уперше європейські університети відкрили двері для жінок лише в кінці 19 століття. У США навіть до середини минулого століття ситуація була не надто перспективною. Так, у медичних, економічних і юридичних вузах в кінці 1960-х років жінки становили лише від 5 до 8 % студентів. А у відомому Гарварді, який наразі очолює жінка, якихось 50 років тому викладачами були виключно чоловіки. Але як засвідчили результати першої хвилі фемінізму, вища освіта – важливий крок для жінок у доступі до публічного життя.

На інтелектуальному та ідеологічному рівнях відправний пункт наступного етапу боротьби («другої хвилі») – відома праця французької філософині Сімони де Бовуар «Друга стаття» (1949). Представниця екзистенціалізму, соратниця Сартра переосмислює статус жінки у різних суспільствах як «іншої» по відношенню до чоловіка.

Друга хвиля фемінізму буває розмаїттям проблематики. Вихід жінок на ринок праці, гідна оплата праці, неоплачувана домашня праця, соціальна підтримка з боку держави – далеко не все. «Особисте є політичним» – відомий слоган активісток, які піднімали на політичний порядок денний питання насильства проти жінок, як у сім'ї, так і робочому середовищі. «Моє тіло – моє діло» – стверджували феміністичні організації, які боролися за право на безпечний і легальний аборт, контрацептивні засоби, тобто, контроль над власною репродуктивною поведінкою. Міжнародні жіночі організації поїхали у країни третього світу боротися із традиціями, які шкодили здоров'ю жінок та наражали їх на смерть – так зване «жіноче обрізання», «вбивство честі», закидання камінням жінки у випадку зради тощо. Андреа Дворкін критикує традиції відтворення жіночої краси – починаючи від бинтування ніг у Китаї, закінчуючи сучасною косметичною індустрією.

Заради вписування у норму суперфемінності, сексуальності, бажаності для чоловіків жінки готові на все, адже «мода потребує жертв».

Третя хвиля пов'язана із епохою постмодернізму і постструктуралізму – це 1990-ті роки. Оскільки активізм не забезпечив повністю очікуваних результатів, змінюється підхід до постановки проблеми. Теорія влади Мішеля Фуко застерігає: навіть якщо нас напругу не контролюють, навіть своїм активізмом ми вписуємося у владну систему, граємо за її правилами. Тому боротися не має великого сенсу. Натомість на рівні ідентичностей, програвання власних соціальних ролей ми можемо змінювати світ – самотужки вдаватися до альтернативних, менш «жорстких» і традиційних гендерних і сексуальних ролей. З'являється поняття «квір» (queer) активізму – критики нормативності.

До цих пір жодна хвиля не вважається завершеною у світі, адже навіть можливість і право на освіту мають жінки не всіх країн. Хоча перша хвиля – найбільш успішна. Прикметно, що з часом усе більше проблем жінок осмислюються, обговорюються і критикуються – тому теорія і практика набувають більш розмаїтих форм. Активістки і активісти йдуть різними шляхами, аби досягти спільної мети – повної емансипації людства.

ЛЕКЦІЯ 2

ЕВОЛЮЦІЯ ТА РІЗНОВИДИ ФЕМІНІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ

1. Виникнення феміністичних ідей.
2. Рух за права жінок і ліберальний фемінізм.
3. Марксистський фемінізм.
4. Радикальний фемінізм.
5. Психоаналітичний фемінізм.
6. Постмодерністський фемінізм.

1. Виникнення феміністичних ідей.

Обговорення розвитку феміністичних ідей можливо лише з врахуванням тієї еволюції, яку зазнав жіночий рух. Жіночий рух бере свій початок з часів Французької революції. Його ідеологія була задана участю жінок у боротьбі за демократичні цінності: свободу, рівність, братерство. Слід зазначити, що революція (у якій, за історичними свідченнями, активно брали участь жінки) дала чоловікам доступ до публічної (політичної) сфери, а жінки залишилися замкнутими у вузьких стінах домашнього світу під опікою чоловіка. Вперше слово «фемінізм» стало використовуватися в жіночому русі наприкінці XIX ст., але ширше розповсюдження отримало в 20-і рр. XX ст.

Поняття «фемінізм» відноситься впродовж століть до розряду культових. Воно не залишає байдужими тих, хто до нього звертається. Термін утворений від латинського слова *femina* – жінка, і в найзагальнішому сенсі він означає захист прав жінок як в практичному, так і в теоретичному сенсі. У широкому сенсі термін фемінізм відноситься до ідеології рівності жінок і чоловіків, до руху за права жінок і до теорій, які прагнуть виявити соціальні основи нерівності і запропонувати шляхи вирішення цієї проблеми. Також можна сказати, що фемінізм – це рух, направлений на подолання сексизму. Сексизм – це ідеологія і практика дискримінації людей за статевою ознакою. Під сексизмом розуміють обмеження прав і надання привілеїв особі або групі в будь-якій сфері на підставі швидше її статі, ніж певних особистих якостей або конкретних вчинків. У патріархальних суспільствах (і українське не виключення) сексизм направлений головним чином на жінок.

В даний час існує декілька напрямів фемінізму, які відрізняються тим, що вважається основною причиною нерівності жінок і, відповідно, якими бачаться шляхи його подолання:

1. Ліберальний фемінізм.
2. Соціалістичний (марксистський) фемінізм.
3. Радикальний фемінізм.

В наші дні ці три течії не існують в настільки явному вигляді, як це було в 60-ті роки. Крім того, існує безліч різновидів основних напрямів фемінізму. Деякі ідеї радикального фемінізму прочитуються в так званому «культурному» фемінізмі (*cultural feminism*). Теоретики «культурного фемінізму» стверджують, що разом з домінуючою патріархальною культурою існує окрема «жіноча культура», яка

характеризується на відміну від першої позитивними гуманістичними і моральними цінностями. Розглядаючи їх, прихильниці цього напрямку звертаються до аналізу інституту материнства (Н. Ходоров), духовності (В. Кинг), мови (М. Дейлі). Схожу позицію займають і теоретики «ессенціалістського фемінізму» (essential feminism), які стверджують, що сутність (essence) жінок дійсно відрізняється від сутності чоловіків, причому в кращу сторону – жінки «більш моральні» і «гуманніші» (Д. Гилліган). Екологічний фемінізм (ecofeminism) стверджує, що кінець пригноблення жінок пов'язаний з розвитком екологічних цінностей і припиненням експлуатації природи. Екофемінізм був особливо сильним в радикальному фемінізмі і в русі «зелених».

Окрім перерахованих, існують і інші «фемінізми» – наприклад, «чорний», а також чисельні фемінізми з національним забарвленням (латиноамериканський, африканський, мусульманський і ін.), в яких положення жінок аналізується не лише через категорію статі, але і через категорію раси, національності і релігійної системи.

2. Рух за права жінок і ліберальний фемінізм.

Історично першим видом фемінізму вважається ліберальний фемінізм (liberal feminism), що виник в кінці XVIII ст. Його теоретиками стали М. Уоллстоункрафт, Дж. Мілль, Х. Тейлор, Б. Фрідан, А. Россі, С. Окин, Н. Блюстоун.

Виникнення ліберального фемінізму датується епохою Великої французької революції XVIII століття і пов'язане із затвердженням ліберальної концепції «природних прав і свобод» людини. Ця концепція вперше в Європі була закріплена в головному документі Французької революції «Декларація прав людини і громадянина» (1789). Практичне втілення революційного гасла «Свобода, рівність, братерство» дуже вплинуло на свідомість жінок і їхнє становище у французькому суспільстві. Француженки, натхненні гаслами революції «Свобода, рівність, братерство», створювали свої клуби, активно брали участь у всіх суспільних подіях. Але після публікації Декларації, а потім Конституції нової республіки вони зрозуміли, що свобода і права людини не поширюються на жінок: до категорії громадян, що мають право володіти власністю, обирати і бути вибраними були віднесені лише чоловіки. Письменниця Олімпія де Гуж спробувала виправити це «непорозуміння», склавши в 1791 році «Декларацію прав жінки і громадянки», яку історики і вважають першим маніфестом фемінізму Нового часу. Також у революційні роки жінки здобули певні цивільні права: наприклад, 1792 року було легалізовано розлучення, жінкам і чоловікам було надано рівні права успадкування тощо. Однак згодом після повернення династії Бурбонів до влади було відновлено заборону на розлучення, а після встановлення Липневої монархії було обмежено політичні права практичного всього населення Франції. Жінкам, до речі, було заборонено бути навіть присутніми на публічних заходах.

Наприкінці XVIII ст. англійська феміністка Мері Уоллстоункрафт, натхненна Французькою революцією, опублікувала свою роботу «В захист прав жінок», де «виправдовувала» можливість і необхідність цивільних

прав жінок. Тоді головним аргументом противників рівноправ'я була теза про те, що жінки «за природою» не здібні до незалежності, тому потребують керівництва і не можуть претендувати на самостійне голосування. Полемізуючи зі своїми опонентами, Уоллстоункрафт підкреслює специфіку жіночого виховання XVIII століття. Однак її ідеї в той час мало хто із сучасників підтримував і тільки в 70-х роках минулого століття праці авторки були визнані фундаментальними для формування теорії ліберального фемінізму. Для лібералів XIX століття, прибічників ідеї рівноправ'я статей, йшлося про формальну, юридичну рівність, що дає людині можливість відстоювати свої інтереси. Звичайне право Великобританії і США свідчило: «юридично жінка не існує окремо від свого батька або чоловіка, які і голосують від її імені і в ім'я інтересів сім'ї в цілому»; без їх згоди жінки не можуть укласти договори, не повинні володіти власністю, самостійно виступати в суді. А тому англійський філософ і економіст Джон Стюарт Мілль тільки через 70 років після Уоллстоункрафт в своїй праці «Про підпорядкування жінки» (1861) наводить декілька думок про причини пасивності жінок та їх мовчазну згоду з громадянським безправ'ям: «Влада чоловіків над жінками не схожа на всі інші види влади, оскільки сили не застосовує, а сприймається добровільно, мораль твердила їм, ніби внутрішній емоційній сутності жінки відповідає призначення жити для інших, уміння цілком відректись від себе і не мати іншого життя, окрім розчинення в потребах близьких». Мілль виступив на підтримку сміливих англійок, що публічно заявили про те, що жінки можуть самі говорити від свого імені, вільні у виборі своєї долі і тому мають право вимагати однакових з чоловіками політичних прав. У 1867 році він представив в англійському парламенті петицію на користь виборчих прав для жінок. Так вперше в найвищих органах державної влади прозвучав голос нового суспільного руху.

Право на участь в голосуванні – головна вимога перших політичних організацій жінок у Великобританії і Америці кінця XVIII-XIX століття, що стала пріоритетним завданням представників течії ліберального фемінізму. Велику роль щодо дозволу участі жінок у виборах відіграла також дружина другого американського президента Джона Адамаса – Ебігейл. При підготовці Декларації Незалежності, одним із авторів якої власне і виступав Джон Адамс, його дружина не полишала спроб створити паритетні відносини між представниками обох статей. Зокрема, їй належить лист, адресований Континентальному конгресові, про те, щоб великопосадовці пам'ятали про жінок, були більш лояльними до них, ніж їх пращури. Також вона закликала надати право голосу жінкам або ж забезпечити їхнє представництво в новій державі. Саме Ебігейл Адамс належить знаменита фраза: «Ми не будемо підкорятися законам, в ухваленні яких ми не приймали участі, та владі, котра не має представництва наших інтересів».

Наступним кроком став маніфест жіночого руху, який був проголошений американськими активістами на першій в історії конференції з прав жінок. У 1848 році 200 жінок і 40 чоловіків зібралися в містечку Сенека-Фолз (штат Нью-Йорк), де після бурхливих дискусій прийняли «Декларацію почуттів», записавши в ній гасло нового руху – «Всі чоловіки і жінки створені рівними» – і основні вимоги: жінки як

громадянки Сполучених Штатів повинні володіти всією повнотою політичних прав, а також мати право на розлучення, на опіку над дітьми в разі розлучення, на володіння майном і спадком, право на власні заробітки і здобування вищої освіти.

Нечисленні жіночі групи в Америці і Європі на початку ХХ століття перетворилися на впливові національні коаліції і асоціації. Всіма способами громадянської активності суфражистки (борчині за право голосу для жінок) намагалися добитися зміни законів та зробити все, аби їх голос був почутий. Особливо виділилися у даному русі дві американки Елізабет Кеді Стентон та С'юзан Антоні. Саме вони стали засновницями першої Американської Асоціації рівноправ'я, до якої могли вступити всі охочі, хто підтримував ідею участі у виборах, кожного без поділу на статеву чи расову приналежність.

Вимога тримання права голосу жінками була актуальною протягом всього ХХ століття. Так, першою в світі найпрогресивнішою країною, що допустила жінок на виборчі ділянки в 1893 році, стала Нова Зеландія. Щодо власне Сполучених Штатів Америки, то лише у 1920 році Конгресом США була прийнята 19-та поправка до Конституції, яка надавала виборче право жінкам. Англійки отримали це право обмежено (лише для заміжніх жінок) в 1918-м, а в повному об'ємі – в 1928 році. А у Франції жінкам надали законне право голосувати на виборах лише в 1944 році, через півтора століття після отримання цього права чоловіками. Однак у тій же Швейцарії, до 1971 р. громадянкам жіночої статі було відмовлено в праві обирати і бути обраними. А для низки мусульманських країн ця вимога залишається актуальною і в ХХІ столітті (Ліван, Саудівська Аравія, ОАЕ).

У 20-ті роки ХХ століття в Європі і США представники феміністичного руху першої хвилі, добились, разом з виборчими правами, ухвалення законів, що дозволяли жінкам вчитися в університетах і працювати поза домом, визнав свої завдання виконаними, і активність жіночих організацій пішла на спад.

Післявоєнний світ з його надіями на довгоочікуваний спокій, безпеку і процвітання, здавалося, не залишав місця для соціальних протестів і незадоволеності. У 1950-ті роки на зміну військовим плакатам, що закликали жінок допомогти країні, прийшли публічні запевнення в тому, що «жіночим» жінкам ні до чого професійна кар'єра, вища освіта, творчість і тим більше участь в політиці.

У 1963 році в Сполучених Штатах з'явилася книга, що серйозно вплинула на настрої і самосвідомість мільйонів американських жінок. «Містика жіночності» журналістки Бетті Фрідан, яка стала світовим бестселером і класичним текстом ліберального фемінізму і висвітлила атмосферу «споживчого раю» освічених американок з середнього класу. Фрідан виявила, що життя домогосподарок з середнього класу затьмарюють внутрішнє незадоволення і усвідомлення власної нікчемності.

Через три роки Б. Фрідан організувала Національну організацію жінок, яка, дослухаючись до висновків про потреби жінок в самореалізації поза сім'єю, вимагала змін у житті жінки і у звільненні її свідомості та способу самореалізації від «містики жіночності». Своім головним завданням нова організація вважала прийняття законодавчої заборони дискримінації за ознакою статі у всіх сферах економічної активності.

Згідно з концепцією класичного лібералізму, гендерна рівність трактувалася як надання однакових прав чоловікам і жінкам. Відповідно всяке звернення в юридичних документах до «відмінності чоловіків і жінок», за переконанням представниць ліберального фемінізму, закріплювало громадянську, публічну неповноцінність жінок, що затвердилася, залишаючи їм місце винятково в приватній сфері.

Окрім заборони прямої дискримінації феміністки вимагали реформування практично всієї сфери професійної активності: отримання кредитів в банку, дозволів на будівництво і оренду житла, відкриття власного бізнесу, доступ в престижні професійні університетські школи і факультети. У 1960-ті роки в більшості західних країн заміжній жінці був потрібний письмовий дозвіл від чоловіка на відкриття власного рахунку в банку, отримання кредиту, оренду приміщень.

Проте до кінця 1960-х років, разом з досягненнями, виявляється обмеженість ідеології і стратегій ліберально-класичного фемінізму, починається період критичного переосмислення і відмови від колишніх концепцій. У 1981 році виходить нова книга лідера ліберального крила фемінізму Бетті Фрідан «Друга стадія». У книзі Фрідан відзначала, що до раніше абсолютно недоступних їм «чоловічих» інститутів влади, але професійно процвітаючі жінки опинилися перед новими розчаруваннями. Стан фрустрації викликав тепер «комплекс супержінки», що прагне максимально задовольнити і вимоги працедавців, і потреби свого чоловіка і дітей.

3. Соціалістичний (марксистський) фемінізм.

Окремим видом, що виокремився із ліберального фемінізму став соціалістичний (марксистський) фемінізм, який синтезував марксистські і феміністські погляди. Його теоретиками стали З. Айзенстайн, Л. Гордон, М. О'Брайен. Основними причинами дискримінації жінок тут вважалися приватна власність і класова структура суспільства. Проте на відміну від класичного марксизму, що не допускав існування особливого, окремого від пролетарського, жіночого руху, соціалістичні феміністки наполягали саме на необхідності виокремлення з проблем класових і загально соціальних – власне жіночих проблем.

Становленню марксистського фемінізму сприяли, з одного боку, роботи Ф. Енгельса і К. Маркса, в яких проблема емансипації жінок була представлена в контексті цілісної соціально-економічної емансипації людини. Зокрема, звернення К. Маркса до економічного устрою як до базису, на основі якого формуються правова, політична, соціальна система суспільства, дозволило дійти до висновку, що ніякі зміни в суспільстві не можуть статися лише завдяки звертанню до розуму, до принципів справедливості й суспільного прогресу. «Думки пануючого класу є в кожному епоху пануючими думками». Такий підхід був дуже важливий для соціалістичної феміністської теорії. Він припускав, що сім'я і стосунки статей існують та реалізуються в конкретному історичному контексті і не є обумовленими природою та біологією – вони є продуктом конкретного культурного погляду на маскуліність та фемініність і результатом запроваджених у цьому суспільстві гендерних стереотипів.

Ці теоретичні положення відігравали важливу роль для філософії феміністського руху, оскільки гендерні відносини визначалися і були під впливом історичного контексту, розвитком умов виробництва.

Але основні положення марксизму, за визначенням критиків марксизму, не є гендерно нейтральними і відображають чоловічу думку в цьому питанні (наприклад, розгляд історичного розвитку як процесу підкорення природи відображає чоловічий підхід, або, наприклад, концепція «продуктивності праці» спирається на чоловічу парадигму діяльності).

У той же час, не займаючись безпосередньо ідеєю рівних жіночих прав у суспільстві, К. Маркс і Ф. Енгельс обґрунтували ряд наступних важливих для теорії фемінізму положень: всякого роду нерівність має аналізуватися в історичному контексті як відображення матеріальних інтересів; звільнення жінки може бути досягнуто не лише наданням прав і політичних свобод, але повним перетворенням суспільства, і матеріальні умови для цього перетворення розвиваються в уже існуючому суспільстві.

Марксистський фемінізм знайшов благодатний ґрунт в Росії. Основна причина відчуження особи, за Марксом, – приватна власність. Вона перетворює людину на об'єкт володіння. У стосунках капіталістичного суспільства розподіл людей на власників і не-власників приймає явний характер. Перетворення робочої сили на товар позбавляє відчуження історичної долі. Настільки ж явний товарний характер виявляється і в шлюбі. Таїнство, освячене церквою, виявляється економічною операцією. При капіталізмі чоловік продовжував залишатися господарем для своєї дружини, так само як фабрикант здійснював економічне закабалення жінок. Ліквідація приватної власності як умови капіталізації публічного і приватного життя повинні були, за марксистським прогнозом, забезпечити емансипацію і чоловіків, і жінок. Марксизм відбувся як систематична теорія соціальної емансипації особи. Проблеми і протиріччя визволення конкретних соціальних груп не піддавалися цілісному аналізу в рамках загальної теорії. Такий аналіз передбачався як крок по розвитку марксизму в спеціальних напрямках. Цей крок був зроблений О. Коллонтай. Її роботи цікаві сучасному читачеві тим, що в них зафіксована і структурована проблема подвійної емансипації жінок. Це, по-перше, емансипація від поневолення у стосунках в суспільстві і сім'ї. По-друге, емансипація від соціально-нормативних обмежень в поведінці і свідомості жінок.

Погляди О. Коллонтай в результаті були зредуковані до ортодоксально марксистських. Те, що складало потенціал їх розвитку, було піддано суворій критиці. Тим часом ідеї, висловлені Олександром Коллонтай в 20-ті рр. ХХ ст, могли б служити основою розвитку теорії, яка в 70-ті рр. (через 50 років) отримала назву гендерного підходу. Вони ґрунтувалися на думці, що статеві стосунки є соціальною і культурологічною конструкцією. А це дорівнює визнанню того, що рішення «жіночого питання» вимагає революційного продовження. Але її роботи не були гідно оцінені сучасниками. Ліберально налагоджених феміністок вона лякала, як їм здавалося, революційною одержимістю. А соратників по політичній партії не влаштовував її послідовно пропагований фемінізм.

Основні тези соціалістичного фемінізму:

- причина пригнобленого положення жінок полягає у сутності самого капіталізму, який зацікавлений в жінках як резервній армії праці;
- поведінка чоловіків і жінок нав'язується капіталістичним суспільством;
- жінки є специфічним соціальним класом, який зазнає подвійну експлуатацію (на виробництві і в домашньому господарстві);
- збереження за жінкою домашньої неоплачуваної праці приводить до подвійного робочого дня;
- підвищення статусу жінок як класу можливо лише при підвищенні рівня свідомості жінок і розвитку альтернативних структур і умов.

4. Радикальний фемінізм.

Ще однією феміністичною течією, котра виокремилась, став радикальний фемінізм. Його вихідною тезою стала думка про те, що суспільство затверджує (конститує) чоловіче/маскулінне як позитивну культурну норму, а жіноче/фемінне – як відхилення від норми.

Зародження радикальної течії розпочалося в 1950-х – 1960-х рр. ХХ ст., коли паралельно із ліберальними феміністичними групами з'являються групи молодих інтелектуалок, які заговорили про жіночу емансипацію з радикальніших позицій. Новий впливовий перебіг фемінізму формується в контексті потужних молодіжних протестів «нових лівих».

Теоретичним витоком радикального фемінізму можна вважати публікацію в 1949 році книги французької письменниці і філософині Симони де Бовуар «Друга стаття». Вона вперше намагається осмислити проблему жіночого існування у сучасному світі, задаючи сама собі питання: що є перешкодою на шляху самореалізації жінок як особистостей, що обмежує жіночу свободу?

На відміну від попередніх феміністичних теорій, Симона де Бовуар бачить причини залежного положення жінок не стільки в біологічних відмінностях, правовій і соціально-економічній нерівності, скільки в тому, як історично сформувалося уявлення про жіночність в культурі і суспільстві. Досліджуючи міфологію, літературу, різні національні традиції і цінності, систему виховання дівчаток, родинні моделі, вона показує, що головною перешкодою на шляху до жіночої свободи є пануюча в суспільстві ідея жіночого буття як «вторинного», що в історії і культурі «первинним» мислиться чоловік. Прийняття самими жінками ролі «другої статі», значимої лише по відношенню до чоловіка, формує феномен залежності в жіночій самосвідомості, яка не дозволяє жінці бути відповідальною за власне життя і претендувати на реалізацію особистих здібностей поза родинною сферою. Знаменита формула книги «жінкою не народжуються, нею стають» не лише протистояла міфу про «особливу людську природу жінок», але і давала імпульс новому розумінню жіночої емансипації. Симона де Бовуар призвала жінок не боятися вступати на дорогу самореалізації, незалежності і вільного отримання «справжнього

існування». А її знаменита фраза: «жінкою не народжуються – жінкою стають» – стала гаслом феміністичного руху другої половини ХХ століття.

З початку 1960-х років американські студентки – активні учасниці масових університетських виступів, сидячих страйків, маршів протесту проти сегрегації на Півдні і війни у В'єтнамі. Але їх не влаштовує роль, яка відводиться їм у молодіжному русі. Розчарування почалося тоді, коли вони стали усвідомлювати свою повну усуненість від ухвалення рішень в лівих організаціях. Ідея «всесвітнього сестринства» поступово стає визначальною в новій течії.

Друга радикальна ідея – уявлення про патріархат як історично сформовану систему тотального домінування чоловіків у всіх сферах життєдіяльності. Чоловіча влада, в розумінні прибічників «жіночого звільнення», поширюється не лише на політику і економіку, вона пронизує і особисте життя жінок. Чоловіки не можуть самі реформувати систему, яка дає їм привілеї, тому компромісна програма ліберального фемінізму по реформі законодавства не вирішує принципову задачу звільнення від залежності і пригноблення. Лише революційна боротьба жінок зможе підірвати патріархальну систему. Зокрема, маніфест радикальних феміністок групи «Червоні панчохи» заявляв, що всі чоловіки є агентами системи гноблення жінок і що всі чоловіки отримують економічні, сексуальні та психологічні переваги від чоловічої ієрархії. «Нас вважають неповноцінними істотами, єдиною метою яких є підвищувати якість життя чоловіків. Усі конфлікти між окремими чоловіками і жінками є політичними конфліктами, які можна вирішити тільки спільними зусиллями».

Власне бачення радикальної позиції висловила й Суламифь Файерстоун в знаменитій книзі «Діалектика статі: аргументи для феміністичної революції», що вийшла в 1970 році і відразу набула популярності. Двадцятип'ятирічна активістка студентських виступів і організатор перших в Нью-Йорку «визвольних» груп пропонувала нове пояснення причин тотального пригноблення жінок. Вона визначала патріархат через контроль чоловіків над репродуктивною функцією жінок.

На думку Файерстоун, оскільки саме народження і виховання дітей робить жінку залежною від чоловіка в плані матеріального існування, вочевидь, що створюються відносини влади і підпорядкування. Саме безвладдя, а не природний невротизм, що приписується фрейдизмом всім жінкам, визначає їх статус в сучасному суспільстві. Тому на її думку виходом з цієї ситуації стало б запровадження новітніх штучних репродуктивних технологій, призначених для звільнення жінок від тягара біології. Власне саму вагітність вона називала варварством та знущанням над жінками [13]. Згодом, прихильниці Файерстоун зробили центром дискусії проблему контролю над жіночою сексуальністю. Легалізація абортів, що відстоювалася ними під гаслом «Право на вибір», в першу чергу забезпечувала незалежність і свободу в сексуальних стосунках.

У тому ж 1970 року вийшла книга іншої відомої активістки «визвольних» груп Кейт Міллетт «Сексуальна політика», яка позначає актуальні завдання руху. Вперше було застосовано термін «політика», що означає механізм влади однієї групи людей над іншою, застосовується по відношенню до сфери особистих стосунків. Сім'я, материнство,

сексуальність, тіло, емоції, уявлення про красу – все, що жінка вважає лише своїм особистим життям і персональною долею, повинно стати предметом феміністичного осмислення, ідейних дискусій, аби знайти нові відповіді на «давні жіночі питання». Ключове поняття тут – звичайно ж «патріархат», визначений як система панування чоловіків, що історично склалася, над жінками. Сила цієї системи в тому, що вона тримається на загальній згоді із забобою про чоловічу перевагу. Тому соціально-політичні реформи, державна політика рівноправ'я не в змозі звільнити жінок до тих пір, поки не зміниться система суспільних уявлень і норм поведінки для жінок і чоловіків. «Революція свідомості» повинна стати головним завданням радикальних жіночих груп, що відбувається під гаслом «Особисте – це політика!».

На відміну від активісток ліберального напрямку, члени «визвольних груп» не прагнули до респектабельності і визнання їх політичною елітою. Повалити могутню систему патріархату лише ввічливими вимогами зміни законів не вдасться, потрібно змінити всю систему цінностей, зруйнувати вікові стереотипи. Тому необхідно розбурхувати масову суспільну свідомість, впливати на жінок і чоловіків, провокувати дискусії і зіткнення думок. Просвітницьку діяльність, волонтерську роботу радикальні феміністки підсилювали тактикою «прямих, цілеспрямованих дій». Вони влаштовували всілякі вуличні перформанси, заходи, що театралізувалися та були направлені на розхитування традиційних стереотипів і цінностей.

У багаточисельних групах «підвищення свідомості» і «підвищення особистої самооцінки» учасниці по-новому осмислювали ліберальну дилему «схожість – відмінність». Поняття жіночої відмінності, що протистоїть розумінню рівності як подібності, радикали сприймають як позитивне. Чому для отримання рівних можливостей в самореалізації і свободі вибору жінки повинні у всьому слідувати чоловічому зразку поведінки, стилю мислення і погляду на світ? Це питання радикальні феміністки ставили своїм попередницям з ліберального руху. Вони шукали своє пояснення жіночої ідентичності, механізмів придушення жіночої особистості і розуміння шляхів внутрішнього звільнення. Оскільки чоловіче домінування виявляється і в культурі, і в системі цінностей, то необхідно формувати свій незалежний погляд на світ. Нове жіноче світосприймання повинне створюватися за допомогою літератури, кіно, музики, живопису, фотографії, слід «написати» іншу – жіночу історію. У Європі і Америці створюються нові соціальні і культурні феміністичні інститути: видання, книжкові магазини, кафе і дитячі сади, жіночі клініки і центри жіночого здоров'я і планування сім'ї, кризові центри для жінок, що потерпають від сексуального і домашнього насильства. У середині 1970-х років своїм розмахом «визвольний» жіночий рух починає перевищувати в Америці масштаби виступів проти війни у В'єтнамі.

Попередній етап руху за рівні права жінок такого резонансу в країні не викликав. Реформи, що пропонувалися жіночими ліберальними організаціями 1960-х років, вписувалися в демократичні рамки США, тоді як радикалізм «визвольних» груп загрожував руйнуванням всієї системи традиційних культурних цінностей, соціальних інститутів і політик.

Одним з об'єктивних чинників зміни сексуальної поведінки стало, як відомо, виникнення протизаплідних пігулок, що дозволило жінкам якоюсь мірою контролювати процес репродукції. Це мало вирішальне значення у визначенні шляхів і способів жіночого звільнення. Вимога легалізації абортів на десятиліття розколола Америку на два протилежні табори. Прибічники свободи вибору змогли добитися права на аборт в 1973 році, коли Верховний суд визнав його як одне з базових прав і свобод людини, згідно Конституції США.

Жіночий визвольний рух згодом відкрив нові теми для дискусії. На зміну «містиці домівки» приходять ідеологія краси, що тиражується споживчим суспільством. «Містика жіночності» заохочує епідемію неврозу, пов'язаного з жіночим тілом, неврозу ваги і віку. Наомі Вулф, автор книги «Міф про красу. Як уявлення про красу використовуються проти жінок», роздумує над новими питаннями, що постають перед жінками: чи схожа їх сексуальність на ту, яку змальовує комерційна реклама, чи повинні вони «заробити» право на сексуальну насолоду і самоповагу за допомогою «краси». Підсумовуючи свою роботу автор стверджує, що фізична досконалість стає для жінок нав'язливою ідеєю, а невідповідність йому – джерелом страждань. Але навіть досягнувши ідеалу, жінка все одно програє, оскільки приносить в жертву загальноприйнятому стандарту зовнішності свою природну красу, здоров'я, енергію, сексуальність, а часом і життя. Вихідною тезою твору стало прагнення донести до жіночої частини суспільства думку, що в сучасному світі жінка сама здатна вирішувати, як вона хоче жити і виглядати, без оглядки на диктат безжального «міфу про красу».

Особливості радикального фемінізму:

- це теорія по суті жіноча, розроблена жінками і для жінок;
- пригноблення жінок вважається фундаментальною і універсальною формою пригнічення;
- причиною пригнобленого положення жінок є патріархальний характер суспільства;
- жінки як група мають інтереси, що протистоять інтересам чоловіків, ці інтереси об'єднують їх в сестринство, яке є первинним в порівнянні з класом або расою;
- чоловіча влада прив'язана не лише до суспільних сфер, але і поширюється на особисте життя жінок і зачіпає родинне життя і сексуальність.

Критика радикального фемінізму:

- дана теорія швидше описова, ніж аналітична, вона не пояснює походження чоловічої влади, і, як наслідок, не висуває стратегію її знищення;
- вона заснована на уявленні про чоловіка як ворога, яке логічно призводить до лесбійського сепаратизму, що не є привабливим для більшості жінок;
- є позаісторичною і заснованою на «помилковому універсалізмі», який відображає лише досвід білих жінок середнього класу;
- розглядає жінок лише в ролі пасивних жертв, а не суб'єктів історії.

5. Психоаналітичний фемінізм.

Окрім радикального фемінізму у 1970-ті роки ХХ ст. поширився також і психоаналітичний фемінізм, який був направлений на феміністську реінтерпретацію фрейдівського психоаналізу. В основі міркувань теоретиків цього напрямку лежала концепція страху, який нібито несвідомо відчувають всі чоловіки по відношенню до образу матері і жіночої репродуктивної здатності як такої. Аби уникнути цього і побудувати стосунки нового типу між чоловіками і жінками, пропонується порівну ділити батьківські обов'язки між чоловіком і дружиною.

Радикальний напрям жіночого руху ніколи не спирався на єдину теорію, в ньому з'являлися різні концепції, прибічники яких дискутували і критикували один одного. Спроби осмислити глибинну природу ґендерних відмінностей, які кореняться в психології, системі цінностей і уявлень про жіночність і мужність, приводять до формування психоаналітичного фемінізму, що відкривав інші сюжети «особистого як політичного». Американський психолог Ненсі Чодороу публікує в кінці 1970-х років книгу «Відтворення материнства», в якій з феміністичних позицій аналізує сферу несвідомого, де зароджуються відмінності. Її цікавить питання, який вплив на ґендерні стосунки має той факт, що дитина виховується головним чином матір'ю. Що народжує всевладдя матері, страх і відчуття залежності від неї, особливо у чоловіків, або підсвідому тугу і жінок, і чоловіків по материнському теплу? Реформування інститутів не в змозі змінити норми патріархальної свідомості осіб, що формуються в процесі психологічного розвитку. Вихід з традиційних стосунків домінування і підпорядкування Чодороу бачила в рівноправній участі обох батьків у вихованні дітей. Питання і досягнення феміністичного психоаналізу стають предметом публічних дискусій.

У 1970-ті роки групи «підвищення самосвідомості» висвітлюють проблему насильства за стінами «родинних фортець». Особисті трагедії, переживання, страхи виявилися загальним жіночим досвідом і загальною політичною проблемою. Вступ до шлюбу не повинен звільняти людину від правової відповідальності за жорстокість поведінки – таким був феміністичний підхід до проблеми домашнього насильства. Держава зобов'язана забезпечувати права людини і карати за їх порушення не лише в публічній, але і в приватній сфері. Результатом діяльності жіночих організацій стало прийняття в 1980-ті роки в європейських країнах і США спеціальних законів, що захищають жертв домашнього насильства. Створюються структури виконавчої влади (поліції, соціальних служб), які відповідають за дотримання прав і безпеки громадян в сім'ї.

Ідейною основою психоаналітичного фемінізму виступає теорія психоаналізу. У міфологічному ученні Фрейда представлені і пояснені типи чоловічої і жіночої психіки. Його пояснення носило матеріально-механістичний характер. Природа обдарувала чоловіка фізіологічною здібністю до запліднення, яка складає джерело (ресурс) активності. Природа жінки недолуга. Вона засудила жінку до пасивного очікування уваги з боку чоловіка. Вся людська історія, таким чином, є втіленням прагнення до взаємного з'єднання, гармонії активного і пасивного

початків. Думається, що вплив Фрейда на сприйняття і бачення світу людьми західної культури тим значніше, чим вище була їх готовність до матеріалістичного пояснення світу. Згадується характеристика Т. Манна, дана свого часу ученню Фрейда: «революція як реакція». Він революційним чином зняв романтичні покриви з таємниці мужності і жіночності, він запропонував грубе фізіологічне пояснення взаємин чоловіка і жінки; і йому повірили і ті, і інші. При цьому чоловіки повірили з радістю переконаності в своєму природному праві на домінування. Віра жінок виявилася більш диференційованою. Більшість європейських жінок, знайомих з психоаналізом, сприйняли його як релігію, що володіє яскраво вираженим терапевтичним ефектом. Меншість жінок прийняли учення Фрейда як привід для великого заперечення. З'явилася безліч феміністичних публікацій, що не приймають містифікацію психоаналізу. Але в них прочитується єдність методологічних підстав. Критика не виходить за кордони, запропоновані психоаналізом в поясненні історії. У ряді публікацій жінкам відводиться роль, яка є ведучою відносно чоловіків. Але субординація має те ж психоаналітичне виправдання. Політичний сенс психоаналітичних дискусій очевидний – боротьба за статеве привласнення влади в суспільстві.

Наслідком теоретичних дискусій, таким чином, повинне стати реальне зіткнення в політиці. Апологетами даного відкритого зіткнення є представники радикальних феміністичних течій. У них пропонуються конкретні приклади неспроможності домінування чоловіків. Це може бути реальна економічна ситуація або криміналізація поведінки молоді, тощо Висновок, до якого приходять радикали, один: необхідна феміністична реконструкція політичної влади в сучасному суспільстві.

6. Постмодерністський фемінізм.

Формування нового світогляду у філософському, соціологічному і політологічному осмисленні дійсності рубежу ХХ–ХХІ ст. сприяло становленню постмодерністської орієнтації у фемінізмі. Постмодерністський фемінізм, особливо розвинений у Франції, об'єднує в собі ідеї радикального фемінізму, постструктуралізму, психоаналізу Ж. Лакана, теорій Же. Дерріди, М. Фуко і Р. Ліотара. Зазвичай до представниць цього напрямку відносять Л. Ірігарей, Ю. Крістеву, Х. Сиксу, Дж. Батлер – проте, на ділі їх об'єднують швидше теми дослідження (мова, влада, поняття «жінка»), ніж єдина методологічна платформа. Постмодерністський фемінізм інколи називають «постфемінізмом» (post-feminism), оскільки Ірігарей, Крістева і Сиксу вважають фемінізм, як і всякі інші «ізми», породження фалологоцентричної системи.

Передумовою популярності постмодерністських віянь став стан жіночого руху в другій половині ХХ ст. Прийняття Загальної декларації прав людини (1949 рік), підготовка і прийняття ООН Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік) свідчили про досягнення у світовому масштабі головних цілей жіночого руху в його ліберальному трактуванні. 60–70-ті рр. стали періодом деколонізації і виходу на світову арену країн третього світу. Їх політичне звільнення відкривало перед жіночим рухом нові історичні перспективи. Жінки країн

Азії і Африки заявляли про свої права, але заявляли по-іншому, ніж їх американські і європейські подруги. Жіночий рух придбав небачений раніше в історії кількісний розмах і продемонстрував незрівнянно більшу різноманітність політичних настроїв і інтересів жінок. Абстрактний статевий розподіл на чоловічі і жіночі інтереси не міг стати об'єднуючою основою світового жіночого руху. Водночас різноманітність жіночих політичних і культурних переваг виявлялася і в країнах з високим економічним і демократичним розвитком. Перед фемінізмом постало завдання пошуку підходу, здатного зафіксувати реальну соціальну, політичну і культурну різноманітність інтересів жінок і врахувати його в розвитку феміністичної теорії.

Постмодерністський фемінізм приймає бінарність чоловіче/жіноче як головну силу, що категоризує наше суспільство. Услід за Симоною де Бовуар постмодерністські феміністки розглядають жінку як таку, що відіграє роль Іншого. Вони критикують структуру суспільства і домінуючий порядок, особливо патріархальні аспекти. Постмодерністський фемінізм украй сприйнятливий до різноманітності. Множинні правди, множинні ролі, множинні реальності знаходяться в його фокусі. Тут присутнє заперечення есенціалістської природи жінок і єдиного способу бути жінкою.

Основні ідеї постмодерністського фемінізму зводяться до наступних тез:

- спроба деконструкції поняття «жінки»;
- проблема множинності сенсів понять «жінки», «гендер», «стать», а також множинності фемінізмів;
- критика фемінізму в частині міркувань про жінок як групу, що має загальні ознаки і інтереси, які лише підкреслюють бінарність культури;
- тотальне пригноблення жінок, що визнається фемінізмом, не давало можливості говорити про расову і етнічну специфіку гендерних стосунків;
- гендер є перформативним по суті. «Гендер – це те, як ви поведетесь і що ви робите в певній ситуації, а не те, чим ви є».

В даний час фемінізм залишається значним соціальним рухом, що досяг найбільших успіхів в області культури. Не дивлячись на передбачення ери постфемінізму, гендерна нерівність жінок, що зберігається, залишається в центрі уваги фемінізму у всіх його формах.

ЛЕКЦІЯ 3

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ҐЕНДЕРУ В ЧОЛОВІЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1. «Криза маскулінності» і чоловічі рухи.
2. Чоловічі дослідження і парадигми маскулінності.
3. Константи і зсуви маскулінності.

Одна з особливостей сучасного етапу ґендерних досліджень полягає в тому, що їх об'єктом, разом з жінками, все частіше стають чоловіки. Цей зсув має свої інтелектуальні і соціально-політичні передумови.

1. «Криза маскулінності» і чоловічі рухи.

Починаючи з 1970-х років, спочатку на Заході, а потім і в СРСР стали багато говорити і писати про те, що традиційний чоловічий стиль життя, а, можливо і самі психологічні властивості чоловіка, не відповідають сучасним соціальним умовам, і що чоловікам доводиться платити дуже високу ціну за своє пануюче положення в суспільстві і культурі.

Пояснення причин «кризи маскулінності»:

1) чоловіки як ґендерний клас або соціальна група відстають від вимог часу: їх установки, діяльність і особливо групова самосвідомість, уявлення про те, яким може і має бути чоловік, не відповідають соціальним умовам, що змінилися, і підлягають радикальній зміні і перебудові;

2) соціальні процеси, що розхитують чоловічу гегемонію, є загрозою віковичним «природним» засадам людської цивілізації, чоловіки як традиційні захисники стабільності і порядку повинні покласти край цій деградації і повернути суспільство назад, в спокійне і надійне минуле.

У останній третині 20 століття історична криза звичного ґендерного порядку стала викликати зростаючу заклопотаність і незадоволеність як чоловіків, так і жінок. Якщо в 19 ст. в європейській суспільній свідомості з'явилося так зване «жіноче питання», то сьогодні можна говорити про виникнення особливого «чоловічого питання».

Віхи розвитку чоловічого руху:

- Перший «Чоловічий визвольний рух» (The Men's Liberation) зародився в США в 1970 роках в руслі ліберальної ідеології. Його організаційним центром в 1970-80-х роках була «Національна організація для чоловіків, що змінюються», яку в 1991 році змінила «Національна організація чоловіків проти сексизму» (The National Organization for Men Against Sexism – NOMAS). Головні принципи організації – позитивне ставлення до чоловіків, підтримка феміністичного руху і захист прав геїв.

Головне джерело всіх чоловічих проблем і труднощів ідеологи руху вбачали в обмеженості чоловічої статевої ролі і відповідної їй психології, доводячи, що від сексистських стереотипів страждають не лише жінки, але і самі чоловіки.

Автори чоловічих бестселерів 1970-х років Уоррен Фаррелл, Марк Фейген Фасто, Роберт Бреннон та інші доводили, що для усунення чоловічих труднощів необхідно, перш за все, змінити соціалізацію хлопчиків, образно кажучи — дозволити їм плакати.

Акцент на індивідуальних якостях, а не на соціальній стратифікації і ґендерному порядку означав заперечення або недооцінку реальних чоловічих

привілеїв і зведення всієї проблеми до такого виховання, яке дозволило б чоловікам гармонічно поєднувати в собі інструментальні і експресивні ролі, як вони були описані Талкоттом Парсонсом.

- Соціалістичний чоловічий фемінізм, що знаходиться під сильним впливом марксистського структуралізму, надає більше значення класовій нерівності, політичним інститутам і відносинам влади.

Проте політика, пафос якої направлений на скасування привілейованого положення чоловіків, не може мобілізувати під свої прапори широкі чоловічі маси. Хоча ідеї «чоловічого звільнення» набули досить широкого поширення в США, Англії і особливо в Австралії, серйозною політичною силою цей рух не став. Існує багато чоловічих організацій цього типу, але вони нечисленні, представлені в них переважно чоловіки середнього класу з університетською освітою і ліволіберальними поглядами. Для багатьох з цих чоловіків суспільно-політична діяльність психологічно компенсаторна.

- Значно більш масовими є праві, консервативно-охоронні чоловічі рухи, направлені на збереження і відродження чоловічих привілеїв, що зникають. В протилежність лібералам і феміністам, ідеологи американського «Руху за права чоловіків» (The Men's Rights Movement) Уоррен Фаррел, Херб Голдберг та інші бачать головну небезпеку для чоловіків у фемінізмі і зростаючому впливі жінок.

Важливу роль в обґрунтуванні і відродженні ідеї сильної маскулінності відіграє протестантський фундаменталізм. Ще на початку 20 ст. у США і Англії набули поширення принципи «м'язистого християнства», що прагне врятувати чоловічі душі, які заблукали, від згубної для них фемінізації і Христа, що змальовує, не м'яким і ніжним, а сильним і м'язистим.

Рух «Вірних слову» (Promise Keepers), що виник на початку 1990-х років за ініціативою колишнього футбольного тренера Колорадського університету Біла МакАртні, войовничо виступає проти «фемінізації» і «гомосексуалізації» суспільства. Чоловічу агресивність, яку ліберальні теоретики хотіли б викоренити, «Вірні слову» вважають природною і неминучою: на їх думку, вся справа лише в тому, як і куди її направити. У їх ідеології немає явної мизогинії, але вони стверджують, що, якщо саме чоловік створений за образом Бога, він тим самим раз і назавжди поставлений вище за жінку. Принцип жіночого рівноправ'я підриває традиційні родинні цінності і дезорганізовуватиме суспільство. Чоловік усюди і скрізь має бути главою, ведучим; його сутність і покликання – бути відповідальним лідером.

- Слід мати на увазі, що політико-ідеологічні позиції деяких чоловічих рухів неоднозначні, їх не завжди можна розділити на «праві» і «ліві». Особливо складно в цьому плані з так званим міфо-поетичним рухом, що зародився в 1980-х роках. Своєрідним маніфестом цього руху стала книга поета Роберта Блая «Залізний Джон» (1990), яка розійшлася величезним накладом (понад 500 тисяч екземплярів).

На думку Блая і його однодумців, головне завдання сучасності – направити чоловіків на дорогу духовного пошуку, аби допомогти їм відновити загублені ними базові чоловічі цінності. У всіх древніх суспільствах існували особливі ритуали і ініціації, за допомогою яких дорослі чоловіки допомагали хлопчикам-підліткам затвердитися в їх глибинній, природній маскулінності. Міське індустріальне суспільство розірвало зв'язки між різними поколіннями чоловіків, замінивши їх відчуженими, конкурентними, бюрократичними стосунками, і тим самим відірвало чоловіків один від одного і від їх власної «чоловічої сутності». Місце здорових чоловічих ритуалів займає, з одного боку,

руйнівна, агресивна гіпермаскулінність вуличних зграй, а з іншої – жіночність, що розм'якшує і вбиває чоловічий потенціал.

Говорячи про речі, які реально існують і всім знайома міфо-поетична ідеологія, має велику емоційну привабливість. Проте вона довільно тлумачить дані міфології і антропології, не бачить конкретних соціальних причин процесів, які вона описує, міркує про чоловіків взагалі, як про єдиний тип, і абсолютизує відмінності між чоловіками і жінками.

При всіх своїх відмінностях, чоловічі рухи не представляють реальної і організованої політичної сили, хоча сприяють виокремленню ряду специфічних чоловічих проблем і уточненню категоріального апарату гендерних досліджень.

2. Чоловічі дослідження і парадигми маскулінності.

Під чоловічими дослідженнями зазвичай розуміють наочну область знання, яка охоплює все те, що стосується чоловіків, включаючи біологію чоловічого тіла, чоловіче здоров'я і тому подібне. Цей чоловічий аналог фемінології можна було б назвати соціальною андрологією. Маскулінність же частіше трактується як особлива соціальна ідентичність, що існує виключно в певному соціумі і змінюється разом з ним.

Як і інші гендерні категорії, «маскулінність» не має однозначного визначення і має, принаймні, три різних значення:

1. Маскулінність як дескриптивна, описова категорія позначає сукупність поведінкових і психічних рис, властивостей і особливостей, об'єктивно властивих чоловікам, на відміну від жінок.

2. Маскулінність як аскриптивна категорія позначає один з елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних установок і вірувань щодо того, чим є чоловік, які якості йому приписуються.

3. Маскулінність як прескриптивна категорія – це система настанов, що мають на увазі не середньостатистичного, а ідеального «справжнього» чоловіка, це нормативний еталон мужності.

Основні парадигми маскулінності:

1) Біолого-еволюційний підхід

Трактування маскулінності як сукупності природних якостей, що відрізняють чоловіків (самців) від жінок (самок), історично є прадавньою. Сучасна еволюційна біологія і соціобіологія, зрозуміло, не говорять про «призначення» чоловіків і жінок, проте вони констатують наявність стійких кросскультурних і кроссвидових полодіморфичних особливостей чоловічої і жіночої поведінки і намагаються дати їм функціональне пояснення.

Згідно теорії А. Геодакяна, процес самовідтворювання будь-якої біологічної системи включає дві протилежні тенденції: спадковість – консервативний чинник, що прагне зберегти незмінними в потомства всі батьківські ознаки, і мінливість, завдяки якій виникають нові ознаки. Самки втілюють так би мовити постійну «пам'ять», а самці – оперативну, тимчасову «пам'ять» виду.

Хоча індивідуальні відмінності між чоловіками більші, ніж міжстатеві, це не виключає наявності деяких більш менш загальних рис, що характеризують чоловіків як популяцію, а саме: структура захворюваності, смертності, специфічні чинники ризику, тощо і відбиваються в стереотипах маскулінності, елементи яких мають кросскультурну і навіть міжвидову валідність. Деякі аспекти чоловічої поведінки, починаючи з підвищеної (у порівнянні з жінками)

агресивності і схильності вибудовувати ієрархічні стосунки панування і підпорядкування і закінчуючи фалічною символікою, поглиблюються своїм корінням у поведінку наших тваринних предків і пов'язані з тими ж самими психофізіологічними автоматизмами.

2) Психоаналітичний підхід

Подібно до біоеволюційної теорії, психоаналіз є есенціалістським і універсалістським в тому сенсі, що він постулює універсальні чоловічі властивості, а також механізми і стадії формування чоловічого характеру. Проте він вважає, що ці властивості не задані біологічно, але формуються в процесі індивідуального розвитку, в результаті взаємодії дитини з батьками.

Всі діти починають емоційне життя з ідентифікації з матір'ю, яку вони люблять і одночасно бояться. Але дівчатка ідентифікуються з матір'ю назавжди, отримують задоволення від інтимних емоційних стосунків з нею, і у них формується потреба в таких стосунках. Навпаки, хлопчики скоро визнають, що відрізняються від своїх матерів, вони повинні сформувати свою чоловічу ідентичність негативно – тобто шляхом відділення від матері і формування відчуття самозвеличання як чогось незалежного, автономного і індивідуального. Це досягається за допомогою негативних реакцій – мізогінії, емоційного відчуження від жінок і затвердження своєї чоловічої переваги, універсальною персоніфікацією якої є культ пеніса/фаллоса.

Психоаналітична парадигма дозволяє виразити і описати суб'єктивні переживання чоловіків, пов'язані з «кризою маскулінності», але конкретно-історичні соціальні реалії і особливо механізми соціальної зміни не потрапляють у коло її інтересів.

3) Парадигма чоловічих ролей

На відміну від еволюційної біології і психоаналізу, які схильні розглядати маскулінність як щось єдине і об'єктивно дане, психологія, соціологія і антропологія частіше вбачають в ній продукт історії і культури, вважаючи «чоловічі властивості» похідними від системи статевих/гендерних ролей, які дитина засвоює в процесі соціалізації, що існує в суспільстві. Місце іманентного «чоловічого характеру» займають історично мінливі «чоловічі ролі».

Історико-етнографічне вивчення маскулінності пов'язують, перш за все, з роботами Маргарет Мід, яка виявила, що навіть близькі по рівню соціально-економічного розвитку первісні племена можуть мати різні канони маскулінності: наприклад, поряд з войовничими, агресивними мундугуморами живуть спокійні і миролюбні арапеші. На перший план виходить не біологія, а культура і виховання.

У 19 столітті «чоловічі» (маскулінні) і «жіночі» (фемінні) риси і властивості вважалися жорстко дихотомічними, взаємовиключними, всякий відступ від них сприймався як патологія або крок в цьому напрямі. Потім жорсткий нормативізм поступився місцем ідеї континууму маскулінно-фемінних якостей.

Розроблені в 1930-60-х роках чисельні тести маскулінності/фемінності (М-Ф) передбачали, що хоча самі якості М і Ф полярні і альтернативні, конкретні індивіди відрізняються один від одного лише мірою вираження цих якостей. При цьому різні шкали М-Ф (інтелекту, емоцій, інтересів тощо) принципово не збігаються один з одним.

Іншими словами, маскулінність і пов'язані з нею соціальні очікування (експектації) похідні не від якостей індивіда, а від особливостей чоловічої

соціальної ролі. Звідси – перенесення уваги з індивідуальних рис на соціокультурні стереотипи і норми, стилі соціалізації, тощо.

4) Парадигма гендерних ідентичностей

Важливий аспект цього підходу – комплексне (одночасно антропологічне, соціально-психологічне і біомедичне) вивчення феномену «третьої статі» і гомосексуальності. Оскільки, як переконливо показала Джудіт Батлер, традиційний канон гегемонної маскулінності направлений не лише і не стільки проти жінок, скільки проти гомосексуальності, «нормалізація» гомосексуальності полегшує життя не лише геям, але і безлічі гетеросексуальних чоловіків, чия статура або поведінка не відповідають жорсткому і свідомо нереалістичному канону маскулінності.

Головне досягнення цього підходу – деконструкція ідеї єдиної, твердої, універсальної маскулінності. Підкреслюється, що йдеться не про маскулінність, а про «маскулінності». Різні культури і різні періоди історії конструюють гендер по-різному.

«Гегемонна», пануюча в культурі, найпрестижніша в даному середовищі маскулінність характеризує лише чоловіків, що стоять на вершині гендерної ієрархії, а її ознаки історично мінливі. Хоча їх зазвичай приписують конкретним індивідам, вони є колективними, створюються і підтримуються певними соціальними інститутами. Ці образи багатозарові, багатогранні, суперечливі і мінливі.

Множинність і текучість образів маскулінності виявляється не лише в історії, але і в житті кожного конкретного індивідуума, який в різних ситуаціях і з різними партнерами «продукує», «розігрує» і «представляє» різну маскулінність.

Різні парадигми маскулінності не стільки заперечують, скільки взаємно доповнюють одна одну. Проте розриви між теорією і емпіричними даними в «чоловічих дослідженнях» ще більші, ніж в жіночих.

3. Константи і зсуви маскулінності.

Майкл Месснер виділяє три специфічні чинники чоловічого суспільного життя:

1) чоловіки як група користуються інституційними привілеями за рахунок жінок як групи;

2) за вузькі визначення маскулінності, що обіцяють їм високий статус і привілеї, чоловіки розплачуються поверхневими міжособистісними стосунками, поганим здоров'ям і передчасною смертю;

3) нерівність в розподілі плодів патріархату зачіпає не лише на жінок, але і чоловіків: гегемоністська маскулінність білих гетеросексуальних чоловіків середнього і вищого класу конструюється на протипагу не лише фемінінностям, але і підлеглим (расовим, сексуальним і класовим) маскулінностям.

Константи маскулінності:

1. Загальна модель чоловічої поведінки і мотивації як і раніше передбачає проєкцію назовні, бажання стати чимось, потреба в досягненні (Need for Achievement) і інструментальний, в протилежність експресивному, стиль життя.

2. Зберігається одвічна чоловіча потреба відрізнятись від жінок. Дистинкція, відокремлення, відмежування від спочатку жіночого,

материнського начала – необхідний аспект чоловічої самоідентифікації. Бути чоловіком – значить, перш за все, не бути жінкою.

3. Найважливішим соціальним інститутом, що сприяє формуванню і підтримці специфічних маскулінних цінностей, самосвідомості і стилю життя залишається ієрархічне чоловіче співтовариство.

4. Гомосоціальність, орієнтація на спілкування переважно або виключно з представниками власної статі, що відрізняє чоловіків від жінок, існує і за межами підліткового віку.

5. Зберігаються, не дивлячись на ломку ґендерного розподілу праці і послаблення соціонормативних канонів маскулінності, і певні когнітивні ґендерні відмінності – особливо в спрямованості інтересів і вмісті діяльності. Навіть коли чоловіки і жінки роблять практично одну і ту ж роботу, вони часто роблять її не зовсім однаково і керуються різними мотивами.

6. Зберігає актуальність і така особливість «чоловічого характеру» як агресивність і схильність до насильства.

7. Залишаються і деякі особливості чоловічої сексуальності. При всьому вирівнюванні чоловічих і жіночих сексуальних сценаріїв, молоді чоловіки як і раніше ототожнюють маскулінність з сексуальністю, осмислюючи останню, головним чином, кількісно – розміри пеніса, сила ерекції, частота стосунків і кількість жінок. Чоловіча сексуальність залишається екстенсивнішою, наочнішою, не пов'язаною з емоційною близькістю, і переживається не як відношення, а як завоювання і досягнення.

Якщо «криза маскулінності» пов'язана із зміною соціальних умов, ознаки і причини змін потрібно шукати не стільки в індивідуальній психології, скільки в соціально-економічних процесах і стосунках.

Глобальні зсуви, що стосуються сутності маскулінності:

1. У сфері виробничих стосунків відбувається поступове руйнування традиційної системи ґендерного розподілу праці, послаблення дихотомізації і поляризації чоловічих і жіночих соціально-виробничих функцій, ролей, занять і сфер діяльності, що прискорюється.

2. У політичній сфері паралельно з цим, хоча з деяким відставанням, міняються ґендерні стосунки влади. Чоловіки поступово втрачають минулу монополію на публічну владу. Загальне виборче право, принцип громадянського рівноправ'я статей, збільшення номінального і реального представництва жінок у владних структурах – загальні тенденції нашого часу.

3. У тому ж напрямі, але з набагато більшим хронологічним відставанням і кількістю варіацій, еволюціонують шлюбно-родинні стосунки. У сучасному шлюбі значно більше рівності, поняття батьківської влади все частіше замінюється поняттям батьківського авторитету, а «справедливий розподіл домашніх обов'язків» стає однією з найважливіших ознак родинного благополуччя.

4. У 20 ст. істотно змінився характер соціалізації хлопчиків. Раніше і загальніше шкільне навчання підвищує міру впливу суспільства одолітків у порівнянні з впливом батьків. А оскільки шкільне навчання переважно є спільним, це зменшує статеву сегрегацію і полегшує взаєморозуміння хлопчиків і дівчаток, створюючи психологічні передумови для рівніших і ширших кооперативних стосунків між дорослими чоловіками і жінками в різних сферах суспільного і особистого життя.

5. Зміни в структурі ґендерних ролей відбиваються в соціокультурних стереотипах маскулінності. Хоча в масовій свідомості нормативні чоловічі і

жіночі властивості як і раніше виглядають альтернативними і такими, що доповнюють одне одного, принцип «або/або» вже не є неподільно пануючим. Багато соціально-значимих рис особи вважаються гендерно-нейтральними або такими, що допускають істотні соціально-групові і індивідуальні варіації.

6. Ускладнюються і взаємини між чоловіками. Чоловічі стосунки завжди були і залишаються конкурентними і ієрархічними. У міру того, як елементарний біологічний відбір, що забезпечує виживання найбільш пристосованих особин, був доповнений і частково замінений соціокультурним відбором, перевагу отримали не стільки найбільш фізично сильні і агресивні, скільки найбільш розумні і креативні самці, соціальні досягнення яких забезпечують вищий статус їм самим і їх потомству, що, природно, приваблює до них і самок.

7. Міняється характер чоловічої сексуальності. Сучасні жінки чекають від своїх партнерів не лише високої потенції, але і розуміння, ласки і ніжності, які в колишній «джентльменський набір» не входили. Багато чоловіків прагнуть відповідати цим вимогам, внаслідок чого поняття сексу як завоювання і досягнення замінюється цінностями партнерського сексу, заснованого на взаємній згоді.

8. Дуже важливий аспект цього процесу – зростання терпимості до гомосексуальності. У сучасному західному суспільстві гомофобія поступово слабшає, причому найбільшу терпимість до гомосексуальності виявляють молоді і краще освічені люди. Хоча це не супроводжується зростанням кількості людей, що ідентифікують себе з геями, сексуальна ідентичність стає менш важливою нормативною ознакою маскулітності.

Перераховані зсуви і тенденції є більш менш глобальними, загальними і закономірними. Але процес цей складний, нерівномірний і суперечливий.

Трансформація традиційних чоловічих цінностей і канонів маскулітності – загальна невблаганна вимога часу. Подобається він нам чи ні, цей процес давно вже йде у всьому світі, включаючи пострадянські країни.

Ця трансформація має об'єктивні межі, що обумовлені, з одного боку, рамками статевого диморфізму, а з іншої – індивідуально-типологічними відмінностями.

Проте, світ явно стає усе більш багатоколірним. Індивідуалізація і плюралізація соціального буття спричиняє за собою неминучість визнання не лише різних типів маскулітності/фемінітності, але і таких індивідуальних стилів життя, які взагалі не вписуються в цю дихотомію.

ЛЕКЦІЯ 4

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ

1. Гендерна ідентичність.
2. Гендерна соціалізація індивіда, агенти гендерної соціалізації.
3. Теорії гендерної соціалізації.
4. Гендерні дисгармонії.

1. Гендерна ідентичність.

Зачатки гендерної соціалізації можна побачити ще до народження дитини. Майбутні батьки, їх родичі і знайомі хочуть знати, хто у них буде – хлопчик або дівчинка, тому що гендер – це надзвичайно важлива соціальна змінна.

Ідентичність – одна з найбільш істотних характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особа. Ідентичність пов'язана з образом «Я», з усвідомленням власної індивідуальності і неповторності індивідуальних фізичних і психологічних рис.

Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найбільш істотних з усіх рольових ідентичностей, пов'язана з розділенням людей на групи чоловіків і жінок і усвідомленням приналежності людини до тієї або іншої статі.

Слід розрізняти поняття «статева ідентичність» і «гендерна ідентичність». Якщо статева ідентичність – це усвідомлення своєї приналежності до тієї або іншої статі, то гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупності суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таких, які приписуються представникам певної статі суспільно-історичною або соціокультурною ситуацією). Людина може мати чітко визначену статева ідентичність і в той же час мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати свою нереалізованість як чоловіка або жінки, невідповідність гендерним ідеалам.

Етапи формування гендерної ідентичності:

- первинна статева ідентичність, тобто усвідомлення своєї статевої приналежності, формується у дитини вже до 1,5 років. 2-х річна дитина знає свою стать, але ще не вміє обґрунтувати цю приналежність;
- у 3–4 роки дитина усвідомлено розрізняє стать довколишніх людей, але часто асоціює його з чисто зовнішніми ознаками (одяг, наприклад) і допускає принципову оборотність, можливість зміни статі;
- у 6–7 років дитя остаточно усвідомлює безповоротність статевої приналежності, це збігається з бурхливим посиленням статевих відмінностей в поведінці і установок.

У підлітковому віці гормональні зрушення викликають зміни в будові тіла і нові переживання, пов'язані зі своєю гендерною ідентичністю і гендерними ролями. Нерівномірність фізичного, гормонального і психосоціального розвитку спонукає підлітка заново осмислювати і оцінювати свою гендерну ідентичність у всіх її соматичних, психологічних і поведінкових проявах. У підлітковому віці конкретизуються і закріплюються уявлення про вміст і виконання гендерних ролей.

2. Гендерна соціалізація індивіда, агенти гендерної соціалізації.

Процес засвоєння гендерних ролей як соціально обумовлених моделей статево-рольової поведінки відбувається в контексті дуже важливого для індивіда процесу, який називається соціалізацією.

Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань з приводу цих ролей, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям і гендерним ідеалам суспільства. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі і з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою і гендерною ідентичністю.

Гендерна соціалізація відбувається завдяки двом основним механізмам: диференціальному підсиленню і диференціальному наслідуванню.

Диференціальне підсилення (differential reinforcement) – винагорода прийнятної гендерно-рольової поведінки і покарання – неприйнятної, за умови, що заохочення або покарання людини за певні моделі поведінки, інтереси, тощо залежать від його біологічної статі.

Диференціальне наслідування (Differential modeling) – механізм соціалізації, в ході якої людина вибирає рольові моделі у відповідній їй з точки зору загальноприйнятих норм групі і починає наслідувати їх у поведінці.

Гендерна соціалізація особи відбувається на різних рівнях.

- З одного боку, структура того або іншого суспільства пропонує і навіть «нав'язує» чоловікам і жінкам типові для їх статі види діяльності, соціальні статуси, масові вистави.

- З іншого боку, спілкуючись в певній малій групі, особа засвоює через спілкування і взаємодію з іншими певні соціальні норми і установки, що стосуються поведінки чоловіків і жінок.

- І, нарешті, на індивідуальному рівні гендерна роль похідна від особливостей самої особи, її усвідомлених або неусвідомлених установок, стереотипів, життєвого досвіду.

Агенти гендерної соціалізації

Сім'я. Існує багато агентів соціалізації, серед яких на першому місці знаходиться сім'я, система батьківського впливу на дитину, стиль родинного виховання. На гендерний розвиток і гендерну самореалізацію істотно впливають власні гендерні стереотипи і цінності батьків, їх життєві сценарії, характер стосунків подружжя і стосунків між батьками і дітьми.

Особливості впливу батьків на дітей:

- батьки більш диференційовано відносяться до дитяти залежно від його статі, ніж матері. Матері, проте, більш поблажливі і терпимі до синів і дозволяють їм більшою мірою проявляти агресію відносно батьків і інших дітей, ніж дівчаткам;

- відсутність батька позначається на тому, що хлопчики з неповних сімей стають більш залежні і агресивні, ніж хлопчики з повних сімей, їм важче дається засвоєння чоловічих статевої ролей, вони частіше перебільшують свою маскуліність, проявляючи грубість і забіякуватість;

- відсутність батька впливає на статево-рольову орієнтацію дитяти у віці до 4-х років сильніше, ніж відсутність батька в більш старшому віці;

- батьки схильні засуджувати несамотійність хлопчиків. Хлопчики засвоюють принцип, що слід розраховувати на свої власні досягнення, аби знайти самоповагу;

- батьки дозволяють дівчаткам бути залежними від інших і навіть схвалюють це. В результаті самоповага дівчаток більшою мірою залежить від того, як до них ставляться інші;

- гендерній соціалізації хлопчиків батьки приділяють увагу раніше, ніж гендерній соціалізації дівчаток;

- на хлопчиків чинять сильніший тиск, аби вони не брали участь в поведінці, що суперечить статево-рольовим стереотипам і вимогам; більше підкреслюється цінність чоловічої статевої ролі;

- ті, що оточують вимагають від хлопчика відповідності його гендерній ролі, не пояснюючи, як потрібно поводитися. У поєднанні з недоліком рольових моделей такий тиск наводить до того, що хлопчик вимушений будувати свою статево-рольову ідентичність здебільшого на негативній підставі – не бути схожим на дівчаток, не брати участь в жіночих видах діяльності.

Однолітки. Окрім сім'ї на особливості гендерної соціалізації впливають інші формальні і неформальні соціальні інститути. Фактично всі групи і стосунки, в яких перебуває людина, дають особистий досвід, так або інакше, що впливає на його гендерну ідентичність.

Дослідження показали, що існують наступні тенденції впливу однолітків на гендерну соціалізацію дитини:

- з 3-х літнього віку діти підкріплюють (схвалюють або засуджують) типову або нетипову для певної статі поведінку один одного. Активніші в цьому хлопчики;

- фемінінні хлопчики не сприймаються маскулінними, але їх охоче приймають дівчатка, а маскулінних дівчаток легше приймають хлопчики, ніж дівчатка. Проте ставлення дівчаток до маскулінних дівчаток залишається позитивним, тоді як хлопчики різко негативно оцінюють фемінінних однолітків;

- орієнтація на думку однолітків в певні вікові періоди стає вирішальною для вибору професії та стилю життя. Потреба в самоствердженні в колі однолітків може штовхати індивідів на відмову від своїх здібностей, на зміну життєвих цілей і планів;

- з раннього дитинства дівчаток орієнтують на міжособистісні стосунки, на зв'язок з іншими людьми. Унаслідок підвищеної чутливості обдаровані дівчатка рано засвоюють ці установки і демонструють високу соціальну адаптивність, яка часто змушує їх в більш старшому віці свідомо маскувати свої розумові здібності.

Школа. Велике значення для гендерного розвитку має система суспільного виховання, перш за все – школа. Виявлені наступні тенденції впливу вчителів на гендерну соціалізацію дітей:

- у дошкільній установі відбувається активне засвоєння традиційних соціостатевих ролей в ігровому і пізнавальному полі. Технологія «нав'язування» поведінкових стереотипів за статевою ознакою (вибір ігор, іграшок для хлопчиків і дівчаток, вміст дитячих свят і так далі);

- у дошкільній установі відбувається активне засвоєння традиційних соціостатевих ролей в ігровому і пізнавальному полі. Технологія «нав'язування» поведінкових стереотипів за статевою ознакою (вибір ігор, іграшок для хлопчиків і дівчаток, вміст дитячих свят і так далі);

- хлопчикам приділяється більше уваги з боку педагогів. Вчителі в середньому відводять дівчаткам на 20 % часу менше, ніж хлопчикам;

- вчителі чекають від хлопчиків вищих результатів, особливо там, де потрібне абстрактне мислення, і вище оцінюють їх роботу;

- хлопчиків хвалять частіше, ніж дівчаток. Хлопчиків хвалять за їх знання і за правильні відповіді, а дівчаток – за слухняність і старанність. Засуджують хлопчиків через невміння поводитися, а дівчаток – за помилки у відповідях;
- вчителі по-різному пояснюють погані успіхи учнів різної статі: неуспіх дівчаток – відсутністю здібностей, неуспіх хлопчиків – недоліком працьовитості, зусиль; хлопчиків стимулюють працювати більше, аби добитися успіху;
- гендерні відмінності виявляються при виборі професії, побудові життєвої стратегії хлопцями і дівчатами. На це впливають існуючі гендерні стереотипи, носіями яких є і вчителі;
- дослідження показують, що з перших років навчання в школі хлопчики залучаються до позитивніших стосунків з вчителем, ніж дівчатка, отримують більш індивідуалізоване навчання, більше підтримки і зворотного зв'язку. Стиль спілкування з дівчатками – авторитарний. Вчителі схильні просто давати дівчаткам вказівки і перевіряти їх виконання. Вчителі, проводячи більше часу із хлопчиками, ставлять їм складніші запитання, а також уважніше слухають їхні відповіді.

Крім того, система освіти, що існує в суспільстві, побудована таким чином, що вона мимоволі відштовхує дівчаток від занять природничонауковими і технічними дисциплінами.

В українських підручниках відтворюється стереотипне зображення чоловіків як норми, активних і успішних, а жінок як невидимок (вони просто не представлені) або маргінальних, пасивних і залежних.

Інша сторона учбового плану полягає в тому, що комунікаційні процеси в освітніх установах недооцінюють жінок, їх спосіб вчитися і виражати знання. Пануючі в Україні форми викладання спираються на маскуліні (авторитарні, домінуючі) способи спілкування. Результатом такого прихованого учбового плану є недооцінка вкладу жінок в культуру суспільства, формування уявлення про те, що чоловік грає більш значиму роль у суспільстві, більше залучення хлопчиків до активності та успішності.

Засоби масової інформації (ЗМІ), книги, підручники. Окрім сім'ї і освіти на засвоєння гендерних ідеалів і ролей впливають книги (у тому числі казки), телебачення, журнали тощо.

Традиційно переважна більшість героїв дитячих книг – чоловіки. Вони виконують активні, інструментальні ролі. Жінки, як правило, змальовані удома, працелюбно і віддано чекають своїх чоловіків. Сьогодні можна знайти книжки, в яких головними героями змальовані сильні дівчатка незалежного складу, але дуже мало – з хлопчиками в нетрадиційних ролях.

Відеоісторії взаємин чоловіків і жінок можна розділити на 2 типи – романтичні і родинні. У романтичних відеоісторіях дії справжнього чоловіка направлені на людей і об'єкти довкола нього. Дії жінки направлені лише на її саму: вона зайнята самопоказом. У другому типі відеоісторій – родинних – чоловік також займається справами за межами сім'ї, де досягає успіху. Цей образ доповнюється чоловіком усередині родинного простору, де його чекає дружина. Тут він користується її працею і при нагоді заохочує її. Справжній чоловік виступає в ролі спостерігача-контролера. Справжня жінка вчасно лікує дітей «правильними пігулками», пере білизну «правильними» порошками, смачно готує і чекає мужа, з нетерпінням виглядаючи у вікно.

3. Теорії гендерної соціалізації.

Класичними теоріями гендерної соціалізації є теорія психоаналізу; теорія соціального навчання і теорія когнітивного розвитку.

Психоаналітична теорія З. Фрейда.

Це одна з перших теорій, в якій глибоко (з врахуванням несвідомого) аналізувалися механізми статевої соціалізації, а основна роль в статевій диференціації приписувалася біологічним чинникам. «Анатомія – це доля» – вираження Фрейда, яке здобуло широку популярність і згодом піддавалося серйозній критиці з боку феміністів. Розвиток особи розумівся їм як, перш за все, психосексуальний розвиток. Фрейд виділяв 4 найбільш важливі стадії, які впливають на психічний розвиток дитяти, – оральна (до 1 року), анальна (1-3 роки), фалічна (4-6 років) і генітальна (пубертатний вік). Основним психологічним механізмом засвоєння статевої ролі є процес ідентифікації дитини з батьками. Центральне місце у формуванні гендерної ідентичності грають події генітальної стадії, коли хлопчик починає асоціювати себе з батьком на основі наявності пеніса.

Теорія З. Фрейда дуже важлива, оскільки вона зробила величезний вплив на розуміння формування сексуальності, на масові уявлення про мужність і жіночність.

Теорія соціального навчання.

Теорія соціального навчання витікає з ідей біхевіоризму і постулює, що ми можемо навчитися різним типам поведінки шляхом спостереження за людьми і за тим, засуджуються або заохочуються їх дії. У основу теорії покладені ключові поняття біхевіоризму, такі як навчання, позитивне і негативне підкріплення, моделі батьківської поведінки.

Батьки і дорослі, що оточують дитину, заохочують (позитивно підкріплюють) хлопчиків і дівчаток, коли вони поведуться згідно з зразками традиційної гендерної поведінки, і засуджують (дають негативне підкріплення), коли вони використовують моделі поведінки, властиві протилежній статі. Даній теорії докоряють в механістичності, дитина виступає в ній швидше як об'єкт, ніж як суб'єкт соціалізації. Крім того, з цих позицій важко пояснити всю варіативність поведінки хлопчиків і дівчаток.

Теорія когнітивного розвитку.

З позиції, сформульованої Колбергом (Kohlberg, 1966) теорії когнітивного розвитку (cognitive-developmental theory), вся інформація, що стосується гендерної поведінки, відбивається у нас в свідомості у вигляді гендерних схем (gender schemas). У них міститься все, що дана людина знає про гендер. Акцентуючи нашу увагу на окремих речах, гендерні схеми впливають на переробку інформації і, крім того, впливають на пам'ять, оскільки легше запам'ятовується та інформація, яка вписується в рамки вже наявних схем.

Теорія когнітивного розвитку пояснює появу уявлень у дітей про їх статеві ролі активною структуризацією дітьми власного досвіду, когнітивної інформації, що отримується дитиною, і розумінням своєї статевої приналежності. Спочатку дитя засвоює свою статеву ідентичність, визначаючи себе як хлопчика або дівчинку. А організовують отримувану інформацію когнітивні структури свідомості дитини, статевої ролі стереотипи, що функціонують як схеми, за допомогою яких організовується і структурується відповідна інформація.

У цій теорії зроблена спроба синтезувати як ідею імітації поведінки, так і підкріплення. У ній вважається, що уявлення дитини про відповідну їй статі поведінку залежать як від її власних спостережень за поведінкою чоловіків і

жінок, що служать для неї зразками, так і від схвалення або несхвалення її вчинків людьми, що оточують.

4. Гендерні дисгармонії.

Проблеми і протиріччя гендерного розвитку і гендерної соціалізації є причиною багатьох гендерних дисгармоній, до яких відносять гендерно-рольовий конфлікт, гендерно-рольовий інфантилізм і гендерно-рольову недостатність.

Гендерно-рольовий конфлікт найчастіше виявляється як протиріччя між традиційними уявленнями про гендерну роль і реальними потребами людини.

Гендерно-рольовий інфантилізм – це невідповідність гендерної ролі віковій стадії гендерного розвитку, заміна або компенсація одних ролей іншими, які відповідають більш ранньому періоду життя. Це виявляється в переважанні дитячих форм гендерно-рольової поведінки, наприклад, у сфері родинних ролей роль чоловіка/дружини заміщається роллю дитини.

Гендерно-рольова недостатність виявляється в двох основних формах – гендерно-рольовому дефіциті і атрофії гендерної ролі.

Гендерно-рольовий дефіцит – це затримка гендерно-ролевого розвитку, блокування важливих потреб в ролевому розвитку, унаслідок чого гендерна роль не формується або розвивається частково. Ролевий дефіцит може розвиватися тоді, коли гендерні ролі прямо або побічно заборонялися в дитинстві, не заохочувалися або отримували негативну оцінку значущого соціального оточення.

Атрофія гендерної ролі – це втрата роллю її функціональних особливостей, скорочення сфер вживання в результаті обмеження рольової поведінки, тривалого перебування гендерної ролі в латентному стані і ін. Атрофія ролі виникає тоді, коли унаслідок соціальних причин виконання гендерних ролей стає неможливим.

Існують такі порушення у сфері статевих і гендерних ролей як статеві девіації або статеві дисгармонії. **Статеві девіації** – це відхилення від нормативних статевих і гендерних ролей. Рольові девіації можна проілюструвати прикладами так званих інверсій статевих і гендерних ролей, тобто заміною компонентів чоловічих і жіночих ролей на протилежні, заміною одних іншими – повною (транссексуалізм) і частковою (гомосексуалізм і трансвестизм). **Гомосексуалізм** вважається одним з найбільш поширених випадків таких девіацій. Він виявляється як інверсія спрямованості сексуальних відчуттів, зміна об'єкту цих відчуттів (замість представника протилежної статі об'єктом таких відчуттів стає представник тієї ж статі), але не супроводжується глибинними змінами статевої ідентичності. Трансвестизм і транссексуалізм – це такі види гендерно-ролевих дисгармоній, які безпосередньо стосуються зміни статевої і гендерної ідентичності. Вони не обов'язково пов'язані з функціональними і органічними порушеннями статевої сфери. **Трансвестизм** – це форма порушень гендерної ідентичності, яка виявляється в прагненні грати роль протилежної статі, потреби переодягатися, використовувати ім'я і інші ролеві атрибути протилежної статі, хоча це не супроводжується повним усвідомленням себе представником іншої статі. **Транссексуалізм** – це повне усвідомлення себе представником протилежної статі. Навіть якщо у людини немає жодних біологічних відхилень, така інверсія статевої ідентичності дає підстави для хірургічної зміни біологічної статі.

Таким чином, ми бачимо, що гендерна соціалізація і розвиток гендерної ідентичності – це складні процеси, які підкоряються своїм закономірностям і на їх шляху виникають протиріччя і проблеми.

ЛЕКЦІЯ № 5

ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ

1. Поняття гендерної дискримінації.
2. Форми дискримінації, ксенофобія, дискримінація за гендерною ідентичністю та статтю.
3. Протидія світової спільноти дискримінаційним проявам.

1. Поняття гендерної дискримінації.

Дискримінація – в усіх її можливих формах і проявах – є однією з найбільш поширених форм насильства та порушення прав людини. Вона зачіпає мільйони людей щодня, і її дуже важко розпізнати. Дискримінація і нетерпимість – тісно пов'язані між собою поняття. **Нетерпимість** – це відсутність поваги до вчинків та переконань, що відрізняються від своїх власних. Вона також стосується відторгнення людей, яких ми сприймаємо як інших, наприклад, членів іншої соціальної чи етнічної групи, або людей з іншою політичною чи сексуальною орієнтацією. Нетерпимість може проявлятися у широкому діапазоні дій, починаючи з уникання таких людей, мовної ненависті, і закінчуючи тілесними травмами або навіть вбивствами.

Дискримінація проявляється, коли до людей ставляться менш прихильно, а ніж до інших людей в подібній ситуації тільки тому, що вони відносяться, або сприймаються як такі, що належать, до певної групи чи категорії людей. Людей можуть дискримінувати через їх вік, інвалідність, етнічну приналежність, походження, політичні переконання, расу, релігію, стать чи гендер, сексуальну орієнтацію, мову, культуру та з багатьох інших причин. Дискримінація, яка часто є результатом забобонів, робить людей безпорадними, заважає їм стати активними громадянами, обмежує розвиток їх навичок і в багатьох ситуаціях доступ до роботи, послуг з охорони здоров'я, освіти або житла.

Дискримінація має прямі наслідки для тих людей і груп, які зазнають дискримінації, але вона також має непрямі і глибинні наслідки для суспільства в цілому. Суспільство, в якому дозволяють або з терпимістю ставляться до дискримінації, це суспільство, де люди позбавлені можливості вільно та у повній мірі розкрити потенціал, як свій власний, так і суспільства в цілому.

У цьому розділі описуються види дискримінації, як вона впливає на права людини, а також заходи та ініціативи, які проводяться, або повинні бути проведені, з метою протидії нетерпимості та дискримінації і поширення культури миру та дотримання прав людини. Деякі з найбільш поширених форм дискримінації, такі, як дискримінація за ознакою інвалідності, статі або релігії, описані більш детально в інших розділах даної глави.

Принципи рівності і недискримінації закріплені у Загальній декларації прав людини:

«Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (стаття 1). Ця концепція рівності в гідності та правах вбудована в сучасну демократію, так держави зобов'язані захищати різні меншини та вразливі групи від нерівного поводження. Стаття 2 закріплює свободу від дискримінації: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, викладені в цій Декларації, без будь-яких винятків».

Держави-члени Ради Європи також затверджують неприпустимість дискримінації у статті 14 Європейської конвенції з прав людини. Ця стаття

забороняє дискримінацію тільки в тому, що стосується користування правами, викладеними у Конвенції. Протокол № 12 до ЄКПЛ був складений, щоб забезпечити більш сильне, окреме право на рівність і загальну заборону дискримінації: «Користування будь-яким правом, визнаним законом, повинно бути забезпечено без дискримінації за будь-якою ознакою...» Таким чином, цей протокол розширює сферу ЄКПЛ, оскільки він охоплює дискримінацію будь-якого законного права, навіть якщо це право не прописане в Конвенції.

Пряма та непряма дискримінація. Дискримінація може здійснюватися у прямий та непрямий спосіб. **Пряма дискримінація** характеризується наявністю наміру дискримінувати людину чи групу людей, наприклад, коли бюро з працевлаштування відхиляє претендента циганської національності, або компанія з нерухомості не надає квартир іммігрантам. **Непряма дискримінація** має місце, коли нібито нейтральна умова, критерій, або практика де-факто ставить окрему особу чи представників певної меншини у не вигідне, порівняно з іншими, становище. Приклади можуть бути різними: від мінімального зросту критерію на посаду пожежних (що виключає більшою мірою жінок, ніж чоловіків) до універмагів, що не приймають на роботу людей з покритою головою. Ці, на перший вигляд нейтральні правила, насправді можуть створити непропорційно великі перешкоди членам певних соціальних груп. Пряма і непряма дискримінація заборонена договорами з прав людини; непряма дискримінація часто є більш поширеною і її важче довести, ніж пряму дискримінацію.

Структурна дискримінація. Ключовим елементом у структурній дискримінації є не намір, а ефект утримання групи меншин в підлеглому стані.

Структурна дискримінація базується на способі організації нашого суспільства. Сама система ставить у не вигідне становище певні групи людей. Структурна дискримінація реалізується через норми, процедури, форми відносин і поведінки, які створюють перешкоди для досягнення реальної рівності або рівних можливостей. Структурна дискримінація часто проявляється у вигляді інституційної упередженості, механізмів, які постійно діють на користь однієї групи і дискримінують іншу або інші. Це такі випадки, коли дискримінація є результатом не переконань індивідуума про людину або групу людей, а дій інституційних структур, правових, організаційних та інших. Щоб побороти структурну дискримінацію, треба зробити її видимою, оскільки ми часто зростаємо з нею, як з чимось самоочевидним і безперечним.

Існування структурної дискримінації перешкоджає державі обрати політику, яка розглядає не тільки правову базу, але й інші стимули з урахуванням моделей поведінки і роботи різних установ. Освіта в галузі прав людини може бути одним з варіантів вирішення цієї проблеми.

Стверджувальна дія. Структурна нерівність – це стан, який виникає, коли певні групи користуються нерівноправним становищем по відношенню до інших груп, у результаті нерівного відношення до їх ролей, функцій, прав і можливостей. Боротьба з дискримінацією повинна вийти із судів та увійти до сфери освіти та політики.

У деяких випадках преференційне або позитивне відношення до людей, що належать до певних груп, може бути застосовано як спроба пом'якшити, або відшкодувати збитки, завдані структурною дискримінацією. Стверджувальні дії, які іноді називають «позитивною дискримінацією», не тільки дозволяються, але навіть вітають протидію нерівності. Наприклад, економічні відмінності між сільськими і міськими районами можуть призвести до різного доступу до послуг. Це може привести до нерівності, якщо не вжити особливих дій, щоб врівноважити вплив початкового економічного

дисбалансу. У таких випадках преференційне відношення необхідне, щоб забезпечити реальну рівність, а не викликати нерівність.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації передбачає, що програми стверджувальних дій можуть знадобитися країнам, які ратифікували конвенцію, щоб виправити систематичну дискримінацію. Такі заходи, однак, «ні в якому разі не тягнуть за собою збереження нерівних або особливих прав для різних расових груп після досягнення цілей, задля яких вони були введені».

Мультидискримінація. Кожен з нас належить до або ідентифікується за декількома соціальними групами. Коли маєш справу з будь-якою конкретною соціальною групою, важливо бути в курсі внутрішньої неоднорідності групи і потенційних мульти підстав для дискримінації. Ці мульти ідентифікації означають не тільки більше ймовірностей для дискримінації, але також можуть відбуватися у декількох напрямках: наприклад, циганська лесбіянка може зазнавати мульти дискримінації як з боку гетеросексуальних не-циган, в той же час вона може бути предметом гомофобії в циганській громаді та предметом расистського ставлення в ЛГБТ-спільноті. У більшості випадків мульти дискримінації зазнають так звані видимі меншини – жінки і люди з обмеженими можливостями.

Більшість та меншини. Про цивілізацію слід судити по тому, як вона поводить з меншинами (Махатма Ганді).

Дискримінація зазвичай чиниться більшістю проти меншин, хоча також існує дискримінація від меншин. Перебування в більшості є статичною або динамічною ситуацією, залежно від багатьох факторів. Коли ми на стороні переможців у результаті демократичних виборів, ми в більшості в результаті наших переконань, рішень, або, наприклад, за підсумками голосування. Якщо наші переконання змінилися, або партія, яку ми підтримуємо, прогнала на наступних виборах, наш статус більшості вже не діє. Є більш статичні позиції більшості і меншості, коли один або кілька аспектів нашої ідентичності (національності, релігії, сексуальної орієнтації, статі, способу життя, інвалідності) представлені групою, яка складає менше (як правило, набагато менше), ніж 50 % всього населення даної географічної одиниці.

Демократії вразливі до «тиранії більшості»: ситуації, в якій влада більшості настільки репресивна, що вона повністю ігнорує потреби і бажання представників меншин. Система прав людини не тільки захищає громадян від гніту особи або невеликої групи осіб, але також є засобом захисту для меншин від більшості.

Роль стереотипів і упереджень. Стереотип – це узагальнююче переконання або думка про ту чи іншу групу людей, наприклад, що підприємці амбітні, державні службовці не мають почуття гумору, або що жінки мають довге волосся і носять спідниці. Основною функцією стереотипів є спрощення реальності. Стереотипи, як правило, засновані або на якомусь особистому досвіді, або на враженнях, що ми набули в період ранньої дитячої соціалізації від дорослих, оточуючих нас вдома, в школі або через засоби масової інформації, які потім стають узагальненнями для всіх людей, яких можна поєднати за якоюсь ознакою.

Упередження – це судження, як правило, хибне, яке ми робимо про іншу людину або інших людей, не знаючи їх. Так само, як стереотипи, упередження виникають як частина нашого процесу соціалізації. Одна з відмінностей між стереотипом і забобою полягає в тому, що, коли ми маємо досить інформації про людину або конкретну ситуацію, ми залишаємо наші стереотипи. Упередження ж працюють як екран, через який ми сприймаємо будь-який шматок реальності: так,

лише інформації зазвичай не достатньо, щоб позбутися упередження тому, що упередження змінюють наше сприйняття реальності; ми будемо розглядати лише інформацію, яка підтверджує наше упередження, і не помітимо або «забудемо» все, що його спростовує. Упередження, таким чином, дуже важко подолати, якщо вони суперечать фактам, ми краще заперечимо факти, ніж саме упередження («але він не справжній християнин», «вона є винятком»).

Дискримінація і нетерпимість часто засновуються на, або виправдовуються упередженнями і стереотипами щодо людей і соціальних груп, свідомо чи несвідомо вони є практичним виразом упереджень. Структурна дискримінація є результатом увічнених форм упереджень.

2. Форми дискримінації, ксенофобія, дискримінація за гендерною ідентичністю та статтю.

Протягом останніх років занепокоєння міжнародних і українських урядових і громадських організацій викликає високий рівень ксенофобії та напади на ґрунті расової ненависті. Влада України визнала існування проблеми ксенофобії, утворивши при Кабінеті Міністрів України Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічної та расової нетерпимості та прийнявши у 2009 році План заходів із протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві.

Мирне співіснування різних культур збагачує кожне суспільство, однак, може призводити також і до протиріч та страхів серед представників певних спільнот. Загалом ксенофобія є складним явищем, що своїм підґрунтям має низку факторів, як психологічних, історичних, культурних, так і демографічних, політичних, економічних. Тому її дослідження здійснюється на перетині різних наукових сфер (психології, історії, філософії та соціології).

Слово ксенофобія в перекладі з грецької мови означає: «xenos» – інший, чужий і «phobos» – страх, боязнь, нетерпимість. Таким чином, **ксенофобія** – це страх по відношенню до інших, чужих, не своїх. Міжнародні словники визначають ксенофобію як «страх або ненависть до чужинців чи іноземців або до всього, що є чужим чи іноземним». Ксенофобію доцільно розглядати з двох точок зору – у широкому і вузькому значенні. Широке значення терміну ґрунтується на загальному понятті страху перед «іншими» і включає загалом негативне ставлення до представників «інших груп», виокремлення належності до яких відбувається за ознакою як раси, етнічності, національності, так і статі, сексуальності, віку, класу, регіону проживання, функціональної неспроможності (чи за станом здоров'я) тощо. У даному випадку до уваги береться соціальна стратифікація суспільства, – яка характеризується множинністю ієрархій за певними ознаками.

Ксенофобія у широкому розумінні. Виділяють цілу низку розповсюджених у сучасному світі видів (або проявів) ксенофобії (тобто, низку так званих «фобій» – суспільних страхів) як етнофобія, гомофобія, антисемітизм, сексизм, ісламофобія, ромофобія тощо.

Найбільш загальним поняттям є етнофобія – різновид ксенофобії, що виступає у вигляді нетолерантного ставлення до представників інших соціальних груп за расовою або етнічною ознакою. У багатьох західних країнах об'єктом етнофобії виступають мігранти і біженці, тобто, представники «інших» країн, зазвичай також «іншого» етнічного походження. Приклади етнофобії в європейському світі притаманні майже усім державам, які мають мігрантів чи/та біженців.

Останнім часом дослідники та правозахисники звертають увагу на такі форми ксенофобії як ісламофобія, ромофобія та антисемітизм. Зокрема, інколи так звана боротьба з тероризмом (яка стала актуальною після подій у США 11 вересня 2001 р, терористичних актів у лондонському метро у 2005 р.) набуває відвертого характеру ісламофобії – страху перед представниками мусульманського віросповідання.

Ще один прояв ксенофобії стосується поняття антисемітизму – ворожого ставлення до євреїв як релігійної та етнічної групи, що може мати прояви від певних нетолерантних зображень стосовно євреїв (у вигляді фашистської свастики на стінах будинків), поширення антисемітської літератури до крайніх проявів ксенофобії, про яких зазначено вище – геноциду проти єврейського населення (голокосту).

Правозахисники і дослідники зазначають, що явище ромофобії – дискримінації та ворожого ставлення по відношенню до ромів (циган) – це реалії сучасної Європи та України зокрема.

Якщо взяти до уваги гомосексуальність, то у суспільстві може існувати такий вид ксенофобії як *гомофобія* – вороже ставлення до гомосексуалів, їхнього стилю життя і культури.

Нетерпиме ставлення до людей через їх стать називають сексизмом. Сексизм проявляється у так званій дискримінації за ознакою статі (гендеру). Гомофобія часто визначається як «ірраціональний страх перед і відраза до гомосексуальності, лесбіянок, геїв, бісексуалів і транссексуалів (ЛГБТ) засноване на упередженнях, подібно до расизму, ксенофобії, антисемітизму та сексизму», а також до людей, які сприймаються як ЛГБТ.

Якщо це почуття спрямоване проти транссексуалів, це називається «трансфобією». Різні тоталітарні режими 20-го століття зробили гомофобію частиною їхньої політичної ідеології, такі як нацизм у Німеччині, сталінізм у Радянському Союзі, чи фашизм в Іспанії. Тим не менш, демократичні режими в Європі виправдовували гомофобні законодавства, називали гомосексуальність патологією та криміналом, що призводило до структурної дискримінації ЛГБТ протягом тривалого часу. Сьогодні дискримінація ЛГБТ досі відбувається у всіх суспільствах в Європі, незважаючи на те, що багато держав прийняли антидискримінаційне законодавство. Багато ЛГБТ не можуть повною мірою користуватись своїми загальними правами людини, ризикують стати жертвами злочинів на ґрунті ненависті, не можуть отримати захист від вуличних нападів співвітчизників.

У багатьох частинах світу ЛГБТ зазнають різних форм насильства, які варіюються від словесних нападок до вбивств. У багатьох країнах світу, практика гомосексуалізму досі вважається злочином, і в деяких з них карається позбавленням волі або смертною карою. 61 % молодих геїв, лесбіянок, бісексуалів і транссексуалів з 37 європейських країн заявили, що вони зазнали упередженого ставлення та/або дискримінації в школі, і 51 % – в їхніх сім'ях. 38 % респондентів заявили, що вони відчували упередження та/або дискримінацію в громаді, до якої вони належали і 30% – у колі друзів.

ЛГБТ спільноти часто позбавляють їхніх прав людини, наприклад, права на працю, коли роботодавці їх звільняють або дискримінують через їхню сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність. Право на безпеку та особисту недоторканність є ще одним правом, яке дуже часто порушується, коли (молоді) люди зазнають знущань у школі, або утисків на робочому місці. Гомосексуальні пари в багатьох країнах Європи відчують дискримінацію в таких сферах, як право на вступ до шлюбу, право створювати сім'ю і брати прийомну дитину.

Одним з найголовніших індикаторів ксенофобії вважається так звана соціальна дистанція (готовність населення допустити «інших» людей до свого середовища спілкування). Велика кількість досліджень міжетнічної нетерпимості, національної ідентичності та ксенофобії побудовані на основі шкали соціальної дистанції, яку вперше запропонував Еморі Богардус для вимірювання відносин між різними етнічними та мовними групами.

Задля вимірювання ставлення українців до представників різних етносів та народів українська соціологиня Наталя Паніна у низці досліджень використала адаптовану шкалу соціальної дистанції Богардуса. Це шкала з 7 показників, за допомогою якої соціальна дистанція вимірюється ступенем готовності індивіда до контактів різної близькості з представниками інших етнічних груп. Значення змінюється від 1 до 7, при цьому, значення 1 означає готовність допустити представників тієї чи іншої етнічної групи як членів сім'ї, а 7 – небажання впускати представників у країну. Задля вимірювання соціальної дистанції Наталя Паніна розробила такі два основні індекси:

1) індекс національної дистанційованості: середнє значення оцінок усіма респондентами власної соціальної дистанції від представників певної соціальної групи за шкалою Богардуса;

2) інтегральний індекс національної дистанційованості: середнє значення індексів національної дистанційованості від певних груп (виключаючи українців та представників української діаспори).

На основі цих індексів Паніна сформулила категорії толерантності, відокремленості, ізоляціонізму і ксенофобії, які утворюють шкалу, де національна толерантність посідає найнижчий щабель, а ксенофобія – найвищий. Толерантність (відкритість) відповідає значенню індекса національної дистанційованості менше 4, національна відокремленість – від 4 до 5, національний ізоляціонізм – від 5 до 6, а ксенофобія – більше 6.

Збільшення рівня соціальної дистанції до представників етнічних груп за роки незалежності України можна пояснити як внутрішніми чинниками (численні вибори в країні, використання під час агітації матеріалів, що направлені на роз'єднання, а не на консолідацію представників різних лінгво-етнічних груп; нестабільна політична та соціально-економічна ситуація, зміна рівня добробуту населення, усе це разом викликає почуття невпевненості у завтрашньому майбутньому), так і зовнішньою ситуацією (зокрема, міжнародними подіями, які широко висвітлюються у ЗМІ).

Мова ворожнечі (англ. «hate speech») в широкому розумінні – це будь-яке самовираження з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах. Мова ворожнечі описує, ієрархічно зіставляє різноманітні групи людей та оцінює особисті якості конкретних осіб на підставі їх належності до тієї або іншої групи. Мова ворожнечі може мати різні прояви і форми:

- жорстку форму висловлювань (наприклад, заклики до насильства чи дискримінації), середню форму висловлювань (наприклад, публікація висловлювань, які ставлять під сумнів історичну правду про випадки насильства чи дискримінації);

- м'яку форму (створення негативного іміджу, цитування ксенофобських висловлювань без коментаря тощо).

Незалежно від форми висловлювань – будь-яка мова ворожнечі – неприпустимий факт, який суперечить базовим принципам прав людини і толерантного ставлення.

Зазвичай увагу привертають ситуації, коли мову ворожнечі використовують посадові особи, державні діячі, які, навпаки, повинні відстоювати та забезпечувати рівні права та можливості для усіх громадян

країни. Тому виділяють окреме визначення – публічна мова ворожнечі (на протипагу так званій приватній чи побутовій мові ворожнечі) – це мова ворожнечі, яка виходить від так званих публічних осіб: посадових та службових осіб органів влади, політиків тощо.

3. Протидія світової спільноти дискримінаційним проявам.

Діяльність Ради Європи. Європейський суд з прав людини часто грає роль першопрохідця у застосуванні санкцій проти гомофобії. У ряді випадків суд встановив, що дискримінація в галузі кримінального права щодо статевих зносин за згодою між дорослими у приватному середовищі суперечить праву на повагу до приватного життя, встановленому статтею 8 ЄКПЛ (Даджеон проти Великобританії, 1981; Норріс проти Ірландії, 1988; Модінос проти Кіпру, 1993). Суд був насправді першим міжнародним органом, що зазначив, що кримінальні закони щодо сексуальної орієнтації порушують права людини, і має найдовшу і найбільшу юридичну практику з вирішення випадків, що стосуються сексуальної орієнтації. Він також розглядав кілька випадків, пов'язаних з усиновленням дитини одиноким батьком або матір'ю.

У 2011 році Комісар Ради Європи з прав людини опублікував свою доповідь про дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. У доповіді привітав прогрес, досягнутий в галузі прав ЛГБТ у більшості країн-членів, заявивши, що «патологізація і криміналізація гомосексуальності в Європі, очевидно, належать минулому». У той же час в доповіді наголошується, що серйозні проблеми залишаються в багатьох областях прав людини ЛГБТ, і це особливо стосується прав транссексуалів. Рада Європи створила підрозділ з питань ЛГБТ з метою упорядкування роботи з ЛГБТ. Він був оголошений першою в своєму роді міжнародною міжурядовою установою і сигналізував про важливість питань ЛГБТ в рамках загальних прав людини в Європі.

Освіта, як формальна, так і неформальна, відіграє центральну роль у зменшенні та ліквідації упереджень щодо ЛГБТ. Тільки через освіту можна боротися та знищувати упередження. Програми Європейських молодіжних центрів і Європейського молодіжного фонду регулярно проводять освітні заходи та тренінги, заняття в галузі прав для підготовки кадрів та активістів для боротьби з гомофобією. До них відносяться навчальні заняття, організовані у співпраці з молодіжними організаціями, такими як Міжнародна організація лесбіянок, геїв, бісексуалів, транссексуалів, нетрадиційної молоді та студентів (IGLYO) та Асоціація Північних і Полярно-Балтійських ЛГБТ студентських організацій (Anso).

Протидія дискримінації щодо гендерних питань:

Освіта. У 2007 році молодіжний сектор Ради Європи опублікував посібник з гендерних питань, щоб допомогти педагогам та молодіжним лідерам працювати з молоддю над питаннями гендеру та гендерного насильства.

Є кілька заходів для боротьби з дискримінацією і расизмом, що включають:

- юридичні дії задля забезпечення дотримання права на недопущення дискримінації;
- освітні програми, що підвищують обізнаність щодо механізмів упереджень і нетерпимості, їх впливу на дискримінацію та пригнічення людей; а також сприяють розумінню різноманітності та заохочують терпимість;

- діяльність громадянського суспільства, що засуджує дискримінацію і упередженість, протидіє злочинам на ґрунті ненависті та мовної ворожнечі, надає допомогу жертвам дискримінації або сприяє змінам у законодавстві.

Педагоги визнають необхідність розвитку в кожній людині толерантного і недискримінаційного ставлення і створення навчального середовища, яке визнає вигоди від різноманітності, а не ігнорує її. У рамках цього розвитку ті, хто працює з дітьми або молоддю, а також самі діти і молодь повинні усвідомити свою власну і чужу дискримінаційну поведінку. Наприклад, в галузі прав людини, освітня діяльність може допомогти учасникам розвинути розуміння і співчуття, з одного боку, і стійкість і впевненість у собі – з іншого, щоб люди могли уникнути, запобігти або протистояти дискримінації.

Навчальний посібник «Усі різні – усі рівні» був розроблений Радою Європи з метою підвищення обізнаності та боротьби з расизмом, антисемітизмом, ксенофобією та нетерпимістю.

Міжкультурне навчання – це процес вивчення різноманітності, і є центральним підходом в європейській молодіжній роботі. У молодіжній сфері Ради Європи міжкультурне навчання представлено як «процес соціального виховання, спрямованого на заохочення позитивних відносин між людьми і групами з різними культурними традиціями», що сприяє взаємній повазі та солідарності.

Організація Об'єднаних Націй. Одним з основних інструментів боротьби з дискримінацією в рамках системи ООН є Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, яка зобов'язує держави, які її підписали, до ліквідації расової дискримінації. Конвенція включає в себе механізм індивідуальних скарг, і контролюється Комітетом з ліквідації расової дискримінації (КЛРД), що складається з незалежних експертів. Усі держави-члени зобов'язані подавати регулярні доповіді Комітету, який, в свою чергу, надає свої скарги і рекомендації державам-членам у вигляді «заключних зауважень». Комітет складається з трьох механізмів зі своїми контролюючими функціями: процедур раннього попередження, розгляду міждержавних скарг та розгляду індивідуальних скарг.

Інші конвенції ООН стосуються дискримінації конкретних груп таких, як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок або Конвенція про права інвалідів.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). ОБСЄ є регіональною організацією безпеки і складається з 56 держав-членів з трьох континентів (у тому числі всіх держав-членів Ради Європи). ОБСЄ також бере участь у боротьбі з усіма формами расизму, ксенофобії та дискримінації, включаючи антисемітизм і дискримінацію християн і мусульман. Одним з інститутів ОБСЄ є Варшавське Бюро демократичних інститутів і прав людини, яке:

- збирає і поширює інформацію та статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті;
- сприяє передовому досвіду в боротьбі з нетерпимістю і дискримінацією;
- сприяє державам-членам у складанні та перегляді законодавства про злочини, мотивовані нетерпимістю і дискримінацією.

ОБСЄ має Верховного комісара у справах національних меншин, мандат якого включає в себе ідентифікацію та пошук швидких рішень для зняття напруженості, пов'язаної з проблемами національних меншин.

Політики ЄС щодо боротьби з дискримінацією

Ми визнаємо, що рабство і работоргівля є злочином проти людства... і є одним з важливих джерел і проявів расизму, расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з ними нетерпимості. (З Дурбанської декларації та Програми дій)

Відповідно до статті 21.1 Хартії основних прав Європейського Союзу, «будь-яка дискримінація за будь-якою ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного чи соціального походження, генетичних особливостей, мови, релігії або переконань, політичних або інших поглядів, приналежності до національних меншин, майнового стану, народження, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації, забороняється».

У ЄС існує кілька директив по боротьбі з дискримінацією. Директива расової рівності забезпечує рівне ставлення до людей, незалежно від їх расового чи етнічного походження. Рамкова директива рівності зайнятості забороняє дискримінацію на робочому місці за ознакою інвалідності, сексуальної орієнтації, релігії або переконань, а також за віком. Рівність чоловіків і жінок передбачена в двох директивах, в одній – з питань праці та зайнятості, в іншій – з питань доступу до товарів і послуг.

Законодавство ЄС також вимагає, щоб кожна держава-член мала спеціальний національний орган з питань рівності, до якого можна звернутися за порадою і підтримкою.

Питання навколо відмови у наданні притулку біженцям, загибелі багатьох мігрантів на кордонах ЄС, ісламофобії і депортації циган, продовжують розділяти членів Європейського Союзу та заплямовувати репутацію стосовно антидискримінаційних зусиль. Загроза правам людини також походить від політичних партій при владі, які фактично проводять дискримінаційне законодавство. Ці проблеми можуть бути усунені лише шляхом комплексної політики, в тому числі молодіжної політики в сфері недискримінації та боротьби з расизмом і нетерпимістю.

Рада Європи. Боротьба з расизмом і нетерпимістю стала основою для створення Ради Європи в 1949 році і залишається одним з пріоритетів сьогодні. На додаток до Європейської конвенції з прав людини та інших конвенцій, Рада створила конкретні інструменти для боротьби з расизмом, дискримінацією та нетерпимістю. У 1993 році була створена Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості в якості незалежного органу з прав людини, щоб контролювати ситуацію щодо расизму, расової дискримінації, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимістю в кожній державі-члені задля конкретних рекомендацій своїм урядам і загальних рекомендацій, адресованих всім державам-членам.

У той час як Комісія проти расизму і нетерпимості є головним органом Ради Європи з боротьби з расизмом і нетерпимістю, інші органи і відомства, такі як, Комітет міністрів, Парламентська асамблея, Уповноважений з прав людини, Консультативний комітет з Рамкової конвенції про захист національних меншин і Європейський суд з прав людини, також сприяють досягненню цієї мети.

Рамкова конвенція про захист національних меншин визнає, що «захист національних меншин та прав і свобод осіб, що належать до цих меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини» (стаття 1). Країни-учасниці конвенції зобов'язуються гарантувати національним меншинам право на рівність перед законом, а також в усіх галузях економічного, соціального, політичного та культурного життя; забезпечення їх права на свободу мирних зібрань, асоціацій, вираження думок, слова, совісті і релігії, а також дозволяє членам національних меншин підтримувати, розвивати та зберігати свою культуру. Вона також забороняє примусову асиміляцію.

ЛЕКЦІЯ 6

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
2. Рекомендація № 30 до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
3. Резолюція РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та суміжні резолюції.
4. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод.
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбі із цими явищами (Стамбульська конвенція).
6. Інструкція Генерального секретаря ООН з репарацій, пов'язаних з сексуальним насильством під час конфліктів.

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в грудні 1979 р. Її ратифікували 192 країни. Україна приєдналася до Конвенції 19 грудня 1980 р. 6 жовтня 1999 р. ООН прийняла Факультативний протокол до Конвенції, який дає можливість подання до Комітету ООН з ліквідації дискримінації жінок індивідуальних скарг.

Україна ратифікувала його 2003 р. У підрозділі представлено основний зміст міжнародного документа в контексті сучасної політики сприяння гендерній рівності в Україні.

Основна тема, якій присвячені і преамбула, і статті Конвенції – це формулювання закликів до практичних дій держав щодо ліквідації дискримінації жінок. Вони розкриті в перших шістнадцяти статтях. Ще в дванадцяти вписані вимоги до звітності та адміністративні механізми впровадження положень Конвенції.

Те, що всі люди рівні, незалежно від раси, кольору шкіри, національності, віросповідання, а також статі, було проголошено на рівні ООН ще 1948 року в Загальній Декларації прав людини. На її розвиток пізніше були прийняті інші документи, серед яких Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про соціальні, культурні та економічні права, низка конвенцій та рекомендацій ООН.

Тим не менш, через тридцять років після оприлюднення Загальної декларації прав людини виникла потреба у створенні окремого документа, присвяченого проблемам прав жінок. Ця потреба була пов'язана з тим, що одні декларації не допомагали ліквідувати існуючу нерівність чоловіків та жінок у різних сферах та різних країнах.

Уперше у цій Конвенції на рівні міжнародних норм наголошувалось на відповідальності урядів за дискримінацію жінок. Конвенція має відігравати, і у багатьох випадках відіграє роль каталізатора у розвитку державної політики на національному та міжнародному рівнях.

Уперше мова зайшла про відповідальність урядів за дискримінацію не лише в суспільній, але й у приватній сфері, тобто за дискримінацію в родині. В ній втілюється принцип, який у середині двадцятого століття проголосили філософи та вчені феміністського напрямку – «Особисте – це політичне».

Уперше вона дала визначення того, що таке дискримінація жінок.

Вона спонукала уряди держав, які ратифікували Конвенцію, готували кожні чотири роки звіти про стан виконання цього документа, що в результаті вперше примусило багато країн звернутися до теоретичного осмислення проблематики прав жінок та ліквідації дискримінації.

Структура Конвенції спирається на три основних принципи:

Принцип «дійсної рівності»

Конвенція популяризує модель «дійсної рівності», що складається з:

- рівності можливостей;
- рівності в доступі до можливостей;
- рівноцінності результатів.

Ця модель побудована на концепції, яка стверджує, що формальна рівність, про яку часто говориться в ґендерно нейтральних програмах дій, політиці або законодавстві, не здатна досить ефективно гарантувати жінкам і чоловікам однакові права.

По-перше, Конвенція підкреслює важливість «рівності можливостей» у контексті рівного доступу жінок до всіх ресурсів країни. Ця рівність повинна бути гарантована законодавством і політикою держави, а також підтримуватися відповідними механізмами й інститутами.

По-друге, навіть якщо рівний захист і повага прав жінок гарантовані на рівні політики й законодавства, держава зобов'язана забезпечити відсутність перешкод на шляху до реалізації жінками своїх прав. Таким чином, «рівність у доступі до можливостей» є ще одним важливим елементом поняття «рівність».

По-третє, Конвенція йде значно далі, підкреслюючи, що заходи, вжиті державою для охорони прав чоловіків і жінок, повинні забезпечити «рівноцінність результатів». Індикатором того, наскільки ефективно держава-учасниця виконує норми Конвенції, є не просто дії влади, але такі дії, що приводять до реальної зміни становища жінок.

Основу структури Конвенції складає корективний, або дієвий підхід до поняття рівності.

Принцип недискримінації

Конвенція містить дуже широке поняття дискримінації, визнаючи, що існують випадки неочевидної або опосередкованої дискримінації. Наприклад, можуть бути дискримінаційні ситуації, коли до жінок, що знаходяться у свідомо нерівному становищі, застосовується нейтральний принцип рівності доступу до можливостей. Відповідно до духу Конвенції, заходи для ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок повинні забезпечити дійсну рівність чоловіків і жінок.

Стаття 1 Конвенції:

«Для цілей цієї Конвенції поняття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі».

Якщо розкласти на окремі елементи визначення дискримінації, надане в статті 1 Конвенції, то можна виділити такі поняття:

- будь-яке розрізнення (наприклад, правило, відповідно до якого жінки повинні одержати вищі бали, ніж чоловіки, при вступі на технічні спеціальності);
- будь-яке виключення (наприклад, інструкція, що забороняє жінкам вступати в університети на певні спеціальності);
- будь-яке обмеження (наприклад, політика, що значно обмежує кількість місць для вступу для жінок у порівнянні з чоловіками);

- на законодавчому рівні (дискримінація de jure) або на практиці (дискримінація de facto);

- за ознакою статі і на основі гендерних стереотипів, що часто збігаються з дискримінацією за ознакою расової, етнічної, вікової, релігійної, класової належності та ін;

- поняття, яке спрямовано на ослаблення або зводить нанівець визнання, використання або здійснення жінками своїх прав. Зазначені дії можуть бути як навмисними, так і ненавмисними.

Важливим є сам факт існування дискримінації, а не наявність або відсутність наміру в її здійсненні. Однак, необхідно довести, що були перешкоди при спробі здійснення права або відмова в його здійсненні, і показати, що саме варто змінити, аби жінки могли без перешкод користуватися правами, гарантованими Конвенцією.

Зі статті 1 можна також зробити такі важливі висновки:

- відповідно до Конвенції, усі жінки повинні бути захищені від дискримінації: немає розходження між індивідумом або групою осіб. Також жінки не можуть бути дискриміновані за іншими ознаками (наприклад, сімейний стан, раса, каста, вік, релігія, національність, стан здоров'я, економічний статус);

- Конвенція вимагає забезпечення прав людини на основі рівності між чоловіками й жінками. Як було сказано вище, стандарти рівності, що містяться в Конвенції, складають принцип дійсної рівності.

Конвенція націлена на реалізацію прав людини й основних свобод у всіх сферах життєдіяльності. Вона не відокремлює цивільних і політичних прав жінок від їх економічних, соціальних і культурних прав.

Принцип зобов'язань держави

Ратифікувавши Конвенцію, Україна автоматично прийняла на себе низку юридичних зобов'язань з ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок і забезпечення рівності чоловіків і жінок на національному рівні. Тим самим держава зв'язана нормами і стандартами Конвенції, і погодилася на контроль із боку Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок.

Таким чином, підзвітність держави на міжнародному рівні сприяє її зусиллям на національному з ефективного впровадження жіночих людських прав, що містяться в Конвенції, за допомогою законодавчих і політичних заходів.

Аналіз статей 2-4 Конвенції дозволяє вивести принципи відповідальності держави:

Зобов'язання, що стосуються способів і результатів. При ратифікації Конвенції держава приймає на себе зобов'язання, що стосуються способів і результатів. У пунктах a-g статті 2 проілюстрований обов'язок держави вживати визначених заходів для забезпечення виконання норм Конвенції. Проте держава може не обмежуватися прийняттям тільки заходів, що перераховані в статті 2 Конвенції, а піти значно далі. Фактично держава повинна проводити політику ліквідації дискримінації щодо жінок усіма відповідними способами і досягти рівноправності чоловіків і жінок. Влада зобов'язана уважно вивчити кожну ситуацію порушення прав, що часто зустрічається, і вжити ефективних заходів, прийнятних саме в даній ситуації. Мета – досягти результату, тобто реалізації жіночої рівноправності на практиці. У цьому і є зобов'язання щодо результатів.

Цей подвійний обов'язок є гарантією як самих прав, так і їх реалізації. Він гарантує, що в результаті дій держави жінкам буде надана не проста рівність можливостей і ресурсів або одна тільки рівність доступу до можливостей, а рівність de jure і de facto.

Зобов'язання з поваги, захисту й виконання прав жінок. Стаття 2 накладає на держави-учасниці обов'язок забезпечити здійснення політики

недискримінації шляхом включення принципу рівноправності чоловіків і жінок у свої національні конституції або інше відповідне законодавство. Стаття 24 Конституції України містить зазначений принцип, що вимагає слідувати йому на всіх рівнях.

- **Обов'язок поваги прав** вимагає від держави утримуватися від втручання в здійснення прав, що гарантуються Конвенцією (стаття 2, пункт d)). Це означає, що держави-учасниці не повинні робити дій, що порушують права жінок. Держава, а також будь-які державні органи й установи, зобов'язані поважати права жінок і утримуватися від здійснення яких-небудь дискримінаційних актів або дій стосовно жінок. Держава повинна скасувати всі положення свого законодавства, постанов, звичаїв і практик, що є дискримінацією щодо жінок (стаття 2, пункти f) і g)), а державні органи й установи – утриматися від здійснення яких-небудь дискримінаційних актів або дій.

- **Обов'язок із захисту прав** вимагає від держави запобігати порушенням Конвенції з боку третіх осіб. У зв'язку з цим влада відповідає за врегулювання діяльності недержавних суб'єктів так, щоб вона відповідала принципам Конвенції. Для досягнення цієї мети права жінок повинні бути захищені за допомогою ефективних антидискримінаційних законів і практик (наприклад, закони, спрямовані проти дискримінації за ознакою статі), а також за допомогою санкцій за дискримінаційні дії й ефективні механізми оскарження (стаття 2, пункти b), c) e)).

- **Обов'язок з виконання прав** вимагає від держави забезпечити всебічну реалізацію прав жінок. З цією метою влада повинна усіма відповідними способами проводити політику ліквідації дискримінації щодо жінок, у тому числі включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у своє національне законодавство і забезпечити практичне здійснення цього принципу (стаття 2, пункт, a). Вони зобов'язані також вжити активних заходів для забезпечення всебічного розвитку і прогресу жінок (стаття 3) і встановлення фактичної рівності між чоловіками й жінками (стаття 4, пункт 1). Таким чином, Конвенція звертає увагу на необхідність систематичної зміни норм, які є передумовами нерівності жінок, для того, щоб уникнути порушення прав жінок у майбутньому. Застосування на практиці керівних принципів дає можливість реалізовувати політику досягнення гендерної рівності. Уперше в Конвенції була сформульована необхідність та легітимність застосування державами позитивних тимчасових дій, впровадження яких прискорює ліквідацію дискримінації за ознакою статі (ст. 4) і які не вважаються, за визначенням Конвенції, дискримінаційними; ці заходи мають бути скасовані в разі досягнення цілей рівності можливостей і рівноправного ставлення. Крім того, Конвенція визнає, що вжиття державами-сторонами спеціальних заходів, спрямованих на охорону материнства, не вважається дискримінаційним. Це дуже важливе положення, особливо у світлі дискусій щодо можливостей квотування як методу збільшення представництва жінок у політичній сфері.

Друга, третя та п'ята статті Конвенції формулюють обов'язки держав щодо протидії дискримінації жінок та сприянню утвердження рівності жінок і чоловіків у суспільстві, діяльності щодо змін соціальних та культурних моделей їх поведінки для викорінення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок.

Рівні права в суспільній та політичній сферах, у діяльності на міжнародному рівні, проголошуються статтями 7 та 8 Конвенції, відповідно до яких держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації жінок у політичному та суспільному житті країни і, зокрема,

забезпечують жінкам на рівних умовах з чоловіками право: голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та бути обраними до всіх публічно виборних органів; брати участь у формуванні і здійсненні політики уряду та обіймати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на всіх рівнях державного управління; брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадянського і політичного життя країни; забезпечують жінкам можливість на рівних умовах з чоловіками і без будь-якої дискримінації представляти свої уряди на міжнародному рівні і брати участь у роботі міжнародних організацій.

У Конвенції проголошується рівність громадян у будь-якій сфері життя, у тому числі, економічній та сфері зайнятості, незалежно від віку, статі, кольору шкіри (статті 3, 10, 11, 13, 14). Так, у цих статтях визначаються необхідність: змінення економічної рівності чоловіків та жінок (статті 3, 11); право жінок на рівні з чоловіками умови праці (статті 10, 11); право жінок та чоловіків на рівну оплату за рівну працю, або за працю рівної цінності (стаття 11), право на оплачувану відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами при достатніх соціальних пільгах і без втрати місця роботи, стажу та соціальних видатків (стаття 11); право на гідний рівень життя для себе та своєї родини (стаття 13); право на соціальні послуги (статті 11, 14).

Конвенція (стаття 6) закликає держави-учасниці вжити всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо припинення всіх видів торгівлі жінками та використання проституції жінок.

Стаття 10 наголошує на праві жінок на громадянство, стаття 12 Конвенції забезпечує жінкам право на охорону здоров'я, а стаття 14 звертається до проблем жінок, які проживають у сільській місцевості, наголошуючи на необхідності спеціальної уваги з боку держав до їхніх проблем.

Статті Конвенції побудовані таким чином, що вони описують практично всі проблемні зони. Ті ж питання, які не знайшли відображення у Конвенції (зокрема права жінок з обмеженою працездатністю, захист жінок від насильства), зумовили необхідність розробки та прийняття додаткових документів, наприклад, Декларації про викорінення насильства стосовно жінок.

Важливе місце займають також Рекомендації Комітету ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок, які після прийняття стають частиною Конвенції. Положення, які містяться у статтях Конвенції, є орієнтирами для держав, у тому числі й України, у формуванні та впровадженні політики гендерної рівності. Відпрацьовано механізм нагляду за виконанням вимог Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок. Цей механізм ґрунтується на принципі підготовки періодичних доповідей щодо виконання положень Конвенції в тій чи іншій країні. Він сформульований у статтях 17-22 Конвенції. Комітет ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок рекомендує всім державам інформувати громадськість своєї країни про звіти в ООН та друкувати і розповсюджувати доповіді у власних країнах, висвітлювати їх зміст у засобах масової інформації, проводити громадські обговорення та слухання.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок розглянув восьму періодичну доповідь України (CEDAW/C/UKR/8) на своїх 1472-му і 1473-му засіданнях 14 лютого 2017 року. За результатами розгляду Комітет підготував та направив Уряду України заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України щодо виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок не тільки націлює на дотримання прав жінок, але й на забезпечення

рівноправності жінок та чоловіків у суспільстві, і її позитивний вплив виявляється в такому:

- по-перше, положення Конвенції є орієнтирами для держав у формуванні та впровадженні політики стосовно жінок;
- по-друге, Конвенція будується на принципах активної участі та відповідальності держав за стан справ у цій сфері;
- по-третє, важливою є контролююча функція – контроль за виконанням її положень урядами держав-учасниць Конвенції;
- по-четверте, Конвенція відіграє роль каталізатора у розвитку державної жіночої політики на національному та міжнародному рівнях.

2. Рекомендація № 30 до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок регулярно посилює текст Конвенції і надає державам-учасницям, міжнародним та громадським організаціям Загальні рекомендації, які інтерпретують ті чи інші права. Комітет також дає рекомендації щодо політик стосовно забезпечення тих чи інших прав. Ці рекомендації важливо враховувати при звітуванні держави щодо виконання Конвенції.

У контексті посилення жінок у миротворенні та захисту прав жінок під час військових конфліктів Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок запропонував державам Загальну рекомендацію № 30 щодо становища жінок в умовах запобігання конфліктів, у конфліктних та постконфліктних ситуаціях, які було прийнято 2013 року. Виконання Рекомендації Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок № 30 «Роль жінок у попередженні конфліктів, жінки під час конфліктних та постконфліктних ситуацій» та Резолюції 1325 «Жінки, мир, безпека» покликані додати гендерний компонент до дій держави щодо запобігання військовим конфліктам та політичним кризам, розбудови миру та вирішення конфліктів. Аналіз виконання Рекомендації важливий для підбиття підсумків, чи вживає держава всіх заходів щодо гендерного інтегрування та посилення жінок на всіх етапах розбудови миру.

Розділи Рекомендації № 30 відповідають розділам Конвенції, але мають специфічну прив'язку до конфліктної ситуації, наприклад:

IV. А Жінки і попередження конфліктів: участь жінок в організаціях, які займаються питаннями воєнних витрат та інших глобальних проблем і превентивної дипломатії.

В. Жінки в конфліктних і постконфліктних ситуаціях:

1. Насильство проти жінок – попередження, розслідування, нетерпимість до випадків насильства за ознакою статі, особливо сексуального насильства: доступ до правосуддя, зокрема процедур розслідування випадків сексуального насильства; збір даних і стандартизація методу їх збору, зокрема у випадках сексуального насильства; ефективні засоби і ресурси для відшкодування збитків жертвам насильства; стандартизація процесів перенаправлення потерпілих.

2. Торгівля людьми – політика нетерпимості до торгівлі людьми серед військових: міграційна політика з урахуванням гендерної експертизи.

3. Участь – представництво жінок, зокрема в збройних силах, поліції, судовій системі: участь жіночих організацій в мирних перемовинах, перебудові і відновленні.

4. Доступ до освіти, зайнятості, охорони здоров'я і сільські жінки: повернення дівчат до школи після переміщення; медичне обслуговування переміщених, зокрема ВІЛ-позитивних.

Такий підхід дає можливість розукрупнювати політику до індивідуальних підходів різних категорій груп.

Рекомендація № 30 дає додаткові важелі та інструменти для врахування гендерної складової у процесах розбудови миру та подолання наслідків конфліктів. У 2016 році українські громадські організації, в межах підготовки тіньових звітів в Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, вперше подали звіт за Рекомендаціями № 30. Запитання Комітету, пов'язані з цим звітом, показують, що такі важелі й інструменти цікаві та необхідні не лише на національному, але й на міжнародному рівні.

Відповідно до Загальної рекомендації № 30 (2013 р.), Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок закликає державу-учасницю:

I. забезпечити дотримання верховенства права, справедливе і невідкладне здійснення правосуддя з урахуванням гендерного аспекту;

II. у пріоритетному порядку вжити заходів щодо ефективної боротьби з корупцією та безкарністю і виконати раніше взяте на себе зобов'язання щодо запобігання, розслідування, переслідування і покарання насильства по відношенню до жінок і дівчат з боку державних і недержавних суб'єктів;

III. забезпечити проведення систематичного навчання з питань прав людини, зокрема прав жінок, для всіх співробітників правоохоронних органів і військовослужбовців, а також впровадження та дотримання суворого кодексу поведінки з метою ефективного забезпечення дотримання прав людини;

IV. як передбачено в межах Мінських угод, відхилити клопотання про амністію для осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності або грубих порушень прав людини, в тому числі пов'язаного з конфліктом сексуального насильства, нагадуючи, що застосування амністії є неприпустимим, якщо воно перешкоджає здійсненню права жертв на ефективне застосування правового захисту, включаючи відшкодування збитків, або обмежує жертв і суспільство в праві знати правду про порушення прав людини і норм гуманітарного права.

Із заключних зауважень (п.10) Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України щодо виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (березень 2017 р.)

3. Резолюція РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та суміжні резолюції.

Важливим документом посилення залучення жінок є Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Резолюція РБ 1325 була прийнята у 2000 році.

Резолюція Ради Безпеки 28 ООН – документ, який приймається з важливих питань забезпечення безпеки. Резолюції Ради Безпеки є офіційним відображенням думки або волі органів ООН.

Чому виникла необхідність приймати резолюцію Ради Безпеки 1325? Тому що важливо було перевести у сферу політики та практичних дій розуміння того, що жінки непропорційно страждають від військових конфліктів та їх наслідків і водночас непропорційно недопредставлені в процесах прийняття рішень і проведення мирних перемовин. Факт її прийняття органом ООН, який є, відповідно до статті 24 Статуту ООН, відповідальним за підтримку міжнародного миру та безпеки, показує урядам країн, що Рада Безпеки ООН вважає за необхідне залучати досвід жінок при вирішенні конфліктів, відновленні миру, захисті жінок від гендерно

зумовленого насильства під час конфліктів. Резолюція була прийнята, оскільки важливо було сформулювати позицію світового співтовариства з приводу того, що у світі в останні десятиріччя відбувається дуже багато конфліктів і війн, від яких потерпають жінки, особливо, серед мирного населення. В складних ситуаціях, які виникають у час воєнного конфлікту жінки та діти мають особливі потреби, на які здебільшого ніхто не зважає.

В Резолюції Рада Безпеки надає рекомендації, як державам, так і міжнародним організаціям, щодо залучення жінок до вирішення військових конфліктів, а саме:

- закликає держави забезпечувати більшу участь жінок на всіх рівнях прийняття рішень в межах національних, регіональних і міжнародних інститутів і механізмів запобігання, регулювання і вирішення конфліктів, наполегливо закликає держави-члени розширювати свою добровільну фінансову, технічну і матеріальну підтримку зусиль з підготовки персоналу з урахуванням гендерних аспектів, пропонує державам-членам включати надані рекомендації у національні програми підготовки військового і цивільного поліцейського персоналу, цивільному персоналу з проведення заходів щодо підтримки миру;

- закликає Генерального секретаря активізувати участь жінок на директивних рівнях у врегулюванні конфліктів і мирних процесах та призначити більше жінок на посади спеціальних представників та посланців у миротворчих місіях, польових операціях ООН, особливо серед військових спостерігачів, цивільного, поліцейського персоналу, співробітників з прав людини і гуманітарного персоналу; включення гендерного компонента в операції з підтримання миру, там де це доречно, включаючи зусилля, що вживаються відповідними фондами і програмами; дати державам-членам керівні вказівки щодо підготовки та надати їм матеріали, які стосуються захисту, прав і особливих потреб жінок, а також значення залучення жінок до всіх заходів з підтримки миру і миробудівництва;

- закликає всі сторони при погодженні і здійсненні мирних угод застосовувати підхід, заснований на врахуванні гендерних аспектів, зокрема: особливих потреб жінок і дівчаток в ході репатріації і переселення, а також в тому, що стосується реабілітації, реінтеграції та постконфліктного відновлення; підтримування заходів, спрямованих на підтримку місцевих мирних ініціатив, запропонованих жінками, і місцевих процесів врегулювання конфліктів і залучення жінок до діяльності усіх механізмів здійснення мирних переговорів; заходів, що забезпечують захист і повагу прав людини жінок і дівчаток, особливо в тому, що стосується конституції, виборчої системи і діяльності поліції і судових органів.

РБ ООН також закликає всі сторони в збройних конфліктах повною мірою дотримуватися міжнародно-правових норм, які застосовуються до прав і захисту жінок і дівчаток, особливо як цивільних осіб.

Важливими є рекомендації РБ ООН щодо відповідальності всіх держав за припинення беззаконня і здійснення судового переслідування осіб, винних у геноциді, злочинах проти людства і військових злочинах, включно із злочинами, що стосуються сексуального та інших форм насильства по відношенню до жінок і дівчаток, і у зв'язку з цим підкреслює необхідність забезпечення того, щоб, коли це можливо, на ці злочини не поширювалася дія положення про амністію.

Ситуація, яка була до прийняття резолюції, поки не змінилася кардинально на глобальному рівні. За даними Глобального дослідження щодо впровадження Резолюції 1325 «Попередження конфліктів, перехідне правосуддя, забезпечення миру», протягом 1990-2010 років у світі було

підписано 585 мирних договорів, і лише в 92 з них були згадані жінки. В 17-тих прямо згадано сексуальне насильство. В 16 включені положення про права жінок. В 13-тих передбачено посилення жінок як умова реалізації договору. В 9-тих пропонувалися квоти або резервування місць для жінок в органах виконавчої та законодавчої влади. У 8-ми – згадана необхідність посилення жіночих організацій та інфраструктури, яка служить жіночим потребам. В 7-ми договорах згадувалися специфічні механізми, завдяки яким можна зменшити рівень насильства щодо жінок, а також включення жінок і дівчат в процес демобілізації, роззброєння та реінтеграції.

В 5-ти договорах – необхідність участі жінок в діяльності поліції та реформування поліції з орієнтацією на потреби жінок. В 4-х – необхідність участі жінок у системах правосуддя. Таким чином, лобювання участі жінок на всіх етапах ведення мирних перемовин, попередження та розв'язання конфліктів та участь залишаються актуальними і після 15 років прийняття Резолюції 1325.

Резолюція РБ ООН 1325 пов'язана з декількома іншими резолюціями, що стосуються теми жінок, миру і безпеки, які були прийняті після 2000 року та отримали назву «сестринські» резолюції. Це, зокрема:

Резолюція РБ 1820 (2008), яка засуджує сексуальне насильство як зняряддя війни і оголошує згвалтування та інші форми сексуального насильства військовими злочинами. Вона наголошує на посиленні попередження гендерно зумовленого насильства, превенції випадків насильства, які скоюють представники сил з підтримання миру (військовими), та зобов'язує Генерального Секретаря ООН презентувати щорічні звіти щодо імплементації Резолюції 1325.

Резолюція 1888 (2009), яка приписує місіям з підтримання миру робити все для запобігання і реагування на сексуальне насильство і привела до створення посади Спеціального представника з питань сексуального насильства в умовах збройного конфлікту та створення експертної групи, яка працювала над зменшенням гендерно зумовленого насильства.

Резолюція 1889 (2009) щодо розширення участі жінок в мирних процесах і вимоги до Генерального Секретаря розробити Стратегію щодо імплементації положень резолюції РБ ООН 1325 та глобальні індикатори для відстеження ходу здійснення 1325. Вона також передбачає заснування посад Радниці із захисту жінок, які будуть у складі миротворчих місій.

Резолюція 1960 (2010) спрямована на припинення безкарності за сексуальне насильство в збройних конфліктах, закликавши Генерального секретаря «назвати й присоромити» збройні групи, які чинять сексуальне насильство і санкції для стримування конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством.

Резолюція 2106 (2013) прийнята для боротьби з безкарністю щодо проблеми сексуального насильства у збройних конфліктах і реалізації попередніх резолюцій. Вона також визнає, що сексуальне насильство в конфлікті також може впливати на чоловіків і хлопчиків, а також на всю громаду у вигляді травми, якої сексуальне насильство може завдати. В ній ще раз наголошувалось на необхідності швидкого реагування на випадки сексуального насильства в умовах збройних конфліктів, говорилося про створення спеціальних фондів та реабілітаційних програм для постраждалих від насильства. Підкреслювалась спеціальна роль гендерних радників, міжнародних та громадських організацій в реабілітації та превенції.

Резолюція 2122 (2013) підтверджує прихильність Ради Безпеки до боротьби з сексуальним насильством в умовах збройного конфлікту і повного здійснення

Резолюції 1325 і інших резолюцій щодо жінок, миру і безпеки. Вона наголошує на важливості проведення регулярних консультацій із жіночими організаціями, спеціальної фінансової підтримки жіночих ініціатив, активній та рівній участі жінок у процесах виборів.

Резолюція 2242 (2015) звернулася до ролі жінок у боротьбі з насильницьким екстремізмом і тероризмом, вдосконалення власних методів роботи Ради Безпеки по відношенню до жінок, миру і безпеки, а також узагальнила гендерні рекомендації, зроблені на високому рівні незалежною Групою з операцій на користь миру і глобального дослідження.

4. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод.

Розуміння важливості наслідувати норми і принципи Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод є необхідним для фахівців сектору безпеки.

І хоча безпосередньо терміни «гендерно зумовлене насильство», «насильство проти жінок», «домашнє насильство» в ній не застосовуються, Конвенція має безпосереднє відношення до захисту прав постраждалих від насильства. Європейській суд з прав людини приймає та розглядає справи, які стосуються насильства проти жінок. Ці справи є джерелом права та обов'язковими для виконання.

Європейська Конвенція із захисту прав людини та основних свобод встановлює зобов'язання кожної держави, яка ратифікувала Конвенцію, поважати права людини через гарантування кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції (ст.1). Кожна держава-учасниця цього важливого міжнародного документа бере на себе негативні та позитивні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод, викладених у Конвенції та протоколах до неї. Це означає, що з одного боку, держава зобов'язується утримуватись від порушення прав і свобод людини через дії своїх повноважних представників (негативні зобов'язання), а з іншого боку – охороняти права і свободи людини від їх порушень з боку приватних осіб (позитивні зобов'язання).

Це відповідає принципу відповідальності держави, закладеному у Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

У ситуації домашнього насильства може бути порушено цілий комплекс прав людини, передбачених Європейською конвенцією, зокрема право на життя (ст. 2), право жити вільно від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3), право жити вільно від рабства і примусової праці (ст. 4), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8). Крім того, особа, яка страждає від домашнього насильства, може стати жертвою дискримінації (ст. 14), може бути порушено її право на ефективний правовий захист (ст.13) у разі, якщо в державі не створено відповідних законів та не впроваджено на практиці принцип рівного доступу до засобів захисту прав у ситуації насильства в сім'ї.

5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція).

Стамбульська конвенція, як будь який документ Ради Європи, розроблялася усіма державами – учасницями цієї організації. Україна, як член

Ради Європи, брала участь у розробці цього документа і голосувала за його прийняття.

Конвенцією ще раз підкреслюються повноваження держави щодо захисту прав людини як в публічній, так і приватній сферах (ст.4). Конвенція базується на переконанні, що припинення насильства по відношенню до жінок та домашнього насильства потребує комплексних та мультидисциплінарних заходів та стратегій, учасниками яких є не тільки державні структури в особі соціальних служб, правоохоронних органів, судів, органів місцевого самоврядування, але й громадські організації, інші інститути громадянського суспільства, приватний сектор. Питанням створення та впровадження інтегрованої політики та збору даних у цій сфері присвячено другий розділ Конвенції. Розділ 4 Конвенції присвячено захисту і підтримці жертв. Так, кожна Сторона Конвенції має забезпечити створення достатньої кількості належних та легкодоступних притулків для безпечного розташування жертв, особливо жінок та їх дітей (ст. 23), організувати у масштабі країни безкоштовні телефонні лінії підтримки, які мають працювати цілодобово та без вихідних (ст. 24) тощо.

Має бути запроваджений комплекс заходів щодо протидії усім формам насильства стосовно жінок. Розширено коло осіб, які можуть нести відповідальність за вчинення домашнього насильства (партнер, друг, керівник на роботі тощо).

Можливість для правоохоронних органів невідкладно змусити кривдника покинути будинок з метою забезпечення безпеки постраждалої;

Створення притулків, де постраждала зможе отримати тимчасовий прихисток;

Створення (підтримка діяльності) телефонних «гарячих» ліній, які дадуть змогу постраждалій отримати інформацію про права та можливу допомогу;

Введення кримінальної відповідальності за всі види домашнього насильства;

Перенесення тягара доказування з постраждалої сторони на кривдника.

6. Інструкція Генерального секретаря ООН з репарацій, пов'язаних з сексуальним насильством під час конфліктів.

У червні 2014 року Генеральний секретар опублікував Інструкцію з репарацій, пов'язаних із сексуальним насильством під час конфліктів. Вона встановлює відповідну міжнародно-правову базу, яка відноситься до цього злочину і розробляє загальні і оперативні керівні принципи, які повинні спрямовувати підтримку Організації Об'єднаних Націй державам-членам в цій області. Підготовка цього документа відбувалася за ініціативи ООН – Верховного комісара з прав людини за участю суб'єктів з питань забезпечення законності та координації групи ресурсів.

Інструкція спрямована на забезпечення політики і оперативного керівництва для Організації Об'єднаних Націй щодо відшкодувань жертвам конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством.

Вона покликана доповнити інші відповідні інструменти ООН та інструктивні вказівки.

А. Керівні принципи для оперативної взаємодії:

1. Адекватне відшкодування збитку жертвам конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством, тягне за собою поєднання різних форм відшкодування шкоди.

2. Судові та/або адміністративні репарації повинні бути доступні для жертв конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством, як частина їх права на отримання швидких, адекватних та ефективних засобів правового захисту.

3. Індивідуальні та колективні репарації повинні доповнювати і підсилювати одна одну.

4. Компенсації повинні прагнути бути трансформативними, в тому числі і в плануванні, впровадженні, впливі.

5. Співпраця в галузі розвитку повинна підтримувати зобов'язання держав забезпечувати доступ до репарації.

6. Конструктивна участь і консультації жертв у зборі інформації, плануванні, реалізації, моніторингу та оцінці репарацій повинна бути забезпечена.

7. Невідкладні тимчасові репарації для задоволення нагальних потреб і уникнення непоправної шкоди повинні бути доступні.

8. Адекватні процедурні правила, пов'язані із сексуальним насильством і відшкодування шкоди, повинні бути розроблені.

Інструкція спрямована на розробку політики і оперативних настанов для Організації Об'єднаних Націй в галузі відшкодування жертвам конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством, в тому числі на заходи щодо просування і/або підтримки проектування, впровадження, моніторингу і оцінки репараційних програм та ініціатив, спрямованих на жертв сексуального насильства в умовах конфлікту. Вона покликана доповнити інші відповідні інструменти ООН.

Деякі з принципів, викладених у цій Інструкції, також можна застосовувати в ситуаціях відшкодування жертвам сексуального та гендерного насильства поза конфліктом або постконфліктної ситуації, а також жертвам інших порушень міжнародних документів з прав людини і міжнародного гуманітарного права.

Основні принципи і Настанови описують різні форми відшкодування, в тому числі:

- реституція;
- компенсація;
- реабілітація;
- сатисфакція;
- гарантії неповторення.

Базове обґрунтування відшкодування може вплинути на конкретний спосіб, яким програма репарацій відповідає розподілу матеріальних і символічних репарацій на індивідуальній і колективній основі. Консультації з постраждалими особливо важливі для того, щоб почути їх думки щодо конкретного характеру відшкодування.

Для України цей документ може слугувати як для планування майбутніх компенсацій потерпілим внаслідок конфлікту, так і для застосування його положень, зокрема гарантій неповторення при розробці всіх стратегічних документів, що стосуються гендерної рівності.

ЛЕКЦІЯ 7

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».
2. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».
3. Національний план дій України з виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека».
4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
5. Відповідальність за скоєння гендерно зумовленого насильства.

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Рівність прав жінок та чоловіків в Україні гарантується Основним Законом держави.

Стаття 24 Конституції України проголошує, що кожний громадянин суспільства – як чоловік, так і жінка – має всю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод.

Ці принципи підтверджуються і в інших статтях Конституції та законах України. У Конституції визначаються також і гарантії забезпечення цих прав, передусім шляхом надання жінкам та чоловікам рівних можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; здійснення спеціальних заходів щодо охорони праці і здоров'я жінок; встановлення пенсійних пільг; створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; надання правового захисту, матеріальної і моральної підтримки материнства і дитинства, у тому числі оплачуваних відпусток, інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Відповідно до Конституції України, жінки і чоловіки мають закріплені рівні права на захист життя і здоров'я (ст. 27), на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49), відпочинок і соціальний захист (ст. 45, 46), на працю та її вільний вибір (ст. 43).

В основі гендерної політики в Україні лежать загальноприйняті міжнародні норми, зафіксовані в низці міжнародних документів. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» було прийнято в 2005 р. з метою забезпечення досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

У ст.1. «Визначення термінів» наводиться тлумачення основних термінів, які вживаються в Законі:

- рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;

- рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;
- дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків;
- позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України;
- сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування;
- гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам чоловічої і жіночої статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства;
- гендерно-правова експертиза – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У ст. 3. визначаються основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Стаття 4 зобов'язує до проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів та їх проектів. Відповідальним за цю діяльність Кабінет Міністрів визначив Міністерство юстиції України. Розробка проектів нормативно-правових актів має здійснюватися з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 5 зобов'язує Держкомстатистики забезпечувати збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичних даних щодо показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, групуючи їх за статями.

У ст. 6 Закону, якою забороняється дискримінація за ознакою статі, також зазначається, що не вважаються дискримінацією за ознакою статі: спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом; різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я; позитивні дії.

Другий розділ закону присвячений механізмам забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У статті 7 зазначені органи, установи та організації, наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 8 визначає повноваження Верховної Ради України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У статті 9 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок» визначені три функції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо забезпечення рівності прав жінок та чоловіків: здійснення контролю, прийняття та розгляд скарг, висвітлення питань гендерної дискримінації у щорічній доповіді.

Стаття 10 визначає повноваження Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а стаття 11 – уповноваженого органу державної виконавчої влади в цій сфері, яким є Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Стаття 12 визначає повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Так, органи виконавчої влади, в тому числі й МВС України, в межах своєї компетенції: забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей; здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків; забезпечують доступні соціально-побутові послуги, включаючи догляд за малолітніми дітьми, організацію дошкільного виховання та забезпечення дитячого дозвілля; провадять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності; співпрацюють з об'єднаннями громадян щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків; подають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; сприяють науковим розробкам у сфері гендерних досліджень; дотримуються принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у своїй діяльності; здійснюють позитивні дії.

Шостий розділ Закону містить норми щодо відповідальності за порушення законодавства України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Уперше в законодавстві України в Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» з'являється поняття «сексуальні домагання», і відповідно до статті 22 «Оскарження дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань» та 23 «Відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань».

Як зазначається в статті 24 «Відповідальність за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом.

2. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» розроблено з метою встановлення засад запобігання та протидії дискримінації

в Україні. Ця мета має бути досягнута шляхом визначення поняття дискримінації і її основних форм; запровадження принципу недискримінації у законодавстві України; встановлення заборони дискримінації з одночасним визначенням дій, які не вважаються дискримінацією; визначення суб'єктів, наділених повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації, наділення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації; запровадження антидискримінаційної експертизи, в тому числі, обов'язкової для проектів законів України, актів Президента України, інших нормативно-правових актів, що розробляються Кабінетом Міністрів України, міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Формами дискримінації є пряма дискримінація, непряма дискримінація, підбурювання до дискримінації та утиск.

Принцип недискримінації, встановлений статтею 2 Закону, передбачає незалежно від певних ознак:

1. забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
2. забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб;
3. повагу до гідності кожної людини;
4. забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

Водночас, міжнародні документи визначають серед керівних принципів рівності та недискримінації ще й принцип відповідальності держави, знати який важливо для діяльності інституцій сектору безпеки:

- обов'язок поваги прав вимагає від держави (осіб і організацій, які її представляють) не порушувати права людини;
- обов'язок захисту прав вимагає від держави запобігати порушенням з боку третіх осіб (недержавних суб'єктів);
- обов'язок виконання прав вимагає від держави забезпечити всебічну реалізацію прав. Тобто важливий не лише процес, а й результат.

Принцип недискримінації відповідно до міжнародного стандарту в цій сфері можна пояснити так:

1. Вимога однаково поводитися з особою або групою осіб, яка попри свої захищені ознаки перебуває в аналогічному становищі з іншою особою або групою осіб.

2. Вимога по-різному поводитись з особою або групою осіб, яка через свої захищені ознаки перебуває у відмінному становищі від іншої особи або групи осіб.

3. Вимога забезпечити відсутність негативних наслідків застосування правових норм, правил або критеріїв, зокрема нейтрально сформульованих, для осіб або груп осіб у зв'язку з їхніми захищеними ознаками та порівняно з іншою особою або групами осіб.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», дія Закону поширюється на відносини між юридичними особами публічного та приватного права, місцезнаходження яких зареєстроване на території України, а також фізичними особами, які перебувають на території України, зокрема в таких сферах суспільних відносин:

- громадсько-політична діяльність;
- державна служба та служба в органах місцевого самоврядування;
- правосуддя;

- трудові відносини, у тому числі застосування роботодавцем принципу розумного пристосування;
- охорона здоров'я;
- освіта;
- соціальний захист;
- житлові відносини;
- доступ до товарів і послуг;
- інші сфери суспільних відносин.

Дія Закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» поширюється на роботу органів сектору безпеки. Таким чином, дотримання принципу недискримінації у своїй роботі є обов'язком для тих, хто в ньому служить та працює.

Стаття 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» термін «дискримінація» визначає таким чином:

«Ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

Закон встановлює такий перелік ознак, за якими заборонена дискримінація:

- раса;
- колір шкіри;
- політичні переконання;
- релігійні та інші переконання;
- стать;
- вік;
- інвалідність;
- етнічне походження;
- соціальне походження;
- громадянство;
- сімейний стан;
- майновий стан;
- місце проживання;
- мова;
- або інші ознаки.

Перелік підстав для встановлення обмежень щодо реалізації певних прав людини, який за певних обставин може вважатися законним, є досить вузьким, переважно визначений в тексті відповідних статей Конституції, і включає в себе:

- а) інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки;
- б) запобігання заворушенням чи злочинам;
- в) охорону здоров'я чи моралі;

- г) захист репутації чи прав інших осіб;
- г) запобігання розголошенню конфіденційної інформації;
- е) підтримку авторитету і безсторонності правосуддя.

3. Національний план дій України з виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека».

24 лютого 2016 року Кабінет Міністрів України затвердив Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року. Робота над Національним планом дій «Жінки, мир, безпека» з імплементації положень Резолюції РБ ООН 1325 відбувалася в тісній співпраці із організаціями громадського суспільства, які ще на початку 2014 року ініціювали його створення.

Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» до 2020 року містить десять основних завдань, для досягнення яких заплановані конкретні заходи.

1. Оцінка впливу конфліктів на національну систему забезпечення прав людини, зокрема щодо захисту, надання допомоги та реабілітації постраждалих від гендерно зумовленого насильства, участі жінок у встановленні миру та запобіганні конфліктам.

2. Оцінка впливу кризи на інфраструктуру, організацію та функціонування системи надання послуг.

3. Координація діяльності суб'єктів взаємодії, які працюють над впровадженням резолюції Ради Безпеки ООН 1325.

4. Організація фахової підготовки кадрів.

5. Розширення участі жінок у розбудові та встановленні миру, формуванні культури миру.

6. Підвищення обізнаності населення з питань безпечної поведінки під час перебування в районі проведення антитерористичної операції, населеному пункті, розташованому на лінії зіткнення, та на тимчасово окупованих територіях.

7. Запобігання та протидія насильству щодо жінок.

8. Удосконалення системи захисту жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів (ідентифікація, створення системи допомоги, інформування про допомогу).

9. Створення системи всебічної допомоги постраждалим від конфліктів.

10. Оцінка впливу та ефективності впровадження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року.

28 жовтня 2020 року Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» було перезатверджено на період до 2025 року.

4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначені організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, захисту прав та інтересів осіб, які постраждали від такого

насильства, та основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Ним розширено понятійний апарат нормування зазначеної сфери правового регулювання, зокрема введено таке поняття як «домашнє насильство» в додаток до існуючого в чинному законодавстві поняття «насильство в сім'ї».

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Фізичне насильство визначене у Законі як форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

До форм домашнього насильства віднесене і **економічне насильство**, яке включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Психологічне насильство включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

До ознак **сексуального насильства** віднесені будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності.

Наведені визначення повністю відповідають формулюванню цих понять в Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, що є важливим для подальших кроків з ратифікації цього міжнародно-правового документу.

Законом визначене більш широке коло осіб, на яких він поширюється, порівняно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї». Встановлено, що дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на подружжя; колишнє подружжя; наречених; матерів (батьків) або дітей одного з подружжя (колишнього подружжя) та інших з подружжя (колишнього подружжя); осіб, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не

перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхніх батьків та дітей; осіб, які мають спільну дитину чи дітей; батьків (мати, батько) і дітей; діда (баби) та онука (онуки); прадіда (прабаби) та правнука (правнучки); вітчима (мачухи) та пасинка (падчерки); рідних братів і сестер; інших родичів: дядька (тітку) та племінника (племінницю), двоюрідних братів і сестер, двоюрідних діда (баби) та двоюрідного онука (онуки); дітей подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікунів, піклувальників, їхніх дітей та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, їхніх дітей та прийомних дітей, дітей-вихованців, дітей, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя.

Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Такий розширений підхід до визначення кола осіб, на яких поширюється закон, є дуже важливим і дозволяє подолати існуючі в цій сфері обмеження чинного законодавства, які не дозволяли ефективно протидіяти домашньому насильству. Особливо це стосується колишнього подружжя, наречених, родичів, які пов'язані спільним побутом, що проживають разом, не утворюючи при цьому сім'ї у визначенні Сімейного Кодексу України.

Новим Законом доповнено та розширено перелік суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, на які покладено обов'язки здійснення відповідних заходів. У оновленому вигляді система зазначених суб'єктів характеризується такою структурою:

- спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, до яких, в першу чергу, відноситься Міністерство соціальної політики та його структурні підрозділи на місцях;

- інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. До них віднесені служби у справах дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти, органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, суди, прокуратура, уповноважені органи з питань пробації, тощо;

- загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб. До загальних служб законодавцем віднесені центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціально-психологічної допомоги; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам.

Спеціалізованими службами визначені притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за

ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі.

Визначено чіткий перелік спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, до яких належать: 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 2) обмежувальний припис стосовно кривдника; 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

5. Відповідальність за скоєння ґендерно зумовленого насильства.

У законодавстві України відсутнє визначення «ґендерно зумовленого насильства», проте є дії, які підпадають під це визначення в разі наявності складу злочину і залежно від його кваліфікації, можуть бути криміналізовані відповідно до кримінального законодавства України або розглядатися як адміністративне правопорушення, відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність за злочини, що можуть бути скоєні як вияви ґендерно зумовленого насильства, в тому числі стосовно членів сім'ї та виступають проявом різних видів насильства.

Фізичне насильство, за яке передбачено кримінальну відповідальність, може бути вчинене у вигляді злочинів проти життя, здоров'я, злочинів, які ставлять у небезпеку життя чи здоров'я людини, та злочинів проти особистої волі, зокрема:

Ст. 115 Умисне вбивство

Ст. 116 Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання

Ст. 117 Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини

Ст. 118 Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця

Ст. 119 Вбивство через необережність

Ст. 120 Доведення до самогубства

Ст. 121 Умисне тяжке тілесне ушкодження

Ст. 122 Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження

Ст. 123 Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання

Ст. 124 Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця

Ст. 125 Умисне легке тілесне ушкодження

Ст. 126 Побої і мордування

Ст. 127 Каткування

Ст. 130 Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби

Ст. 133 Зараження венеричною хворобою

Ст. 135 Залишення в небезпеці

Ст. 166 Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування

Ст. 314 Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Ст. 315 Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Ст. 136 Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані

Ст. 146 Незаконне позбавлення волі або викрадення людини

Ст. 149 Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

Сексуальне насильство може виявлятися в учиненні злочинів проти статевої недоторканності особи, а також злочинів проти громадської моральності, зокрема:

Ст. 152 Згвалтування

Ст. 153 Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом

Ст. 154 Примушування до вступу в статевий зв'язок

Ст. 155 Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості

Ст. 156 Розбещення неповнолітніх

Ст. 301 Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів

Ст. 303 Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією.

Економічне насильство, як злочин, може мати такі форми: ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого; протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності; злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого члена сім'ї; злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної (спільної) власності; порушення недоторканності житла; зловживанні опікунськими правами.

Ст. 150 Експлуатація дітей

Ст. 150-1 Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

Ст. 162 Порушення недоторканності житла

Ст. 164 Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Ст. 165 Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків

Ст. 167 Зловживання опікунськими правами

Ст. 185 Крадіжка

Ст. 186 Грабіж

Ст. 187 Розбій

Ст. 189 Вимагання

Ст. 190 Шахрайство

Ст. 194 Умисне знищення або пошкодження майна

Ст. 206 Протидія законній господарській діяльності

Ст. 289 Незаконне заволодіння транспортним засобом

Ст. 303 Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією

Ст. 304 Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність

Ст. 356 Самоправство

Психологічне насильство, на відміну від інших видів насильства, тягне за собою відповідальність лише в досить рідкісних випадках, зокрема:

Ст. 129 Погроза вбивством

Ст. 168 Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)

Ст. 150-1 Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

Ст. 195 Погроза знищення майна.

Відповідно до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і її Загальної рекомендації № 30 (2013 р.), Комітет наполегливо закликає державу-учасницю:

1) Забезпечити відповідну підготовку для юристів, слідчих, прокурорів і співробітників поліції з метою підвищення їх можливостей для проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства відповідно до Міжнародного протоколу щодо документації і розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту;

2) Забезпечити доступ жінок і дівчат до правосуддя та прийняти процедури для розслідування випадків сексуального насильства, що враховують гендерний аспект; проводити відповідне навчання і приймати кодекси поведінки та протоколи для поліції і збройних сил, які враховують гендерний аспект, а також зміцнювати потенціал судової системи, з тим щоб забезпечити її незалежність, неупередженість і сумлінність;

3) Забезпечити доступ жінкам, які стали жертвами сексуального насильства, до комплексної медичної допомоги, в тому числі екстреної контрацепції та профілактики зараження ВІЛ/СНІДом, підтримки психічного здоров'я та психологічної підтримки, яка надається фахівцями в галузі охорони здоров'я, що належним чином підготовлені для виявлення сексуального насильства і усунення його наслідків, а також забезпечити постраждалим доступ до судово-медичних досліджень, і у зв'язку з цим звертатися по допомогу до відповідних установ та структур ООН;

4) Забезпечити жертвам доступ до застосування заходів з відшкодування збитку і компенсації, які відповідають конкретним потребам жінок і спрямовані на подолання структурної нерівності, яка обумовлює застосування насильства по відношенню до жінок, зокрема сексуального насильства, і не допустити повторення такого насильства;

5) Забезпечити всебічний розгляд питань, пов'язаних з проблемою сексуального насильства, обумовленого конфліктом, в будь-яких майбутніх процесах правосуддя перехідного періоду, що охоплюють весь спектр судових і несудових заходів, включаючи ініціативи в галузі кримінального переслідування, розслідування з метою встановлення істини, програми відшкодування шкоди, інституційні реформи або їх поєднання, а також проведення всеосяжних національних консультацій, зокрема за участі осіб, які постраждали від порушень прав людини і зловживань.

ЛЕКЦІЯ 8

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СЕКТОРІ МВС УКРАЇНИ. ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ДСНС УКРАЇНИ

1. Інституційний механізм формування та реалізації гендерної політики в Україні.
2. Впровадження гендерної рівності в системі органів виконавчої влади України.
3. Проблеми реалізації гендерної рівності та її переваги для сектору безпеки.
4. Особливості реалізації гендерної рівності в діяльності органів системи МВС України в т.ч. в системі ДСНС України.
5. Інституалізація гендерної політики в секторі безпеки.

1. Інституційний механізм формування та реалізації гендерної політики в Україні.

Для комплексного інституційного аналізу гендерних відносин у суспільстві оптимальним є застосування комплексного підходу, за яким гендерні відносини вивчають у чотирьох ключових сферах суспільного життя: політиці, економіці, сім'ї, культурі. На всіх цих рівнях важливою є збалансована й цілісна система гендерної політики держави.

Сучасна державна політика України спрямована на досягнення рівності жінок і чоловіків у суспільстві, подолання всіх форм дискримінації за ознакою статі, створення необхідних соціальних і політичних передумов для реалізації та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя.

Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р. регламентовано основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Згаданим законом визначено інституційний механізм забезпечення гендерної рівності, зокрема, у статті 7 Закону йдеться про органи, установи та організації, наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, якими є:

- Верховна Рада України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство соціальної політики України – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- громадські об'єднання.

Вагому роль у цьому процесі відіграє Урядовий уповноважений з питань гендерної політики. Постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 390 з метою сприяння посиленню координації роботи органів виконавчої влади для практичного впровадження принципу гендерної рівності у всі сфери

життя суспільства запроваджено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики.

Також затверджено Положення про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, відповідно до якого основними завданнями Урядового уповноваженого є:

- сприяння забезпеченню реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства;
- участь, відповідно до компетенції, у координації роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади із зазначеного питання;
- здійснення моніторингу щодо врахування принципу гендерної рівності під час прийняття нормативно-правових актів Кабінетом Міністрів України;
- співпраця та взаємодія з громадянським суспільством тощо.

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 2005 р., органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції, зокрема:

- забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей, запобігання та протидію насильству за ознакою статі;
- здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків;
- забезпечують доступні соціально-побутові послуги, включаючи догляд за малолітніми дітьми, організацію дошкільного виховання та забезпечення дитячого дозвілля;
- провадять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- надають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі тощо.

На підставі ст. 13 цього Закону, в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування визначається уповноважена особа (координатор) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі. Виконання їх обов'язків покладається на одного із заступників міністра, заступника керівника органу виконавчої влади.

Уповноважені особи (координатори) в межах своїх повноважень організують роботу відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в напрямі:

- врахування принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у відповідній сфері діяльності;
- здійснення аналізу стану забезпечення гендерної рівності та вивчення доцільності застосування позитивних дій з метою подолання асиметрії, дисбалансу, що склалися на відповідній території чи в галузі;

- координації заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та моніторингу їх реалізації на місцевому рівні;

- співробітництва з громадськими об'єднаннями та іноземними неурядовими організаціями;

- підтримки інформаційної діяльності щодо ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі;

- ужиття заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення та щодо усунення проявів дискримінації за ознакою статі тощо.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть створювати консультативно-дорадчі органи, призначати радників з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

На виконання Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 р. Міністерством соціальної політики розроблено проект Типового положення про радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Метою діяльності радників є участь у формуванні та реалізації державної політики з питань забезпечення гендерної рівності, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та забезпечення застосування гендерних підходів у діяльність органів виконавчої влади/місцевого самоврядування у процесі децентралізації.

Посада радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків має стати штатною, що уможливить збереження інституційної пам'яті та сталість застосування гендерних підходів у діяльності органів влади.

Основними завданнями Радника є консультування та внесення керівнику відповідного органу влади, Уповноваженій особі (координатору) пропозицій щодо формування та реалізації державної політики з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, протидії насильству та дискримінації за ознакою статі, у тому числі з питань виконання міжнародних зобов'язань України відповідно до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативного протоколу до неї, Пекінської декларації та Платформи дій, резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», Стратегії гендерної рівності Ради Європи та інших документів з питань гендерної рівності, прийнятих у рамках ООН, РЄ, ОБСЄ, ЄС та НАТО.

На виконання своїх завдань Радник:

- уносить пропозиції керівнику відповідного органу влади щодо підготовки та направлення запитів до центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, профспілок, їх організацій та об'єднань, роботодавців, їх організацій та об'єднань, про отримання необхідних для виконання покладених на нього завдань документів, матеріалів та інформації, з урахуванням обмежень, встановлених законодавством;

- бере участь у роботі колегій, інших дорадчих органів, а також у нарадах, засіданнях робочих груп;
- входить до складу міжвідомчих, галузевих та експертних рад з питань забезпечення прав людини, у тому числі з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі;
- вносить пропозиції відповідному органу державної влади щодо проведення наукових досліджень та експертної оцінки з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- організовує та проводить навчальні заходи, тренінги для працівників органів державної влади з метою підвищення їх обізнаності з питань гендерної рівності.

З метою впровадження та реалізації гендерної політики в державних органах виконавчої влади утворюються та забезпечується робота профільних структурних підрозділів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у діяльності цих органів.

Функції профільних структурних підрозділів є такими:

- 1) підготовка (опрацювання) пропозицій із питань удосконалення законодавчих та інших нормативно-правових актів, зокрема відомчих, щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 2) участь у розробленні планів основних організаційних заходів центральних органів виконавчої влади, у роботі колегії центральних органів виконавчої влади, нарадах керівництва, підготування наказів та доручень керівника центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 3) підготовка звітів, доповідей, листів щодо реалізації положень законодавства, рішень керівництва центральних органів виконавчої влади та уповноважених органів державної влади із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 4) надання консультативної та методичної допомоги в забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків структурним підрозділам апарату (центрального органу управління, головного органу військового управління), територіальним органам, закладам, установам і на підприємствах, що належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади;
- 5) за дорученням керівника центрального органу виконавчої влади участь у роботі комісій, створених у встановленому порядку, що здійснюють перевірки структурних підрозділів апарату (центрального органу управління, головного органу військового управління), територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління ЦОВВ за напрямками діяльності структурного підрозділу;
- 6) опрацювання та аналіз звернень працівників центральних органів виконавчої влади, інших громадян до керівництва центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 7) ініціювання перед керівництвом центральних органів виконавчої влади здійснення перевірок у разі виявлення проявів дискримінації за ознакою статі в діяльності центральних органів виконавчої влади;
- 8) участь в організації та/або проведенні освітніх і наукових заходів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, у їх числі спрямованих на підвищення професійного рівня працівників ЦОВВ.

Усі зазначені суб'єкти, які забезпечують впровадження гендерної політики, формують механізм чіткої координації та взаємодії, що об'єднує загальнодержавний та інституційний рівень забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків. У Міністерстві внутрішніх справ та центральних органах діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ, функціонує чіткий інституційний механізм реалізації гендерної рівності.

2. Впровадження гендерної рівності в системі органів виконавчої влади України.

Впровадження гендерної політики у будь-якому державному органі виконавчої влади має певну систему інструментів, як-от: реалізація, моніторинг, оцінка, контроль, звітування.

Процес впровадження гендерної політики має визначений алгоритм дій, наприклад:

1. розроблення планів, дорожніх карт, стратегій тощо;
2. виконання заходів та завдань, передбачених розробленими планами, дорожніми картами, стратегіями тощо;
3. здійснення моніторингу результатів виконання завдань і заходів;
4. оцінювання отриманих результатів на підставі виконання заходів та їх впливу;
5. здійснення контролю за виконанням та системне звітування про результати діяльності.

Моніторинг – збір і аналіз інформації про результати виконання плану/програми та процесу досягнення бажаних змін. Головна мета моніторингу в разі виникнення труднощів – удосконалити виконання плану/програми.

Система моніторингу має передбачати:

1. організаційну структуру (відповідальних за здійснення);
2. узгоджені організаційні процеси (план моніторингу, комунікацію з партнерами, строки), розроблену методологію;
3. SMART-показники (конкретні, вимірювані, досяжні, реалістичні, за певний проміжок часу), необхідні ресурси.

Оцінка – дослідження відповідності фактично отриманих результатів плану/програми запланованим, наслідки реалізації плану/програми. Зазвичай проводять перед початком упровадження ініціатив для визначення стану проблеми, вимірювання базових показників і кінцевих для оцінки отриманих змін.

Контроль – перевірка діяльності переважно щодо відповідності нормам чинної нормативно-правової бази та способів утримання дисципліни. Результатом контролю може бути покарання за виявлені невідповідності чи нагорода. Дані моніторингу можуть бути використані для контролю та подальшого прийняття управлінських рішень.

Звітування – усне чи письмове повідомлення про виконану роботу. Аналіз звітів є поширеним методом моніторингу, оцінки та контролю.

Для здійснення моніторингу й оцінки впровадження гендерної рівності в систему правоохоронних органів важливо аналізувати не лише відомчу інформацію. Громадські організації можуть отримати дані за результатами

своєї практичної діяльності й проведених досліджень. Необхідно налагодити взаємодію для обміну інформацією та можливості її використовувати під час моніторингу й оцінки.

Оцінка гендерного впливу – це процес визначення прямого чи опосередкованого впливу (позитивного, негативного чи нейтрального), коротко- та довгострокових наслідків реалізації державної політики на становище різних груп хлопців і дівчат, жінок і чоловіків, що дає змогу своєчасно усунути диспропорції та гендерну нерівність.

Гендерно орієнтоване бюджетування як інструмент ефективного досягнення гендерної рівності та підвищення використання бюджетних коштів.

Врахування інтересів, потреб, можливостей та досвіду різних груп жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства лежить в основі гендерно чутливої політики країни. Одним із дієвих інструментів впровадження гендерно чутливої політики є гендерно орієнтоване бюджетування (далі – ГОБ).

ГОБ – це застосування комплексного гендерного підходу в бюджетній політиці та бюджетному процесі на державному й місцевому рівнях, що передбачає розподіл бюджетних коштів за гендерним принципом, а також підвищує прозорість і підконтрольність.

Методичними рекомендаціями щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, затвердженими наказом Міністерства фінансів України від 2 січня 2019 р. № 1, передбачено гендерно орієнтований підхід у бюджетному процесі – врахування гендерних аспектів на всіх стадіях бюджетного процесу та висвітлення у відповідних бюджетних документах спрямованості на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків (гендерної рівності).

Бюджетну програму вважають гендерно чутливою або гендерно нейтральною виключно за результатами гендерного аналізу.

Так, гендерно чутливою є бюджетна програма, що враховує гендерний аспект і містить кількісні та якісні характеристики щодо спрямованості на забезпечення гендерної рівності: зменшення гендерних розбіжностей, усунення гендерної дискримінації, послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій у відповідній сфері/галузі з позиції забезпечення гендерних потреб та реалізації гендерних інтересів. Головний розпорядник має враховувати гендерний аспект під час визначення обсягу та якості всіх публічних послуг, що надаються в межах бюджетної програми.

Гендерно нейтральна – це бюджетна програма, яка за результатами гендерного аналізу визнана такою, що потребує вжиття додаткових заходів (досліджень) для врахування гендерного аспекту.

Міністерство фінансів України вважає за доцільне здійснювати впровадження гендерно орієнтованого підходу в бюджетний процес здійснювати в такій послідовності:

- 1) здійснення огляду нормативно-правових актів та інших документів, що містять інформацію про гендерну рівність;
- 2) здійснення гендерного аналізу бюджетних програм;
- 3) прийняття рішень за результатами гендерного аналізу бюджетних програм;
- 4) моніторинг гендерно чутливих бюджетних програм.

Зрештою, у перебігу впровадження гендерної рівності все більшого поширення набуває такий моніторинговий інструмент, як *гендерний аудит*, заснований на принципі активної участі. Він дає можливість проаналізувати, якою мірою принципи гендерної рівності впроваджені в діяльність установи чи організації, яким чином гендерні компоненти інтегровані в стратегічні, програмні документи, документи з поточної діяльності, у відносини в колективі.

Застосовують такі методології проведення гендерного аудиту: аналіз документації організації на предмет наявності гендерно чутливих показників, інтерв'ю (співбесіди) з працівниками та партнерськими організаціями, анкетування з метою оцінки якості роботи щодо впровадження гендерної рівності, інтерактивні семінари тощо. За результатами аудиту складають гендерний звіт. Інформація, що міститься в ньому, є суто конфіденційною, як і в разі фінансового аудиту, а оприлюднення результатів залежить від того, чи готова організація надати йому публічності.

Важливим є налагодження взаємодії в сфері, що розглядається між різними органами влади, підприємствами та установами, громадськістю. Здобутком на цьому шляху є створення громадських або експертних рад при міністерствах, інших відомствах України. Наприклад, відповідно до наказів Міністерства соціальної політики України від 11 квітня 2006 р. № 376 та від 13 лютого 2020 р. № 108, запроваджено новий ефективний, як на наше переконання, інструмент – Експертну раду з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі.

До того ж, 13 лютого 2020 року між Міністерством внутрішніх справ України та консорціумом «NIRAS» SwedenAB (проект «Гендерне бюджетування в Україні») був підписаний Меморандум про співпрацю.

Предметом цього Меморандуму є співпраця з питань застосування гендерно орієнтованого підходу щодо бюджетного процесу в роботі Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ, з метою виявлення гендерних розбіжностей, гендерної дискримінації, негативних тенденцій під час забезпечення потреб і задоволення інтересів жінок, чоловіків та/або їх груп у сфері охорони прав і свобод людини, забезпечення публічної безпеки й порядку, протидії злочинності, а також надання правоохоронних послуг.

3. Проблеми реалізації гендерної рівності та її переваги для сектору безпеки.

Гендерну рівність тривалий час не вважали складовою реформи сектору безпеки, саме тому вона не була інтегрована на стратегічному рівні.

Для сектору безпеки жіноцтво є важливою рушійною силою, бо воно завжди було активною частиною суспільства. Сьогодні жінки виявляють свою активність у тих сферах, де їхня підтримка є найбільш запитаною та актуальною. Розвиток гендерної політики в секторі безпеки сприятиме уникненню зайвої закритості й позитивно позначиться на загальному рівні обороноздатності країни. Якщо жінки виявляють бажання служити в секторі безпеки, для них має бути створено всі можливості. Роль жінок у миротворчих

процесах поглиблюється, а отже вони мають долучатися до них без зайвих перепон та забобонів. Якщо професійна кваліфікація жінок дає їм можливість обіймати керівні посади в структурах сектору безпеки та оборони, вони повинні мати право випробувати власні сили.

Однак оцінка гендерного впливу на сектор безпеки та оборони, здійснена Структурою ООН «Жінки в Україні» у 2017 році, виявила відсутність гендерної складової в розвитку сектору безпеки та оборони відповідно до міжнародних стандартів.

Назвемо перепони, з якими доводиться стикатися в процесі впровадження гендерної політики в діяльність органів системи МВС як складової сектору безпеки:

1. Відсутність достатньої кількості спеціалістів з питань гендерної рівності в секторі безпеки, що негативно впливає на динаміку виконання завдань, визначених перед відомством.

2. Недосконалий інституційний механізм реалізації гендерної політики, що уповільнює здійснення ефективної координації та системної імплементації гендерної політики в діяльність органів системи МВС.

3. Виділення бюджетних видатків на реалізацію гендерної політики, що спричиняє звуження переліку заходів, спрямованих на виконання національних та міжнародних документів і досягнення гендерної рівності загалом.

4. Недостатній розвиток гендерних процедур набору та утримання персоналу, який призводить до того, що жінки мають незначну підтримку в розвитку їхньої спроможності й лідерства.

5. Гендерні стереотипи та дискримінація.

6. Потреба в постійному вдосконаленні законодавчої бази відповідно до сучасного розвитку гендерної політики на міжнародній арені.

7. Відсутність інтегрованого уніфікованого підходу щодо системної та належної підготовки тренінгів із питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, протидії дискримінації за ознакою статі, сексуальним домаганням, застосування позитивних дій та інших питань забезпечення гендерної рівності й розвитку гендерної компетентності працівників органів системи тощо.

8. Відсутність умов для поєднання персоналом своєї роботи з сімейними та професійними обов'язками тощо.

Чому впровадження гендерної рівності важливе для сектору безпеки? Для ефективної реалізації функцій правоохоронних органів важливо визнавати та реагувати на різні потреби жінок, чоловіків, хлопців і дівчат як представників населення, з яким доводиться працювати. Так само важливо, щоб професія працівника або працівниці правоохоронних органів була рівно доступною як для жінок, так і чоловіків із забезпеченням рівного ставлення до жінок і чоловіків як фахівців.

Якщо в секторі безпеки жінки та чоловіки представлені паритетно, він має більшу довіру населення, діє ефективніше через доступ до ширшого кола навичок і досвіду. Жінки часто привносять у роботу сектору кращі комунікаційні навички, здатність ефективніше знижувати рівень напруження в насильницьких ситуаціях і мінімізувати застосування сили.

Переваги гендерної рівності для сектору безпеки:

- забезпечення репрезентативного складу в органах сектору безпеки;

- ефективність у реагуванні на потреби населення;
- надання громадянам якісних та репрезентативних послуг;
- ефективність забезпечення безпеки чоловіків, жінок, дівчат і хлопців;
- продуктивність умов праці;
- мінімізація проблем з гендерною дискримінацією та сексуальними домаганнями на робочому місці;
- забезпечення вищої довіри з боку населення;
- формування недискримінаційної культури в секторі безпеки;
- дотримання міжнародних і національних зобов'язань у сфері утвердження гендерної рівності.

Процес реформування завжди повинен передбачати впровадження нових підходів у діяльність будь-якого державного органу, а також оцінку гендерного впливу цього процесу.

Гендерна оцінка наслідків реформи в секторі безпеки є надзвичайно важливою, і повинна бути спрямована на досягнення результатів щодо:

- визначення організаційних ресурсів, наявних для вирішення гендерних питань, наприклад навичок, знань, повноважень, політики та процедури;
- виявлення потреб жінок, чоловіків, дівчат і хлопців у громадах, задовільнення яких матиме позитивний результат;
- визначення потреб щодо навчання та обладнання;
- отримання базових даних, на основі яких можуть здійснюватися контроль та оцінка прогресу;
- демонстрування персоналу своєї зацікавленості щодо покращення робочих умов і надання рівних можливостей;
- розуміння причин звільнення з роботи для чоловіків і жінок;
- урахування напрацювань наявних передових практик у підтриманні рівних можливостей у процесах найму, утримання та просування по службі для жінок і чоловіків;
- демонстрування місцевій громаді, урядові й іншим зацікавленим сторонам готовності дотримуватися прав людини, принципів гендерної рівності;
- зміцнення партнерства з громадами, провайдерами додаткових послуг;
- розроблення реалістичних цілей та практичних стратегій щодо глибшого розуміння гендерних аспектів.

4. Особливості реалізації гендерної рівності в діяльності органів системи МВС України, в т.ч. в ДСНС України.

Сучасна державна політика України спрямована на досягнення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у суспільстві, що є необхідним для уникнення всіх форм дискримінації та реалізації кожної особистості незалежно від віку та статі, соціальних чи політичних передумов.

Створення дієвих механізмів у досягненні гендерної рівності та ефективне управління гендерними процесами з боку держави сприятиме підвищенню конкуренції на ринку праці, що забезпечить економічний розвиток держави та примноження її інтелектуального потенціалу.

Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання ключових міжнародних зобов'язань із забезпечення гендерної рівності. Наша держава прийняла Цілі Сталого Розвитку (ЦСР), приєдналася до Пекінської Декларації та Платформи Дій (ПДПД) на 4-й Світовій Конференції Жінок (1995) та ратифікувала ключові договори з прав людини, включно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1980), та її Факультативний Протокол. Уряд затвердив національний план дій із виконання Конвенції. Підписана у 2014 році Угода про Асоціацію між Україною та ЄС зобов'язує до гарантування рівних можливостей для жінок та чоловіків у сферах працевлаштування, освіти, навчання, економіки, у суспільстві та прийнятті рішень. Гендерна Рівність закріплена в Конституції України. Затверджена Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року спрямована на укріплення інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності з комплексним підходом до подолання інституційних обмежень у сфері гендерної рівності. Законодавча база України щодо гендерної рівності містить також Стратегію та План Дій у сфері прав людини, прийняті 2015 року, метою яких є гарантування рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків в усіх сферах життя. Прийняття Урядом Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (2016 та 2018 – оновлена версія) є важливим кроком у напрямі реалізації повістки «Жінки, Мир, Безпека» в Україні.

Зрештою, у 2017 році Україна внесла правки до законодавства щодо попередження домашнього насильства, криміналізувавши цей злочин, що відповідає положенням Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), яка досі не була ратифікована.

Міністерство внутрішніх справ, Національна гвардія та центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовуються та координуються Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ, підтримують усі державні та міжнародні ідеї та програми, що сприятимуть утвердженню інституційного механізму реалізації гендерної політики в секторі безпеки та оборони.

Задля об'єднання зусиль щодо розширення прав та можливостей жінок, а також реалізації всіх вищезазначених зобов'язань та виконання завдань, належних до компетенції МВС, НГУ та ЦОВВ, Міністерство внутрішніх справ України одним із перших у 2017 році затвердило внутрішній План заходів щодо реалізації Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року.

Зазначеним планом було затверджено систему моніторингу та оцінки Плану заходів МВС, а також затверджено методичні рекомендації щодо виконання Плану МВС.

За результатами дворічного виконання Національного плану Уряд України прийняв рішення про внесення змін до Національного плану дій 1325, оскільки під час реалізації Плану виникла необхідність у:

- розширенні кола виконавців Плану дій;
- вжитті заходів щодо покращення інфраструктурних та матеріально-технічних умов для служби жінок;
- посиленні складової, що стосується протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом;

- розробленні спецкурсів та навчально-методичних матеріалів з гендерних проблем освіти в надзвичайних ситуаціях;
- розширенні комплексу заходів щодо проведення навчань для суб'єктів виконання національного Плану дій.

05 вересня 2018 року Уряд України прийняв оновлений Національний план дій 1325 «Жінки, мир, безпека».

З урахуванням цього у квітні 2019 року Міністерство внутрішніх справ розробило новий План, в якому значну увагу приділено питанням протидії сексуальному насильству та насильству, пов'язаному з конфліктом. Серед іншого, оновлено систему моніторингу та оцінки виконання Плану заходів.

Проаналізувавши роботу ДСНС щодо забезпечення гендерної рівності на основні звітів відповідного сектору встановлено, що протягом 2018–2020 років Державною службою України з надзвичайних ситуацій проведено велику кількість заходів щодо провадження гендерної політики та забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Так, в органах та підрозділах ДСНС відзначено рівне ставлення та рівні кар'єрні можливості для чоловіків та жінок. У системі ДСНС запроваджено єдині, гендерно-недискримінаційні умови прийняття на службу, навчання жінок, проходження служби, кар'єрного зростання та звільнення, зокрема:

В апараті ДСНС посади, що займають жінки, складають 49 %. 1 тис. 175 жінок обіймають керівні посади в органах та підрозділах ДСНС (23,1 % загальної кількості), із них: 26,7 % жінок державних службовців; 7,3 % жінок атестованого складу.

У ДСНС з початку 2020 року нагороджено 477 жінок, зокрема: державні нагороди – 2 особи; відзнаки Верховної Ради України – 3 особи; відзнаки Кабінету Міністрів України – 2 особи; відомчі МВС – 91 особа; відомчі ДСНС – 379 осіб.

Відомчою комісією ДСНС за виконання завдань за призначенням у районі проведення АТО/ООС присвоєно: статус учасника бойових дій – 169 жінкам; статус учасника війни – 8 жінкам.

На сьогодні в системі ДСНС працюють та проходять службу 329 жінок учасників АТО/ООС, з них 1 особа учасниця бойових дій на території іншої держави.

Органи та підрозділи системи ДСНС дають можливість працевлаштувати жінок із фізичними вадами. Зокрема, на початок 2021 року працевлаштовано 307 жінок, які мають статус осіб з інвалідністю. Крім того, 7,2 % жінок після набуття права на пенсію продовжують працювати в системі ДСНС.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій забезпечує рівні права і можливості жінкам та чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків, реалізації права на отримання соціальних відпусток (відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (у 2020 році таку відпустку було надано 3 чоловікам), додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, та відпустки без збереження заробітної плати) у порядку і на підставах, передбачених чинним законодавством України.

Варто зазначити, що гендерний компонент введено в паспорти бюджетних програм з урахуванням відповідних рекомендацій Міністерства внутрішніх справ України. ДСНС приймає участь у розробці Державною службою статистики уніфікованих форм статистичної звітності з урахуванням

гендерного аспекту, а саме з розподілом за статтю та механізмом здійснення її аналізу.

У Державній службі України з надзвичайних ситуацій також забезпечуються рівні можливості щодо вступу до закладів освіти цивільного захисту. Обмеження ж щодо прийому осіб жіночої статі на навчання у заклади освіти цивільного захисту відсутні. Яскравим підтвердженням даної тези є статистичні дані. Так, у 2020-2021 начальному році до закладів вищої освіти системи ДСНС України прийнято на навчання 517 курсантів, серед яких 73 дівчини. А із 476 випускників, які закінчили навчання у 2020 році, 68 дівчат стали спеціалістами рятувальної справи за різними професійними напрямками.

Наразі сектор гендерної рівності ДСНС також напрацьовує свою дорожню карту щодо широкого в запровадження гендерної політики у всіх сферах своєї діяльності. Зокрема, здійснюються заходи щодо інтеграції гендерної тематики в навчальні програми відомчих навчальних закладів, таких як:

Національний університет цивільного захисту України; Львівський державний університет безпеки життєдіяльності; Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України; Вище професійне училище Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця); Ліцей цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця); Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту; Навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності в областях та м. Києві.

Загалом, на початок 2021 року у закладах вищої освіти цивільного захисту налічувалося 35 навчальних дисциплін, у межах яких розглядаються гендерні питання. Також скориговано навчальні програми дисциплін правового спрямування підготовки фахівців з вищою освітою щодо включення до них питань резолюції Ради Безпеки ООН 1325 з гендерних аспектів, доступу до правосуддя. Під час проведення службової підготовки з особовим складом проводяться навчання з питань гендерної політики, висвітлюються питання забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Варто зазначити, що інтегрування гендерної проблематики в навчальний процес є процесом багаторівневим та передбачає наступні аспекти: використання освітніх методів, які передбачають активну участь курсантів та студентів; в навчальному процесі повинні переважати відкритість, інтерактивність; увага в процесі навчання приділяється гендерно-чутливій мові, зображенням, каналам комунікації тощо.

5. Інституалізація гендерної політики в секторі безпеки.

У Міністерстві внутрішніх справ України для комплексного впровадження гендерної політики, системної та ефективною координації всіх органів системи МВС активно провадиться робота щодо розбудови інституційного механізму:

1. На виконання статті 12 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» наразі у ЦОВВ призначені уповноважені особи-координатори з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

2. Задля секторальної взаємодії поступово здійснюється розбудова мережі гендерних радників. В апараті МВС призначено радницю Міністра з гендерних питань. Ця посада є першою штатною офіційною посадою серед інших міністерств.

Проведення досліджень задля поточної оцінки рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у секторі безпеки.

Міністерство внутрішніх справ, співпрацюючи з науковцями закладів вищої освіти МВС та представниками партнерських організацій, здійснює ґрунтовний науковий аналіз питань, які стосуються жінок, миру та безпеки. Науковий підхід до проблеми дає можливість визначити глибинні аспекти реалізації політики та зрозуміти, яким чином результати цих досліджень мають бути інтегровані в стратегічні заходи щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у МВС, НГУ та ЦООВ, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ.

За результатами Оцінки гендерного впливу на сектор безпеки та оборони України, яку в 2017 році структура ООН «Жінки в Україні» провела спільно з Віце-прем'єр-міністром України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, в МВС було започатковано дискусію щодо ролі чоловіків, їх обов'язків та потенціалу в упровадженні гендерної рівності в секторі оборони, в межах усталених панівних ролей, моделей поведінки чоловіків.

У зв'язку з цим Міністерство внутрішніх справ України за підтримки Офісу ООН «Жінки в Україні» 2018 року розпочало дослідження проблематики «Щодо розуміння маскулінності в секторі безпеки України». Це дослідження було першим в Україні і вперше проводилося в секторі безпеки.

Крім визначення культури маскулінності та процесу формування чоловічої ідентичності під тиском суспільства, зазначене дослідження необхідне для виявлення впливу збройного конфлікту на сході України на сектор безпеки і оборони, що визначено одним із головних завдань Національного плану 1325.

Варто зауважити, що дослідження проводяться за унікальною методологією. Міжнародне дослідження за темою «Чоловіки та гендерна рівність» (International Men and Gender Equality Study, IMAGES), наприклад, здійснюється за співпраці з міжнародною неурядовою організацією PROMUNDO, що є світовим лідером у впровадженні гендерної справедливості та запобіганні насильству відносно жінок та дівчат шляхом залучення чоловіків і хлопців до партнерства з жінками та дівчатами.

У 2019 році було проведено опитування майже 1500 працівників Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, розподілених на три групи:

1. працівники сектору безпеки, які на цей час проходять службу в зоні проведення ООС (опитування проводять у Донецькій та Луганській областях);

2. працівники сектору безпеки, які брали участь в ООС та нині проходять службу в мирній зоні (опитування проводять по всіх регіонах України);

3. працівники, які проходять службу в секторі безпеки, але ніколи не проходили службу в зоні конфлікту (на Сході України) (опитування проводять приблизно в трьох-п'яти регіонах, з охопленням північних, південних, західних регіонів України, крім Донецької та Луганської областей).

Результати дослідження надалі використовуватимуть для інтегрування гендерних аспектів у процес реформування сектору безпеки та оборони, посилення прихильності та підзвітності на рівні керівництва, підвищення потенціалу та компетентності працівників щодо реалізації принципу рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків, усунення перешкод до впровадження гендерної рівності та поліпшення умов служби жінок у зазначеному секторі.

Важливим для сектору безпеки є аналіз речового та інфраструктурного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України, оскільки часто жінки зазнають дискримінаційного впливу в зазначених питаннях і наше основне завдання полягає у створенні необхідних умов для комфортного проходження служби всіма без винятку працівниками органів системи МВС.

З урахуванням зазначеного гендерний підрозділ МВС провів анкетування державних службовців, поліцейських, військовослужбовців та працівників цивільного захисту обох статей щодо реального стану забезпечення інфраструктурних умов, обладнання та речового забезпечення. За 10 попередніх років таке дослідження проводиться ВПЕРШЕ.

На основі отриманої інформації та за підтримки наших партнерів зі структури ООН «Жінки в Україні» відбувається розроблення пропозицій, спрямованих на усунення будь-якої дискримінації та поліпшення речового й інфраструктурного забезпечення жінок і чоловіків в органах системи МВС.

З огляду на те, що сексуальні домагання на робочому місці є чутливою темою і водночас латентною проблемою як публічних, так і приватних організацій, а притягнення до відповідальності не закріплено законодавчо, за ініціативи гендерного підрозділу МВС проведено наукове дослідження за темою «Законодавче врегулювання протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань у секторі безпеки».

У результаті аналізу відповідей респондентів з'ясувалося, що понад 30 % опитаних не змогли підтвердити відсутність гендерної нерівності в їхньому органі; більше ніж 22 % респондентів не змогли підтвердити відсутність ризику для працівників їхнього органу ситуацій, коли керівництво робило зауваження, пов'язане зі статевою приналежністю. Шість респондентів підтвердили, що були об'єктом сексуального домагання на робочому місці, серед них двоє чоловіків і чотири жінки. Дослідження свідчить про необхідність ужиття додаткових заходів, зокрема й на законодавчому рівні, щодо протидії дискримінації за ознакою статі.

Паралельно з цим процесом МВС здійснює аналіз дисциплінарних статутів військовослужбовців та поліцейських і працює над розробленням Інструкції щодо реагування на випадки вчинення сексуальних домагань на робочому місці.

Сектор безпеки повинен мати законні механізми впливу на осіб, які вчиняють такі ганебні правопорушення, а особа, яка постраждала від таких дій, має отримати захист.

Унесення гендерного аспекту в навчальні програми закладів вищої освіти сектору безпеки.

Для забезпечення системного підходу в упровадженні гендерної тематики в навчальні програми закладів вищої освіти (далі – ЗВО) сектору безпеки та оборони, а також відповідності їх змісту міжнародним нормам та стандартам щодо гендерної рівності під патронатом Уряду України

започатковано проєкт «Впровадження гендерного компоненту в заклади вищої освіти» із комплексного інтегрування гендерної складової у навчальні програми ЗВО сектору безпеки та оборони.

У проєкті беруть участь десять закладів вищої освіти сектору безпеки та оборони, шість із них готують фахівців для подальшої роботи в секторі безпеки.

Пілотний проєкт складається з трьох етапів:

1. Оцінка інституційного механізму ЗВО до врахування гендерних компонентів.

2. Оцінка стану гендерного інтегрування у ЗВО.

3. Визначення можливостей і надання рекомендацій.

Наразі триває третій етап пілотного проєкту. Науково-педагогічний склад ЗВО сектору безпеки і оборони завершує розроблення методичних рекомендацій, які в подальшому слугуватимуть дорожньою картою для всіх інших закладів освіти.

Заходи щодо формування в суспільстві культури миру, нетерпимості до проявів дискримінації, підвищення обізнаності з питань протидії всім формам насильства й гендерно зумовленому насильству. Україна в особі державних органів, неурядових організацій, на жаль, змушена продовжувати протистояти пропагандистським інформаційним рухам та кампаніям, які останнім часом активізувалися в засобах масової інформації, соціальних мережах. До Верховної Ради постійно надходять законопроєкти, у яких зазначено, що гендерна політика є неприйнятною для країни, в якій основою нації є суспільні цінності, а гендер такі цінності «викорінює». Така діяльність несе пряму загрозу безпеці країни та нівелює вже виконану колосальну роботу всіх відомств, серед них і Міністерства внутрішніх справ України.

Тому МВС докладає чимало зусиль до проведення інформаційних та комунікаційних заходів із метою глибшого розуміння працівниками Міністерства та представниками громадськості важливості принципу рівних прав і можливостей для сектору безпеки. А саме:

1. На офіційному веб-сайті Міністерства створено та на постійній основі наповнюється розділ «Рівні права та можливості». Актуалізовану інформацію також розміщено на сторінці МВС у Facebook та на сторінці Facebook «Реформа.live».

2. За ініціативою Міністерства внутрішніх справ України та за підтримки координатора проєктів ОБСЄ в Україні в жовтні 2018 року відбувся міжнародний форум «Гендерна політика МВС: рівні можливості кожному».

3. У жовтні 2019 року відбувся міжнародний форум «Подвиг не знає статі», присвячений Дню захисника України.

4. Відзнято мотиваційний ролик «Подвиг не знає статі» за участю керівництва країни, а також презентовано соціальний ролик «Я виходжу з тіні».

5. Наприкінці листопада 2019 року за підтримки організації ООН «Жінки в Україні» з метою подолання статево-рольових стереотипів, формування нульової толерантності до сексизму та розширення кола однодумців за ініціативи МВС проведено зустріч з партнерами та лідерами громадської думки під гаслом «Прояви себе, а не сексизм». Обговорення відбувалося у форматі наведення живих історій з власного життя, найяскравіших прикладів

сексизму та запуску флешмобу з протидії гендерної дискримінації «#Проявисябе».

6. 6 грудня 2019 року проведено міжнародну конференцію «Сучасні тенденції розвитку гендерної політики в органах системи МВС», під час якої було презентовано роботу органів системи МВС за два роки у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у секторі безпеки, запобігання та протидії всім форм насильства, зокрема домашньому насильству.

7. За підтримки Організації ООН «Жінки в Україні» також розроблено по 1500 примірників тематично-інформаційних буклетів, плакатів, календарів для апарату та органів системи МВС.

Метою інформування працівників органів системи ДСНС та суспільства про впровадження гендерної політики в діяльність Державної служби України з надзвичайних ситуацій на офіційному вебсайті ДСНС забезпечено функціонування окремого розділу: «Гендерна політика», в якому висвітлюються матеріали щодо впровадження гендерних аспектів у діяльність ДСНС, проходження навчання з гендерних питань персоналом ДСНС і проведення заходів з гендерного оцінювання в системі ДСНС та «Жіночі обличчя Служби порятунку», в якому розміщуються матеріали про представниць ДСНС, які оволодівають професіями служби цивільного захисту.

У Державній службі України з надзвичайних ситуацій постійно проводяться інформаційно-просвітницькі заходи для підвищення обізнаності особового складу у сфері запобігання та протидії дискримінації та недопущення насильства. А також у 2020 році затверджено План заходів щодо проведення в системі ДСНС акції «16 днів проти насильства»: підготовлено інформаційні матеріали та проведено інформування особового складу з питань запобігання випадкам домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства на робочому місці, торгівлі людьми та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Згідно з Державною соціальною програмою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273, представники ДСНС активно беруть участь у роботі відповідної постійно діючої робочої групи. Одним із завдань якої є проведення досліджень, результати яких використовувалися для інтегрування гендерних аспектів у процес реформування сектору, посилення прихильності та підзвітності на рівні керівництва, підвищення потенціалу та компетентності працівників щодо реалізації принципу рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків, усунення перешкод до впровадження гендерної рівності та поліпшення умов служби жінок.

ЛЕКЦІЯ 9

ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

1. Надання допомоги постраждалим від гендерно зумовленого насильства.
2. Ідентифікація випадків гендерно зумовленого насильства.
3. Основні суб'єкти надання допомоги особам, які постраждали від гендерно зумовленого насильства та їх повноваження.
4. Практичні питання організації надання допомоги постраждалим від насильства.

1. Надання допомоги постраждалим від гендерно зумовленого насильства.

Здебільшого в суспільстві відсутнє належне розуміння наслідків насильства для людини, а постраждалі особи відчують соціальне відчуження, що позначається в подальшому житті та на їх психологічному стані. Зокрема, це стосується гендерно зумовленого насильства, від якого можуть страждати як чоловіки, так і жінки (будь-якого віку, походження та соціального становища).

Однак жінки частіше від чоловіків страждають від: сексуального насильства (зґвалтувань, переслідувань, сексуальних домагань, ушкодження статевих органів, примусової стерилізації), примусових шлюбів, примусових абортів та/або вагітностей, завдання фізичної та економічної шкоди, примусу до вчинення якихось дій, або свавільного позбавлення чи обмеження волі. Такі дії можуть учинятися як шляхом домашнього насильства, так і в публічному житті (на роботі, в навчальних закладах, транспорті та в інших місцях).

Ще однією категорією осіб, які майже постійно стикаються з насильством, є ВІЛ-позитивні жінки. Найчастіше – це психологічне насильство у вигляді образ і принижень, далі йдуть фізичні напади та психологічний тиск (образи, приниження, навіювання власної нікчемності тощо). У результаті страху перед громадським осудом, більшість постраждалих осіб не повідомляють про насильницькі дії по відношенню до себе або повідомляють занадто пізно. Здебільшого це стосується зґвалтування, ким би воно не було вчинено. Враховуючи, що вплив пережитого насильства позначається на стані здоров'я постраждалої особи, це також впливає на її потенційні можливості і накладає негативний відбиток на всі сторони її життя.

Відсутність належної допомоги постраждалим особам позначається не лише на їх подальшому житті, але й на суспільстві загалом: зростає рівень безпритульності та бездоглядності, злочинності, самогубств; торгівлі людьми; збільшується кількість залежних від різного виду психоактивних речовин, що позначається на репродуктивному здоров'ї нації та рівні здоров'я нації в цілому.

Головною умовою для попередження ускладнень для особи, яка постраждала від насильницьких дій, або по відношенню до якої існує реальна загроза вчинення насильства, є забезпечення необхідної допомоги таким особам.

Для вчасного виявлення та ідентифікації особи, яка постраждала від гендерно зумовленого насильства, необхідно:

- розуміти зміст поняття насильства, вчиненого за гендерною ознакою;
- уміти розрізняти ознаки такого насильства;
- визначати основні потреби постраждалих осіб, враховуючи їх вік, стать та стан здоров'я;
- знати про порядок і умови надання невідкладної та комплексної допомоги;
- уміти визначати ризики при наданні допомоги та вживати заходів щодо забезпечення безпеки (як для постраждалої особи, так і безпосередньо для себе);
- знати критерії, за якими визначається результативність наданої допомоги;
- а також знати: яким чином документувати випадки сексуального насильства, що стало результатом війни.

Розділом IV Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який Верховна Рада прийняла 7 грудня 2017 року, визначено порядок надання допомоги та захисту постраждалим особам, а саме:

- надання постраждалим особам інформації про їхні права та можливості їх реалізації;
- забезпечення доступу до загальних та спеціалізованих служб підтримки для отримання соціальних послуг медичної, соціальної, психологічної допомоги;
- надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення;
- забезпечення доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту, у тому числі шляхом надання безоплатної правової допомоги;
- утворення цілодобового безоплатного кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей для забезпечення невідкладного реагування на випадки домашнього насильства, надання консультацій щодо всіх форм домашнього насильства;
- урахування віку, стану здоров'я, статі, релігійних переконань, етнічного походження та спеціальних потреб таких осіб.

Допомога постраждалим особам повинна надаватися за місцем звернення, незалежно від їх звернення до правоохоронних органів чи суду та від їх участі у кримінальному або цивільному провадженні.

Питання надання допомоги постраждалим недієздатним особам вирішують їхні опікуни, а якщо опікуни є кривдниками постраждалих осіб або ухиляються від захисту їхніх прав та інтересів – органи опіки та піклування.

Питання надання допомоги постраждалим дітям вирішують їхні батьки, інші законні представники дитини, а якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками дитини або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини – органи опіки та піклування, у тому числі за зверненням родичів дитини, якщо не вони є кривдниками.

Допомога дитині забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку.

Якщо в зв'язку з учиненням домашнього насильства стосовно дитини вона не може проживати із своїми батьками, іншими законними представниками, на час подолання причин і наслідків домашнього насильства дитина може бути влаштована до родичів, у сім'ю патронатного вихователя, до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служб у справах дітей, інших установ для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності.

2. Ідентифікація випадків гендерно зумовленого насильства.

Будь-яка особа, яка постраждала від гендерно зумовленого насильства, зазнає багатьох негативних наслідків. Для забезпечення вчасного виявлення та ідентифікації особи, яка постраждала від гендерно зумовленого насильства, необхідно не лише розуміти зміст поняття насильства, вчиненого за гендерною приналежністю, а також уміти розрізняти ознаки такого насильства.

Основними ознаками (*але не вичерпними*), за якими можна ідентифікувати особу, яка постраждала від насильства, є такі:

Ознаки фізичного насильства:

- ушкодження кісток або м'яких тканин, різного типу травми, забиття, гематоми;

- рани на голові чи обличчі;
- вибиті, або зламані зуби;
- зламана, або зміщена щелепа;
- синці на тілі та під очима;
- ушкодження барабанних перетинок;
- сліди від укусів;
- нетипові опіки (*сигаретою, гарячими предметами, кислотами тощо*);
- викидні, мертвонароджені діти, передчасні пологи.

Ознаки сексуального насильства:

- ушкодження на животі, грудях, в ділянці статевих органів, у тому числі в період вагітності;

- запальні процеси статевих органів та хвороби, що передаються статевим шляхом;

- вагінальні або ректальні місця мають сліди від ударів або розриви;

- *почуття*: спустошеності, провини, внутрішньої та фізичної забрудненості, ізоляції, безнадійності створення близьких стосунків із чоловіком;

- страх переслідувань, стигматизації та реакції оточуючих;
- самостигматизація; закритість; депресія; безпорадність;

- невпевненість у своїх рішеннях;
- втрата довіри до людей (у тому числі до близьких, які допомагають і не докоряють);
- відчуття психологічного зламу, злам самооцінки, втрата віри в себе та можливості щось змінити.

Ознаки психологічного насильства:

- депресія;
- низька самооцінка, замкнутість;
- недоглянута зовнішність;
- анорексія або булемія;
- вживання алкоголю або наркотиків;
- безсоння;
- психосоматичні хвороби;
- напади тривоги;
- нерішуча поведінка;
- уникнення погляду при спілкуванні;
- перманентний стресоподібний стан, фобії, фрустрації, психо-емоційні розлади, неврози тощо;
- автоагресивна поведінка: спроби самогубства, членушкодження, вживання алкоголю або наркотиків з метою свідомого завдання собі шкоди (або ж відходу від проблем);
- нав'язливі страхи;
- відчуженість або ворожість у ставленні до дітей.

Ознаки економічного насильства:

- злиденне існування та недоїдання, за наявності реальних прибутків родини;
- неможливість розпоряджатися сімейним бюджетом та власними коштами;
- робота на посаді/робочому місці, обраному під тиском чоловіка;
- робота, зумовлена необхідністю утримувати чоловіка, який водночас контролює (відбирає) всі фінанси в родині;
- одяг, взуття, що не відповідають сезону та погоді;
- дуже старе вбрання;
- нестача у вазі.

Зважаючи на те, що постраждалі особи можуть піддаватись різним проявам насильства, при виявленні вказаних ознак слід враховувати, що деякі з них можуть свідчити про декілька видів насильства, яке вчинялось по відношенню до постраждалої особи.

Необхідно також пам'ятати, що реакції постраждалих на насильницькі дії є суто індивідуальними, адже кожна особа, яка стає об'єктом насильства, наражається на різні ризики для здоров'я, а через поєднання фізичних і психологічних ризиків для здоров'я часто важко розрізнити біль і хвороби, викликані фізичними ушкодженнями, від тих що спричинені психологічними стражданнями.

Крім того, потрібно враховувати, що деякі з ознак (ушкодження, синці, викидні, передчасні пологи, запальні процеси статевих органів, невпевненість у своїх рішеннях, одяг, взуття, що не відповідають сезону та погоді, нестача у вазі тощо) не обов'язково є наслідком насильства, вчиненого по відношенню

до людини, і ідентифікувати його може виключно судово-медичний експерт. Зокрема це стосується фізичного та сексуального насильства.

Отже, для ідентифікації особи, яка постраждала від гендерно зумовленого насильства, потрібно не лише вміти розрізняти ознаки різних видів насильства, але й розуміти причини відповідного стану такої особи.

Жінки і дівчата страждають від конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством у більшій кількості, ніж чоловіки і хлопчики. Проте чоловіки і хлопці також є жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами. Крім того, раніше існуючі моделі насильства і дискримінації можуть збільшити вразливість до конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством. Слід визнати, що всі жертви можуть відчувати серйозні страждання і психічну та фізичну шкоду, пов'язану зі стигмою. Це впливає на їхнє життя, життя сімей та громад.

Жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, визнаються особи, які окремо або колективно, постраждали від такого насильства, а також члени сім'ї, такі як діти або партнери, діти, народжені в результаті вагітності від зґвалтування. Особи, які залежать від жертви сексуального насильства, також можуть бути жертвами внаслідок шкоди, завданої через порушення, що сталися.

Жертвами можуть також бути особи, яким завдано збитків при спробі надати допомогу жертвам, які перебувають в тяжкому становищі або запобігти їх віктимізації. Жертви сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, стикаються із серйозними перешкодами в отриманні доступу до ефективних засобів правового захисту, включаючи відшкодування збитків. Руйнівний фізичний і психологічний вплив сексуального насильства посилюється стигмою і додається до нього, тому часто потерпілі утримуються від пошуку або отримання відшкодування, в тому числі через страх остракізму з боку сімей і громад в результаті розкриття фактів, або страждань від нечутливих державних органів або установ. В умовах, коли жінки страждають від структурної дискримінації і не мають доступу до освіти і продуктивних ресурсів, втрата підтримки сім'ї може призвести до злиднів. Гомофобія і концепція кастрації або фемінізації жертв може привести до стигматизації та дискримінації чоловіків і хлопчиків, які пережили сексуальне насильство.

Забезпечення справедливого і адекватного відшкодування збитків вимагає повного розуміння гендерної природи і наслідків заподіяної шкоди для чоловіків і жінок. Дискримінація за ознакою статі може посилюватися дискримінацією за іншими ознаками, в тому числі реальної чи гаданої гендерної ідентичності, етнічної приналежності, раси, віку, політичної приналежності, класу, касты, сімейного стану, сексуальної орієнтації, національності, релігії, інвалідності чи іншого статусу, коли певні групи осіб мають особливо несприятливе становище.

У наведеній нижче таблиці описані деякі з форм сексуального та гендерного насильства, що зустрічаються найчастіше. Цей перелік не є ні повним, ні винятковим. Це практичний інструмент, який може бути використаний для визначення існуючих форм сексуального та гендерного насильства в тому чи іншому місці. Акти сексуального та гендерного насильства були розділені на п'ять категорій:

Види та прояви сексуального насильства як ґендерно зумовленого насильства.

Прояви сексуального насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Зґвалтування (у тому числі подружнє).	Проникнення в тіло жертви статевим органом, або будь-яким предметом; посягання на будь-яку іншу частину тіла за допомогою сили, погрози застосування сили, змушення, використання обставин, що є неправомірними для справжньої згоди.	Будь-яка особа, наділена повноваженнями, владою або функцією контролю, включаючи чоловіка, інтимного партнера або піклувальника.
Сексуальне розбещення дітей та інцест.	Будь-який акт, в якому дитина використовується для сексуального задоволення; будь-які сексуальні стосунки з дитиною; будь-які сексуальні стосунки, свідками яких є дитина.	Особа, якій дитина довіряє, включаючи батька, брата/сестру, родича, друга, вчителя, піклувальника або стороннього; будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю над дитиною.
Спроба зґвалтування.	Спроба здійснити насильницький/ вимушений статевий акт.	Будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю.
Сексуальні зловживання.	Фактичне посягання сексуального характеру, або погроза їх учинення, включаючи недоречні доторкання при використанні сили або при нерівноправних чи примушуючих обставинах.	Будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю, члени сімей/спільнот, співробітники, включаючи начальників, сторонні особи.
Сексуальна експлуатація.	Будь-яке зловживання уразливим станом, різницею можливостей чи довірою для досягнення сексуальних цілей, що включає: негайне отримання вигоди від сексуальної експлуатації іншої особи (виконане в сексуальній манері, примусове роздягання, або оголення частин тіла, вимушений шлюб, примусове	Будь-яка особа, наділена владою, впливом і функцією контролю, включаючи працівників організацій, що займаються гуманітарною допомогою, комбатантів, офіційних осіб на пропускних пунктах, вчителів, представників бандитських угруповань, торговців людьми.

	народження дитини, залучення в порнографію або проституцію, вимагання сексуальних, послуг, сексуальне рабство); вимушена проституція (вимушена/чинена з примусу торгівля тілом в обмін на матеріальні ресурси, послуги та допомогу (зазвичай її жертвами є жінки і дівчатка уразливих категорій, нездатні забезпечити собі та/або своїм дітям основні людські потреби). Сексуальна експлуатація є однією з цілей торгівлі людьми.	
Сексуальне домагання.	Будь-які небажані (зазвичай повторювані) сексуальні пропозиції, небажана сексуальна увага, вимога сексуальних послуг, сексуальні натяки чи інша вербальна або інша поведінка сексуального характеру, демонстрація порнографічного матеріалу, коли вищезазначене заважає роботі, стає умовою найму або створює небезпечне, вороже чи образливе середовище на робочому місці.	Співробітники, керівники, колеги, будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю.
Сексуальне насильство як засіб впливу і тортур під час війни.	Має сексуальну природу злочину проти людства, які включають: зґвалтування, сексуальне рабство, примусовий аборт або стерилізацію, або будь-яку іншу форму запобігання дітонародження, вимушену вагітність, вимушене дітонародження. Сексуальне насильство, як вид тортури, визначається як будь-яка дія або загроза сексуального характеру, що викликає тяжкі психічні, або фізичні страждання і має на меті отримання інформацію	Найчастіше відбувається військовими, поліцією, збройними угрупованнями та/або іншими сторонами, які беруть участь у збройному конфлікті, а також з їх санкцій чи за їх дорученням.

	чи визнання від жертви або третьої особи, залякування її або третьої особи; знищення, повністю або частково, національної, етнічної, расової чи релігійної групи.	
--	---	--

Фізичне насильство

Прояви фізичного насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Фізичний напад.	Побиття (удари кулаками, ногами, предметами), укуси, опіки, нанесення каліцтв, вбивство (зі зброєю і без зброї). Часто застосовується в поєднанні з іншими формами сексуального та гендерного насильства.	Чоловік, інтимний партнер, член сім'ї, друг, знайомий, сторонній, будь-яка особа, наділена владою, учасники конфлікту (у тому числі збройного).
Торгівля людьми, рабство.	Продаж людини для примусової сексуальної експлуатації, примусової праці або послуг, рабства і практик, подібних до рабства, для служіння або видалення органів.	Будь-яка особа, наділена владою або функцією контролю.

Психологічне насильство

Прояви психологічного насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Образа/ приниження.	Вербальне приниження, примус до участі в принизливих діях, що здійснюються публічно або таємно; відмова від надання необхідних витрат.	Найчастіше відбувається між подружжям, інтимними партнерами або членам сім'ї, особами, наділеними владою або функцією контролю.
Позбавлення волі.	Ізоляція людини від друзів/родини, позбавлення волі або перешкоджання/ обмеження права на вільне пересування.	Будь-яка особа, наділена владою або функцією контролю; найчастіше відбувається між подружжям, інтимними партнерами або членами сім'ї.

Економічне насильство

Прояви економічного насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Дискримінація та/або відмова в можливостях, послугах.	Виключення, відмова в доступі до освіти, медичної допомоги або в оплачуваному працевлаштуванні; відмова у праві на майно.	Члени сім'ї, суспільства, установи та організації, представники влади.
Ізоляція в суспільстві, заснована на сексуальній орієнтації.	Відмова в доступі до послуг, соціальних пільг або в здійсненні і володінні цивільними, соціальними, економічними, культурними та політичними правами, призначення кримінального покарання, дискримінаційні практики або нанесення фізичної чи психологічної шкоди здоров'ю людини, терпимість до дискримінаційних дій, публічна або прихована ворожість до гомосексуалістів, транссексуалів та/або трансвеститів.	Члени сімей, суспільства, установи та організації, представники влади.
Перешкоджаюча законодавча практика.	Відмова в доступі до здійснення і володіння цивільними, економічними, соціальними та політичними правами.	Члени сімей, суспільства, представники влади, держава.

Небезпечні ритуали

Прояви насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Каліцтво жіночих статевих органів.	Відрізання або видалення статевих органів з немедичних причин.	Народні цілителі, медичні представники (при підтримці, потуранні і допомозі сімей, релігійних груп, спільнот).
Ранній шлюб.	Шлюб, організований до віку, закріпленому в законодавстві (статевий акт в таких взаєминах, згідно із законом,	Батьки, суспільство, спільноти, держава.

	є зґвалтуванням, оскільки згода неповнолітньої особи не вважається усвідомленою).	
Вимушений шлюб.	Шлюб, організований проти бажання особи.	Батьки, інші члени сім'ї.
Дітовбивство та/або недогляд.	Вбивство, відмова в їжі, та/або недогляд за дітьми, стать, яких вважається менш значущою для сім'ї.	Батьки, інші члени сім'ї.

Шкода, що наноситься вчиненням такого насильства, негативно позначається як на фізичному, так і на психічному здоров'ї постраждалих осіб та може навіть призвести до каліцтва чи летальних випадків (як через тілесні ушкодження, наслідки яких не сумісні з життям, так і внаслідок суїцидів осіб, які постраждали від насильства). Оскільки гуманітарна ситуація в областях східної України продовжує погіршуватися, випадки ґендерно зумовленого насильства лише зростатимуть: як в регіонах, де відбувається конфлікт, так і на решті території України.

3. Основні суб'єкти надання допомоги особам, які постраждали від ґендерно зумовленого насильства та їх повноваження.

На сьогодні в українському законодавстві відсутнє визначення поняття ґендерно зумовленого насильства, отже відсутнє також нормативно-правове врегулювання, що чітко визначає суб'єктів надання допомоги особам, які постраждали від такого насильства. Водночас нормативно врегульованим є надання допомоги постраждалим від домашнього насильства, торгівлі людьми та надання соціальних послуг особам, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Порядок надання допомоги особам, які постраждали від насильства в сім'ї, в Україні регулюється низкою як законодавчих, так і підзаконних нормативно-правових актів, зокрема, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» визначає органи та установи, на які покладається здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї, до яких відносяться:

Міністерство соціальної політики України – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань попередження насильства в сім'ї та інші центральні органи виконавчої влади, які забезпечують реалізацію державної політики з цього питання; органи опіки і піклування; спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства; органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, що забезпечують реалізацію державної політики з питань попередження насильства в сім'ї (далі – місцеві органи влади).

Даним Законом також зазначено, що сприяти у здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї можуть інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є:

- Президент України;

- Кабінет Міністрів України;
- центральні та місцеві органи виконавчої влади;
- закордонні дипломатичні установи України;
- заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

У здійсненні заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни.

З метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та їх захисту законодавством також визначено Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, який включає в себе:

- взаємне інформування з дотриманням принципу конфіденційності про злочини торгівлі людьми, необхідну допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- встановлення потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми, пошук органів чи закладів, що можуть їх задовольнити (з урахуванням віку, статі та стану здоров'я постраждалої особи), взаємодію та співпрацю з громадськими об'єднаннями, регіональними та міжнародними організаціями при забезпеченні такої допомоги;
- спільну розробку програм та організацію заходів з протидії торгівлі людьми тощо.

Повноваження суб'єктів місцевого рівня щодо надання допомоги постраждалим від насильства в сім'ї та торгівлі людьми структурні підрозділи місцевих органів влади, відповідальні за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї та торгівлі людьми:

- координують дії інших суб'єктів з питань попередження домашнього насильства та торгівлі людьми;
- ведуть облік даних про організації, установи та заклади, які працюють за даним напрямом роботи, для організації надання необхідної допомоги особам, по відношенню до яких вчинено насильство, та організують надання такої допомоги, у тому числі встановлення статусу особам, які постраждали від торгівлі людьми та забезпечення їх реабілітації.

Територіальні органи поліції:

- проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, в яких вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення, повідомляють постраждалих про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися;
- приймають заяви та повідомлення про вчинення домашнього насильства та торгівлі людьми, розглядають зазначену інформацію та здійснюють в установленому законодавством порядку відповідні заходи;
- інформують протягом трьох днів про отримання такої заяви чи відповідний структурний підрозділ органу місцевої влади, відповідальний за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, а у випадках, коли заява та повідомлення стосується неповнолітнього або недієздатного члена сім'ї – службу у справах дітей та орган опіки і піклування;
- забезпечують (за необхідності) першу медичну допомогу постраждалим.

Служби у справах дітей:

- ведуть облік дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, у тому числі, які постраждали від жорстокого поводження;
- вживають заходів щодо забезпечення необхідної допомоги та соціального захисту дітей, які постраждали від жорстокого поводження;
- порушують питання перед відповідними органами про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;
- представляють (у тому числі в судах) інтереси дітей, які постраждали від жорстокого поводження або стосовно яких існує загроза його вчинення;
- координують діяльність суб'єктів при вирішенні питань соціального захисту дітей, які постраждали від жорстокого поводження.

Усі суб'єкти, в межах своїх повноважень:

- надають консультації з питань попередження насильства в сім'ї;
- виявляють причини та умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають заходів щодо їх усунення;
- забезпечують виконання плану реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми та плану соціального супроводу особи, яка постраждала від насильства.

Оскільки вчинення домашнього насильства та перебування в ситуації торгівлі людьми (у тому числі вчинення ґендерно зумовленого насильства) є об'єктивними причинами, що обумовлюють життєве неблагополуччя постраждалої особи, дані ситуації віднесено до поняття «складні життєві обставини».

4. Практичні питання організації надання допомоги постраждалим від насильства.

За статистичними даними, які надійшли з областей України протягом 2019 року зафіксовано понад 130 тис звернень громадян з приводу домашнього насильства, що на 15 % більше у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, з них 88 % – від жінок, 10 % – від чоловіків. Від дітей надійшло 1055 звернень. Таким чином, 90 % постраждалих від насильства – саме жінки.

Надання соціальних послуг, у тому числі тимчасового притулку особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема внаслідок учинення стосовно них домашнього насильства та насильства за ознакою статі, на даний час забезпечують:

- 21 центр соціально-психологічної допомоги;
- 23 притулки або відділення для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі;
- 339 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі;
- 12 центрів медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб;
- 12 центрів денного перебування постраждалих осіб;
- 142 «гарячі лінії».

Підставами для надання допомоги особам, які постраждали від насильства, є:

- особисте звернення постраждалої особи, її законного представника або третіх осіб;

- отримання повідомлення від іншого суб'єкта, який раніше отримав інформацію про постраждалу особу;

- виявлення постраждалої особи при виконанні службових обов'язків.

Після звернення по допомогу або виявлення постраждалої особи потрібно вжити всіх необхідних заходів, спрямованих на усунення загрози життю та здоров'ю постраждалої особи, що виникли внаслідок учинення насильства, або мінімізації наслідків такої ситуації.

Відповідно до індивідуальних потреб постраждалої особи, невідкладна допомога може передбачати:

- дії, спрямовані на усунення загроз життю та здоров'ю постраждалої особи;

- організацію невідкладної медичної допомоги у разі невідкладного стану постраждалої особи;

- психологічну допомогу;

- організацію проведення судово-медичної експертизи;

- організацію медичної допомоги, спрямованої на профілактику, діагностику та лікування, у зв'язку з учиненням насильства;

- забезпечення притулку;

- надання натуральної допомоги: медикаментів, продуктових наборів, одягу, взуття, інших предметів першої необхідності.

У разі, якщо постраждала особа була зґвалтована, невідкладні заходи повинні включати:

- огляд і збір даних для з'ясування обставин (у тому числі збір мінімальних доказів злочину);

- профілактику захворювань, що передаються статевим шляхом (у тому числі ВІЛ);

- встановлення факту наявності чи відсутності вагітності (у тому числі вирішення питання щодо безпечного переривання чи збереження вагітності);

- планування подальших обстежень, лікування та догляду.

У разі, якщо постраждалою особою є повнолітня особа, яка за віком чи станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки, потрібно повідомити:

- опікуна/піклувальника щодо вчинення насильства по відношенню до постраждалої особи (якщо дана особа не є особою, яка вчинила насильство);

- орган опіки та піклування за місцем проживання постраждалої особи (якщо особою, яка вчинила насильство, є опікун/піклувальник постраждалої особи, або якщо у постраждалої особи відсутній опікун/піклувальник).

При наданні допомоги постраждалим особам, які мають вогнепальні, ножові поранення та інші тілесні ушкодження, що можуть мати кримінальний характер, необхідно повідомити правоохоронний орган за місцем фактичного проживання постраждалої особи або за місцем її виявлення для вжиття оперативних заходів щодо перевірки та розслідування обставин.

Про необхідність інформування органів внутрішніх справ необхідно повідомити постраждалу особу. У разі відмови постраждалої особи від подання заяви до органів внутрішніх справ, під час інформування Національної поліції

про вчинення злочину, ставиться помітка про відмову особи співпрацювати з відповідними органами.

У разі, якщо ознаки кримінального правопорушення чи загроза щодо його вчинення, вбачається у стані постраждалої особи, якою є дитина, інформація передається до служби у справах дітей та органу внутрішніх справ терміново (після її отримання), про що також повідомляється законний представник дитини.

Важливо! Посадова особа, яка отримала початкові дані про випадок насильства, повинна поінформувати постраждалу особу про те, яку допомогу вона може запропонувати, а також чітко роз'яснити, які послуги забезпечити не може або на які послуги є обмеження (щоб уникнути створення помилкових очікувань). Інформація про види допомоги та порядок її надання повинна подаватись у формі, доступній для сприйняття.

Враховуючи, що інформація про випадки насильства (зокрема гендерного) є надзвичайно делікатною і конфіденційною, розкриття будь-якої інформації про такий випадок може мати серйозні і потенційно небезпечні наслідки для життя постраждалої особи і може здійснюватись виключно за її згоди.

У багатьох випадках постраждалі особи відмовляються від подання заяви до органів внутрішніх справ, і не бажають отримувати подальшу допомогу, тому важливим є обґрунтоване мотивування постраждалої особи на отримання необхідної допомоги. Також потрібно зазначити про конфіденційність при наданні допомоги та яким чином вона забезпечується.

Необхідно пояснити постраждалій особі, як і для чого інформація про її випадок може передаватись іншим суб'єктам та наслідки обміну інформацією. І перш ніж обмін інформацією розпочнеться, вона повинна бути в курсі будь-яких ризиків або наслідків такого обміну.

Слід враховувати, що постраждала особа має право робити обмеження щодо типу (типів) інформації, яка може передаватись, і зазначити, які суб'єкти можуть бути поінформовані, а які не повинні володіти інформацією про вчинення по відношенню до неї насильства. Отже, необхідно враховувати свободу вибору постраждалої особи щодо суб'єкта, який може забезпечити необхідну допомогу, та виду допомоги, яку вона може та хоче отримувати. Усі подальші дії суб'єкта при отриманні інформації про вчинення насильства також повинні обговорюватись з постраждалою особою, враховуючи порядок поширення інформації.

Перша психологічна допомога (далі ППД) – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які відчувають страждання і потребу.

ППД надається як базові потреби людини вже задоволені, а в разі потреби постраждалої особи може надаватися й після цього (бажано протягом тижня після подій). Після вчинення насильства в постраждалих можуть з'являтися проблеми, яких раніше ніколи не було.

ППД може надати не лише професійний психолог, а й інший спеціаліст, який знайомий з правилами надання першої психологічної допомоги. Надається ППД у будь-якому безпечному місці за відсутності сторонніх осіб.

Етика надання ППД:

- бути чесним/чесною з постраждалою особою;
- поважати думку постраждалої особи;

- звільнитися від власних стереотипів;
- не пропонувати жодних матеріальних благ;
- не пропонувати допомогу насильно;
- пояснити, що допомогу можна при бажанні отримати пізніше.

Завдання ППД:

При наданні першої психологічної допомоги необхідно дотримуватися таких принципів:

- захищати безпеку, гідність і права людини (уникати дій, які можуть поставити людину під загрозу травмуючих впливів; намагатися захистити її від повторної фізичної та психологічної травми; звертатися до людини з повагою; допомагати відстоювати її права та отримувати належну підтримку; діяти в інтересах постраждалої особи, якій Ви допомагаєте);
- адаптувати свої дії до культурних традицій людей, яким ви надаєте допомогу;
- бути в курсі інших засобів реагування в надзвичайній ситуації (знати, які заходи реагування вживаються і які є ресурси для надання допомоги; чітко уявляти власні функції та їх межі);
- берегти себе.

Оцінка ризиків для надавача послуг.

Оцінка ризиків для співробітників надавача допомоги повинна розпочинатись відразу після виявлення постраждалої особи та під час з'ясування обставин вчинення насильства, що передбачає відвідування постраждалої особи за місцем її проживання. При здійсненні такого відвідування головним ризиком може бути агресивна поведінка особи, яка вчинила насильство, зокрема якщо вона перебуває в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, а також якщо існує імовірність психічного захворювання такої особи та/або проявів агресії з боку інших членів родини.

Особливої уваги потребує ситуація, при якій у проявах або вчиненні насильства вбачаються ознаки кримінального правопорушення, наслідком якого є позбавлення волі особи, яка вчинила злочинні діяння.

При такій ситуації можуть існувати ризики як для постраждалої особи, так і для надавача допомоги, що володіє інформацією про обставини, за яких було вчинено насильство.

Слід враховувати, що ґендерно зумовлене насильство, що тягне за собою позбавлення волі, може бути вчинено як близькою людиною (членом сім'ї), так і сторонньою особою (у тому числі посадовою).

Окрім ризиків для життя та здоров'я, можуть існувати інші ризики, якщо підозрюваним є посадова особа, зокрема, яка має вплив на надавача послуг або безпосередньо на його представника, що надає допомогу постраждалій особі та/або на його близьких. Такі ситуації необхідно оцінювати на постійній основі.

Ризики для надавача допомоги можуть також існувати при недотриманні конфіденційності інформації про постраждалу особу. Враховуючи, що розголошення, або витік інформації про особисте життя постраждалої особи чи про подробиці обставин вчинення насильства, може спричинити для неї непередбачувані наслідки, існує ризик притягнення до відповідальності посадової особи, яка забезпечувала надання допомоги, за неналежне виконання своїх посадових обов'язків.

Заходами безпеки, що повинні враховуватись надавачем послуг по відношенню до постраждалої особи, є:

- обмеженість доступу сторонніх осіб до інформації, отриманої від постраждалої особи та чіткі обов'язки кожного суб'єкта щодо її збереження;
- чітке дотримання суб'єктами взаємодії меж своєї компетенції;
- чітке дотримання інструкцій при здійсненні заходів щодо запобігання і реагування на випадки насильства.

Конфіденційною інформацією є: будь-які особисті та приватні дані, медико-санітарні записи або описи, за допомогою яких можна розпізнати постраждалу особу та/або місце її перебування.

Слід враховувати, що інформація про постраждалу особу, яка фіксується на паперових носіях, повинна утримуватись у місці, не доступному для сторонніх осіб. Доступ до такої інформації повинні мати лише ті представники надавача послуг, які мають право на такий доступ та потребують його в межах надання допомоги постраждалій особі.

У разі, якщо інформація про постраждалих осіб фіксується надавачем допомоги на файлах даних для автоматизованої обробки, дані, що стосуються здоров'я або статевого життя, не повинні піддаватися такій обробці.

Інформація конфіденційного характеру, що передається іншому надавачу послуг в межах надання допомоги постраждалій особі, може надаватись виключно за усвідомленої згоди постраждалої особи/її законного представника. При передачі такої інформації надавач послуг повинен переконатися, що її розголошення не спричинить виникнення ситуації, пов'язаної з ризиком для постраждалої особи, членів її родини або надавача послуг.

Не дозволяється зазначати подробиці вчиненого насильства в листах, клопотаннях, інформуваннях тощо, які надсилаються за допомогою поштового зв'язку. Слід також враховувати заходи безпеки, якщо розмова з постраждалою особою відбувається в телефонному режимі або в місцях скупчення людей (на вулиці, в черзі тощо).

На прохання постраждалої особи, інформація про вчинення по відношенню до неї насильства повинна бути конфіденційною і для членів сім'ї, окрім випадків, якщо розголошення інформації може попередити вчинення насильницьких дій по відношенню до інших осіб або вчинення повторного насильства по відношенню до постраждалої особи.

Для забезпечення власної безпеки надавач допомоги не повинен повідомляти персональних даних про своїх працівників: домашньої адреси, номерів домашнього та мобільного телефонів, а будь-яку роботу з постраждалими особами здійснювати протягом робочих годин у приміщенні надавача допомоги.

Службове приміщення надавача допомоги повинно передбачати безперешкодний доступ до телефону, а кожен представник надавача допомоги, який надає послуги постраждалій особі, повинен бути ознайомлений з правилами техніки безпеки та порядком дій у випадку виникнення надзвичайної ситуації.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1. Гендер як соціальний феномен

План семінарського заняття № 1.1

Тема: Гендер та гендерна рівність: основні поняття та концепції

1. Гендер: сутність і прояви.
2. Біологічна стать. Соматичні, психофізіологічні та психологічні особливості чоловічої та жіночої статі.
3. Індивідуальний та соціетальний рівень гендеру.
4. Фемінність, маскулінність та андрогінність.
5. Теорія соціального конструювання гендеру.
6. Функціоналістська та конфліктна теорія гендеру.

Тематика реферативних повідомлень:

1. Андрогінність.
2. Відмінність між поняттями стать та гендер.
3. Відмінності радикального фемінізму від гендерної теорії.
4. Гендерна рівність: рівні права та рівні можливості.
5. Концепції гендерної рівності.

План семінарського заняття № 2.1

Тема: Еволюція та різновиди феміністичних теорій

1. Фемінізм: жіночий рух і теоретична система.
2. Генеза феміністської ідеї, три хвилі фемінізму.
3. Ліберальний фемінізм: сутність і джерела.
4. Радикальний фемінізм.
5. Марксистський і соціалістичний фемінізм (К Маркс, Ф. Енгельс, А. Бабель).
6. Психоаналітичний фемінізм.
7. Друга стаття у концептуалізації Симони де Бовуар.

Тематика реферативних повідомлень:

1. Єлена Анжуйська.
2. Христина Пізанська.
3. Ебігейл Адамс.
4. Суфражизм.
5. Фаррухру Парса.

План семінарського заняття № 3.1

Тема: Концептуалізація гендеру в чоловічих дослідженнях

1. Причини виникнення чоловічого руху.
2. Основні напрямки чоловічого руху.
3. Сутність і парадигми маскулінності.
4. Константи і глобальні зсуви маскулінності.

Тематика реферативних повідомлень:

1. Роберт (Рейвін) Конелл.
2. Майкл Меснер.
3. Рух за права чоловіків.

План семінарського заняття № 4.1

Тема: Гендерна соціалізація

1. Сутність гендерної соціалізації.
2. Агенти гендерної соціалізації.
3. Теорії гендерної соціалізації.
4. Типи гендерних дисгармоній.

Тематика реферативних повідомлень:

1. Морально-правові норми – гендер у фокусі релігії.
2. Гендерна культура українського суспільства.

План семінарського заняття № 5.1

Тема: Гендерна дискримінація

1. Дискримінація: загальне поняття та види.
2. Пряма і непряма дискримінація.
3. Структурна дискримінація: ксенофобія, расизм, антисемітизм.
4. Дискримінація за гендерною ідентичністю, статтю, сексуальною орієнтацією.
5. Інституційні механізми подолання гендерної дискримінації.

Змістовий модуль 2. Гендерні основи професійної діяльності в секторі безпеки життєдіяльності

План семінарського заняття № 6.1

Тема: Міжнародне законодавство і гендерні питання

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
2. Резолюція РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та суміжні резолюції.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція).
4. Інструкція Генерального секретаря ООН з репарацій, пов'язаних з сексуальним насильством під час конфліктів.

План семінарського заняття № 7.1

Тема: Становлення національного законодавства щодо забезпечення гендерної рівності

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

2. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

3. Національний план дій України з виконання резолюції.

4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

5. Відповідальність за скоєння гендерно зумовленого насильства.

План семінарського заняття № 8.1

Тема: Проблема забезпечення гендерної рівності в секторі МВС України. Гендерна політика ДСНС України

1. Інституційний механізм формування та реалізації гендерної політики в Україні.

2. Функції профільних структурних підрозділів з питань гендерної політики.

3. Впровадження гендерної рівності в системі органів виконавчої влади України.

4. Проблеми реалізації гендерної рівності та її переваги для сектору безпеки.

5. Особливості реалізації гендерної рівності в діяльності органів системи ДСНС України.

План семінарського заняття № 9.1

Тема: Допомога постраждалим від гендерно зумовленого насильства

1. Надання допомоги постраждалим від гендерно зумовленого насильства.

2. Ідентифікація випадків гендерно зумовленого насильства.

3. Основні суб'єкти надання допомоги особам, які постраждали від гендерно зумовленого насильства та їх повноваження

4. Практичні питання організації надання допомоги постраждалим від насильства.

Тематика реферативних повідомлень:

1. Перша психологічна допомога постраждалим від гендерного насильства.

2. Оцінка ризиків та забезпечення безпеки постраждалої особи при організації надання допомоги.

СПИСОК ЗАПИТАНЬ З КУРСУ «ГЕНДЕРНІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ТА ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Розкрийте зміст понять біологічна і соціальна стать та гендер.
2. Охарактеризуйте методологічні засади гендерної теорії.
3. Проаналізуйте явище фемінізму як боротьбу за рівні права і можливості жінок і чоловіків.
4. З'ясуйте джерела виникнення феміністичних ідей.
5. Проаналізуйте суфражизм і ліберальний фемінізм.
6. Охарактеризуйте марксистський фемінізм.
7. Дайте порівняльну характеристику радикальному фемінізму і постмодерністському фемінізму.
8. Знайдіть історичні витоки «кризи маскулінності» та чоловічих рухів.
9. Охарактеризуйте чоловічі дослідження і парадигми маскулінності.
10. Визначте константи і зсуви маскулінності.
11. Розкрийте зміст поняття «гендерна ідентичність».
12. Як проходить гендерна соціалізація індивіда? Назвіть основні агенти гендерної соціалізації.
13. Дайте характеристику теоріям гендерної соціалізації.
14. Поясніть явище гендерних дисгармоній.
15. Розкрийте зміст поняття «дискримінація», охарактеризуйте її види.
16. Порівняйте між собою пряму і непрямую дискримінацію.
17. Проаналізуйте основні форми структурної дискримінації: ксенофобію, расизм, антисемітизм.
18. Поясніть, що таке дискримінація за гендерною ідентичністю, статтю, сексуальною орієнтацією?
19. Вкажіть, які існують інституційні механізми подолання гендерної дискримінації в Україні.
20. Охарактеризуйте зміст Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
21. Проаналізуйте основні положення Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та суміжних з нею резолюцій.
22. Охарактеризуйте зміст Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція).
23. Проаналізуйте основні положення Інструкції Генерального секретаря ООН з репарацій, пов'язаних з сексуальним насильством під час конфліктів.
24. Охарактеризуйте зміст Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».
25. Охарактеризуйте зміст Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».
26. Охарактеризуйте зміст Національного плану дій України з виконання резолюції. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
27. Поясніть, яка відповідальність настає за скоєння гендерно зумовленого насильства?
28. Проаналізуйте інституційний механізм формування та реалізації гендерної політики в Україні.

29. Визначте функції профільних структурних підрозділів з питань гендерної політики.

30. Охарактеризуйте процес впровадження гендерної рівності в систему органів виконавчої влади України.

31. Визначте основні проблеми реалізації гендерної рівності та її переваги для сектору безпеки.

32. Розкрийте особливості реалізації гендерної рівності в діяльності органів системи ДСНС України.

33. Охарактеризуйте процес інституалізація гендерної політики в секторі безпеки.

34. Складіть алгоритм процесу надання допомоги постраждалим від гендерно зумовленого насильства.

35. Поясніть як ідентифікувати випадки гендерно зумовленого насильства.

36. Охарактеризуйте ознаки фізичного насильства.

37. Охарактеризуйте ознаки психологічного насильства.

38. Охарактеризуйте ознаки сексуального насильства.

39. Поясніть як повинен бути організований процес надання допомоги постраждалим від насильства.

40. Поясніть порядок надання першої психологічної допомоги постраждалим від гендерного насильства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV. – К., 2006. – 124 с.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III // www.rada.gov.ua
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV // www.rada.gov.ua
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 15 квітня 2008 р. № 274-VI // www.rada.gov.ua
5. Указ Президента України «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні» від 25 квітня 2001 р. № 283/2001 // www.rada.gov.ua
6. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» від 7 березня 2007 року // www.rada.gov.ua
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві» від 27 грудня 2006р. № 1834// www.rada.gov.ua
8. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 13.05.2014 № 37 // zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text
9. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зі змінами від 17.01.2010 №2229-VIII // zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Впровадження гендерної політики та забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків // Публічний звіт Голови ДСНС про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2020 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Zvitni-materiali-Derzhavnoyi-sluzhbi-Ukrayini-z-nadzvichaynih-situaciy.html13>
2. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг.ред Левченко К. Б. / Г. Г. Жуковська, К. Б. Левченко, О. О. Остапенко, О. І. Сулова. Київ, 2020. – 186 с.
3. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки/ Колектив авторок. – Київ, 2017. – 264 с.
4. Жінки в органах внутрішніх справ України / К. Б. Левченко, О. А. Мартиненко. – К.: ТОВ «Видавництво «Телесик», 2008. – 56 с.
5. Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС та інших центральних органів виконавчої влади. – Київ : Нац. акад.внутр. справ, 2020. – 31 с.
6. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. – К., 2014. – 65 с.
Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів в систему підготовки фахівців для сектору безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/2_viddiluvvr/01_metodichni_rekomendaciyi_z_integraciyi_gendernih_pidhodiv_v_sistemu_pidgotovki_fahivciv_dlya_sektoru_bezpeki_i_oboroni_ukrayini.pdf
7. Національний план дій України з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>
8. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
9. Сектор гендерної рівності / Сайт Держаної Служби України із надзвичайних ситуацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Sektor-gendernoyi-rivnosti.html>
10. Смірнова О. М. Забезпечення гендерної рівності у діяльності органів внутрішніх справ України // Вісник Національного університету оборони України 3 (40) /2014. – С. 321 – 325
11. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: Навчальний посібник. – К: «ФОП Голембовська О. О.», 2018. – 204с.

ДЛЯ НОТАТКІВ

Lined area for notes

Навчальне видання

Федоренко Я. А.

**ГЕНДЕРНІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ТА ТРУДОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ: КУРС ЛЕКЦІЙ**

Підписано до друку 15.03.2022

Обл.-вид. арк. 7,66. Ум. друк. арк. 7,38.

Замовлення № 9.

ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси, 18034